

NOVI OMANUT

PRILOG ŽIDOVSKOJ POVIJESTI I KULTURI

Godište XXII. broj 3 (128), Zagreb, rujan 2015 / 5775

Uredničko dopisivanje

Ovaj broj Novog Omanuta ima za cilj približiti čitateljima suvremene izraelske prozne pisce i njihova najpoznatija djela, napisana na hebrejskom jeziku i objavljena u posljednjih tridesetak godina. A evo kako je do toga došlo. Sve je počelo u čitateljskom klubu koji već neko vrijeme funkcionira u okviru Židovske općine Zagreb u Palmotičevoj 16. i gdje smo se dogovorili da čitamo izraelske pisce prevedene na hrvatski jezik. Pa se začas ustanovilo da je izbor više nego oskudan, jer, sveukupno dosad na hrvatski jezik prevedeno je jedva dvadeset, što romana, što zbirke pripovijedaka, originalno napisanih na hebrejskom, a i od toga pola su prijevodi prijevoda, odnosno s engleskog jezika. Prvi koji se pojavio bio je *Ljubavnik* A.B.Yehoshue, davne 1991, pa zatim duže od desetljeća ništa, sve do 2002. kada je, opet s engleskog, preveden *Moj Michael* Amosa Oza. Amos Oz je, ponajprije zahvaljujući Frakturi, i inače najprevođeniji izraelski pisac u Hrvatskoj - dosad je objavljeno čak osam njegovih knjiga. Od 2006 do danas još su prevedene dvije knjižice Aharona Appelfelda, dvije zbirke pripovijedaka Etgara Kereta, tri uspješnice trenutno vrlo popularne Zeruye Shalev (njezin *Ljubavni život* preveden je na više od dvadeset jezika, među kojima su kineski, japanski, vijetnamski i azerski), dvije knjige Davida Grossmana (*Vidi pod ljubav i Lavli med:mit o Samsonu*), te u prijevodu s francuskog roman Lizzie Doron *Zašto nisi došla prije rata*. Tek posljednjih godina pojavile su se tri prevoditeljice izravno s hebrejskog jezika - Sonja Makek, Andrea Weiss Sadeh i Lajla Šprajc - koje su se na taj posao odvažile, iako još uvijek ne postoji niti jedan hebrejsko hrvatski (niti hrvatsko hebrejski) rječnik. Dosad najambiciozniji prevodilački podvig izvela je Andrea Weiss Sadeh koja je s hebrejskog na hrvatski prevela *Priču o ljubavi i tmini* (775 stranica) Amosa Oza. I to je sve, ako ne računamo publicistiku.

Ispada da u Hrvatskoj o suvremenoj izraelskoj književnosti znamo malo pa ništa. A radi se o vrlo bogatoj književnosti i autorima čija se djela prevode širom svijeta, na čak 70 jezika, na sve velike svjetske, europske i azijske jezike, ali i na mnoge male. Knjige A.B.Yehoshue, primjerice, prevedene su na 28 jezika. Palo mi je na um da bi bilo lijepo kada bi neko poznato ime, neki uvaženi izraelski literarni autoritet, kritičar ili pisac, možda upravo baš Amos Oz, napravio svoj privatni izbor deset pisaca i deset njihovih, a njemu najdražih knjiga, pa da onda to objavim u *Novom Omanutu*. Ali kako doći do Amosa Oza? Tko traži, taj i nađe, pa sam tako ja doznala da u Izraelu postoji Institut za prevođenje hebrejske literature (osnovan još davne 1962, vidi na internetu www.ithl.org.il). Ja im uljudno pisala, oni uljudno odgovorili i poslali Ozovu e-mail adresu, ja i njemu uljudno pisala, a on uljudno odbio moju molbu, ali s jakim razlogom. Citiram Ozov odgovor: „Hvala Vam na lijepom pismu. Moja žena i ja još uvijek se rado sjećamo boravka u Zagrebu i one nezaboravne književne večeri (u kinu Europa,op.ur.). No, Vaš zahtjev moram odbiti, jer nemam drugog izbora. Razlog je što sam i sam pripadajući dio, i to vrlo kontroverzni dio komplicirane izraelske literarne scene. Ako Vam predložim svojih omiljenih deset romana, mnogi moji kolege pisci osjetit će se duboko uvrijeđeni i vjerojatno s pravom. Mislim da Vama zapravo treba književni



A. B. Yehoshua

Abraham B. Yehoshua, jedan od najcitiranijih pisaca u Izraelu, rođen je 1936. u Jeruzalemu, u petoj generaciji sefardske obitelji nastanjene u tom gradu. Od 1954 do 1957 služio je kao padobranac u izraelskoj vojsci, zatim studirao književnost i filozofiju na Sveučilištu u Jeruzalemu, a od 1963 do 1967 živio je u Parizu te bio na funkciji glavnog tajnika Svjetskog saveza židovskih studenata. Od 1972. predaje komparativnu književnost na sveučilištu u Haifi, a sada je profesor emeritus. Bio je gostujući profesor na sveučilištima Harvard, Chicago i Princeton, te u Oxfordu. Ima kćer i dva sina, te šestoro unučadi. Prvu zbirku pripovijedaka

Osamnaest pisaca i dvadeset jedan naslov

Pisci i knjige po izboru Haya Hoffman, književne urednice Instituta za prevođenje hebrejske literature

Abraham B. Yehoshua - *Mr. Mani*

Eli Amir - *Jasmin*

Sayed Kashua - *Second Person Singular*

Meir Shalev - *A Pigeon and a Boy*

Orly Castel-Bloom - *Dolly City*

Alona Kimhi - *Weeping Susannah*

Eshkol Nevo - *Homesick*

Haim Be'er - *The Pure Element of Time*

Savyon Liebrecht - *A Good Place for the Night*

Judith Katzir - *Closing the Sea*

Yishai Sarid - *Limassol*

Yehoshua Kenaz - *The Way to the Cats*

Pisci i knjige po izboru Shire Stav, profesorice suvremene hebrejske književnosti na Sveučilištu Ben Gurion u Negev i stalne književne kritičarke Haaretza, koja je za te kritike nagrađena prestižnom izraelskom književnom nagradom Bernstein.

David Grossman - *Until the end of the land* (2008)

Ya'acov Shabtai - *Past continues* (1977)

Ronit Matalon - *The one facing us* (1995)

Yoel Hoffman - *Moods* (2010)

A.B. Yehoshua - *A Voyage to the end of the Millennium* (1997)

Orly-Castel Bloom - *Dolly City* (1992)

Meir Shalev - *The Blue Mountain* (1991)

Lea Eini - *Rose of Lebanon* (2009)

Yehoshua Knaz - *Heart Murmur* (1986)

Yoram Kaniuk - *1948* (2010)



Napomena: U popisima su ostavljeni engleski naslovi, međutim u prikazima o pojedinim autorima i naslovima navode se i originalni hebrejski naslovi (latiničnim slovima) kao i hrvatski prijevod.

znalac, znanstvenik, stručnjak za suvremenu izraelsku literaturu, možda netko kao prof. Robert Alter iz Berkeleyja (University of California) ili možda prof. Yigal Schwartz s Univerziteta Ben Gurion u Beer Shevi.“

I tako sam pisala sam prof. Yigalu Schwartzu, šefu katedre za suvremenu hebrejsku književnost na sveučilištu Ben Gurion, a prije toga na Hebrejskom sveučilištu u Jeruzalemu, o kojemu sam pročitala da je više od dva desetljeća jedan od vodećih autoriteta u izraelskoj literaturi, „jedan od onih koji odlučuju o njezinu suvremenom kanonu i određuju dobar ukus“. Prof. Schwartz je moje pismo prosljedio svojoj mlađoj kolegici profesorici dr. Shiri Stav, uz ostalo i stalnoj književnoj kritičarki izraelskog dnevnika *Haaretz*, koja je mi je onda poslala svoj popis deset autora

i naslova. Istodobno, međutim, stigao je i drugi popis, kojega je složila Haya Hoffman, književna urednica Instituta za prevođenje hebrejske literature, a taj broji 12 autora i naslova. I Shira Stav i Haya Hoffman su naglasile da u svoje popise nisu uvrstile autore i naslove za koje sam u svojim pismima napomenula da već postoje u hrvatskom prijevodu, što se, pretpostavljam, ponajprije odnosi na Amosa Oza, ali i na važan Grossmanov roman *Vidi pod ljubav*. Zanimljivo je da se u dva popisa samo u jednom slučaju - odnosi se na Orly Castel Bloom i njezin roman *Dolly City* - poklapaju i autor i naslov, a inače su još samo tri pisca ista, ali naslovi su drugi. Tako sam na kraju dobila osamnaest autora i dvadeset jedan naslov i odlučila ih sve odreda predstaviti. Pa, čitajte!

Vlasta Kovac

Pisci i njihove knjige

Starčeva smrt (*Mot ha zaken*) objavio je 1962, godine, a odonda do danas napisao je još sedamnaest što zbirki pripovijedaka, što romana, dvije knjige za djecu, nekoliko drama i libreta, te brojne politički angažirane članke i eseje. Posljednji roman *Nicevet* (*Statistica*) objavljen mu je 2014. Djela su mu prevedena na brojne jezike i objavljena u 28 zemalja, a mnoga adaptirana za film, kazalište, televiziju i operu. Kao svoje literarne uzore navodi Kafku Agnona i Faulknera.

Njegov najpoznatiji roman *Mr. Mani* (1990) pogled je koji seže više generacija i 200 godina unatrag, retroaktivno od 1982, pa sve do u 18. stoljeće i zadržava se na židovskim

(nastavak na 2 str.)

(nastavak sa 1 str.)

identitima i životima u Jeruzalemu i na području Sredozemlja. U pet zasebnih, ali lozom Manijevih ipak međusobno povezanih priča, koje se događaju u Grčkoj, Austriji, Poljskoj, britanskoj Palestini, na Kreti pod njemačkom okupacijom i u Izraelu, u godinama 1982, 1944, 1918, 1899 i 1848, Yehoshua izvanredno vješto prepliće židovske sudbine kroz generacije, a čini to kroz razgovore ljudi koji u razna vremena i na raznim mjestima na neki način dolaze u doticaj s nekim od Manija. Karakteristično za Yehoshua, koji često u svojim knjigama posize za monolozima jest da se u ovim razgovorima u romanu *Mr. Mani* čuje uvijek samo jedan glas, dok onaj drugi sugovornik kao da je na drugoj strani telefonske žice.

U prvoj priči studentica Hagar, čiji je otac ubijen u Šestodnevnom ratu 1967, svojoj majci u nekom kibucu u Negevu godine 1982. pripovijeda o neobičnom susretu u Jeruzalemu sa sucem Gavrielom Manijem, kojega je uspela spriječiti u pokušaju samoubojstva. Gavriel Mani je inače otac njezinog dečka Efraima koji je u tom trenutku vojnik u ratu u Libanonu, a ona očekuje njegovo dijete. Drugi govornik je njemački vojnik na Kreti za vrijeme Drugog svjetskog rata koji se tamo spustio padobranom i dužan je provoditi Hitlerove naredbe i koji se s osjećajem krivnje povjerava svojoj autoritativnoj baki. Na Kreti je upoznao turističkog vodiča Josefa Manija, stručnjaka za staru kretsku civilizaciju i kriv je za njegovu smrt kao i za smrtnu cijelu njegove obitelji. U trećem razgovoru Ivor Horowitz, mladi britanski oficir u Palestini 1918, inače Židov, pokušava svog nadređenog, vojnog suca, privoliti da pomiluje političkog agitatora Josefa Manija, osuđenog na smrt vješanjem zbog oduvanja britanskih vojnih tajni Turcima. Četvrti govornik je Efrayim Shapiro, 29-godišnji liječnik, koji se zajedno sa sestrom 1899. iz Poljske uputio na Treći cionistički kongres u Švicarskoj i tamo upoznao Mošea Manija, oženjenog čovjeka, liječnika, specijalista za porođaje iz Jeruzalema. Moše Mani se patetično zaljubljuje u Shapirovu sestru i oboje ih namami da pođu s njim u Jeruzalem da bi zatim tamo počinio samoubojstvo. Sugovornik kojega ne čujemo je Efrayimov bogati otac, poljski Židov Shlomo, o kojemu znamo jako malo, ali unatoč tome, kao uostalom i u svim ostalim razgovorima, znamo što misli. U petoj priči koja se događa u Ateni 1848, Avraham Mani, potomak solunskih Židova, dolazi k umirućem rabinu da bi mu priznao strašni zločin koji je počinio.

A.B. Yehoshua ovaj svoj roman nazvao je „međugeneracijskom psihoanalizom“. Vječni Mani u svojim višestrukim oličenjima, lualica poput „vječnog Židova“, prema riječima samog Yehoshue, u ovom palimpsestu „pojavljuje se kao predstavnik druge strane židovske povijesti, onih Židova koji su ovoj zemlji (Izraelu) bili privrženi prije nego što se uopće pojavila zamisao o povratku i čiji su odnosi s Arapima bili mnogo prirodniji“.

Roman *Putovanje do kraja milenija* (*Masa el tom ha elef*, 1997) vodi nas u Europu u u desetom stoljeću, ali onakvu kakvom su je doživljavali Židovi iz sjeverne Afrike, žitelji onodobnog Maroka, „pagansku... koja kleči pred slikom pozlaćenog čovjeka ruku raširenih poput krila šišmiša... zaostalu kršćansku zemlju opsjednutu taštinom vjere“ i u kojoj, na primjer, „katedrala u Rouenu djeluje pretrpano i tužno u svojoj mračnoj ozbiljnosti i prožeta je slatko kiselim vonjem mješavine tamjana i znoja, jer čak i sada, u ljeto, vjernici su odjeveni u tešku tamnu odjeću.“ Tim i takvim stanovnicima Europe posjetioci iz Sjeverne Afrike, odjeveni u raskošnu sjajnu svilu „čine se kao mitološke figure naslikane za zidovima crkve, koje su se spustile među njih“. Sjeveroafrikanci, Sefardi, ti su koji u područja kao što su Schwarzwald i dolina Rajne donose krijes prosvijećenog razuma i pravednosti dok je ono s čime se tamo susreću (u susretu sa svojom braćom, srednjovjekovnim aškenaskim Židovima) okoštali system krutih zakona „kojemu je jedina svrha ne navući na sebe fatalnu pozornost kršćanskih fanatika“.

Priča počinje u godini 999. Sjevernoafrički židovski trgovac Ben Attar i njegov nećak Abulafija već godinama vode uspješan trgovački posao, udruženi sa svojim trgovačkim partnerom Muslimanom Abu Luftijem. Abu Lufti i iz Afrike dobavlja Ben Attaru začine, kožu od deva, mirise, predmete od mjedi, ulje u glinenim vrčevima i još koješta drugo, a jednaput godišnje njih dvojica brodom iz Tangera zajedno s tom robom putuju do Barcelone, u Španjolsku marku (današnju Kataloniju), tampon zonu između muslimanskog i katoličkog svijeta Europe. Ben Attarov nećak Abulafija, koji je zbog nekog razloga morao pobjeći od svoje kuće i obitelji u Maroku i živi u Europi, iz Toulousea preko Pirineja dolazi po robu koju zatim prodaje po sajmovima u raznim europskim gradovima. Na godišnji sastanak Abulafija obavezno donosi i utržak od prodaje, koji partneri onda između sebe dijele, brižno vodeći računa da svatko

dobije koliko mu pripada. Taj je obračun svojevrsna ceremonija jer Abu Lufti zahtijeva od Abulafije da mu „smjesta pokaže sve zlatnike i srebrnjake koje je utržio, te o svakom pojedinom ispriča koliko vrijedi, otkud potječe i u zamjenu za koju robu ga je utržio. Budući da Arapin točno pamti svaki od predmeta koje je prošle godine povjerio Abulafiji, ovaj mora jako paziti što će mu ispričati, te se mora skoncentrirati kako bi se mogao prisjetiti sudbine svakog od njih, budući da veći dio robe nije izravno prodao kupcu koji je za nju platio, nego ju je stalno i iznova razmjenjivao u slijedu čudnih i kompliciranih trgovačkih pogodbi. Da bi udovoljio Abu Luftijevoj neiscrpnoj znatiželji Abulafija je morao ponaosob imenovati svakog pojedinog od kupaca, navesti gdje živi, čime se bavi, kako su se pogađali i cjenkali, oko čega su se sporazumjeli, pa je čak bio prinuđen prisjetiti se i u svom izvještaju opisati njihov izgled i odjeću. Ponekad bi čak pripovijedao i o njihovim razmišljanjima i religioznim uvjerenjima, pa bi se tako do svitanja sudbina trgovačke robe nerazmrsivo preplela sa subinom svijeta.“

Problem nastaje kad se Abulafija odluči oženiti aškenaskom djevojkom iz Rajnske oblasti, tankih usnica i kože blijede poput slonovače, koja, međutim, doznajući da ujak njezina muža, Ben Attar, ima dvije žene, zahtijeva od Abulafije da se odrekne ujaka i s njim prekine svaku vezu. Duboko uvrijeđen Abu Attar odlučuje se na put u milenijsku Europu kako bi uvjerio nećaka i njegovu ženu da krivo misle. Sobom na put će povesti učenog rabina iz Andaluzije koji bi aškenaskoj židovskoj braći iz rajnske doline trebao objasniti zašto je brak s dvije žene po židovskim zakonima ne samo legalan nego ponekad i vrlo potreban.

Ya'acov Shabtai

Ya'acov Shabtai (1934–81) romanopisac, dječji pisac, prevodilac i dramski pisac, umro je od srčanog napada u 47-oj godini. Na raznim izraelskim pozornicama izvedeno mu je 11 dramskih tekstova, a *Točkasti tigar* i *Okrunjena glava* smatraju se izraelskim kazališnim klasicima. Na hebrejski jezik preveo je kazališne komade Harolda Pintera, Eugena O'Neill i Noëla Cowarda. Iako je za života dovršio samo jedan roman (drugi je ostao nedovršen), upravo tom jednom jedinom knjigom, koja je zapravo neprekinuti niz asocijacija na 280 stranica, cijeli tekst u jednom jedinom pasusu, bez poglavlja (u engleskom izdanju tekst je razbijen), zauzeo je visoko mjesto u izraelskoj književnosti. U anketi provedenoj 2007 među 25 vodećih izraelskih zdavača, urednika i književnih kritičara taj roman, *Zihron Dvarim* (engleski naslov *Past Continuos*, hrvatski: *Prošlo nesvršeno vrijeme*), prvi put objavljen 1977, proglašen je najboljom knjigom na hebrejskom jeziku od osnutka države Izrael 1948. *The New York Review of Books* usporedio je taj njegov uzlet s probom koji je William Faulkner napravio u američkoj literaturi romanom *Krik i bijes*, a vrlo značajan autoritet u britanskoj književnosti Gabriel Josipovici u *The Independentu* je napisao da ga Shabtaijev roman podsjeća na Prousta i Traganje za izgubljenim vremenom. Poznati izraelski filmski redatelj Amos Gitai prema ovom romanu snimio je film.

U romanu *Prošlo nesvršeno vrijeme* (hebrejski originalni naslov *Zihron dvarim* moglo bi se prevesti i kao Memorandum ili sasvim doslovno Sjećanje na stvari) u razdoblju od devet mjeseci miješaju se prošlost i sadašnjost, isprepliću aktualni događaji i sjećanja na prošle događaje, nižu se asocijacije koje se vežu uz pojedina mjesta, ljude i predmete, te stapaju u vrludavu struju svijesti koja iz jednog lika seli u drugi, pa u treći. Mjesto radnje je Tel Aviv, a protagonisti su trojica prijatelja, već pomalo sredovječnih, Goldman, Caesar i Israel, Priča počinje smrću Goldmanova oca 1. travnja 1970, a završava malo nakon Goldmanova samoubojstva 1. siječnja 1971. U to kratko sadašnje razdoblje kroz složenu struju asocijacija upliće se prošlost. Sva trojica, Goldman, Caesar i Israel ne znaju što bi sa svojim životima, ojađeni su, nezadovoljni, depresivni, ispunjeni osjećajem krivnje, izgubljeni u sadašnjosti. Zavide svojim roditeljima koji su u životu imali ideale, nekakav čvrsti oslonac, pa bio to socijalizam ili cionizam ili nešto treće, dok oni, njihova djeca, nepostojeće ideale pokušavaju na-



domjestiti seksualnim avanturama, opsjednuti prošlošću koja ih muči i stalno podsjeća da nikad neće postići ono što su postigle prethodne generacije. Postali su stranci i u vlastitom gradu, Tel Avivu, koji se iz dana u dan rapidno mijenja, kao što se mijenja i njegovo stanovništvo, preplavljen je desetina tisuća pridošlica, agresivnim autsajderima. Značajka je romana što je taj sumorni pogled na svijet prožet ironijom i humorom koji podsjeća na jidiš humor, a jezik kojim se autor služi je svakodnevni, razgovorni, pučki hebrejski, što je dotad bilo prvi put u hebrejskoj književnosti. Za ilustraciju stila i načina propovijedanja - neke rečenice su dugačke i po nekoliko stranica, često bez zarez - evo opisa zapravo tragičnog događaja, samoubojstva Caesarova bliskog rođaka, koji međutim, djeluje kao groteskna karikatura: „... (Aryeh) se ubio pucajući si u usta iz revolvera i pronađen je dva dana kasnije u svom automobilu između plantaža naranči nedaleko od mora odjeven u kožni kaput i košulju s cvjetnim uzorkom i žutu kravatu, a Erwin i Caesar, koji je uzeo drvenu masku afričkog boga od svoje majke i stavio je na jednu od policia u ormaru s knjigama, otišao je u mrtvačnicu identificirati tijelo, zato jer Yaffa i Tikva, ali i Zina koja je odsutno gledala masku i rekla: „Vrlo lijepo“, nisu to mogle podnijeti, i njih dvije zajedno s Besh, rekla su Yaffi, koja je pala u nesvijest u dnevnoj sobi čak i prije nego što su joj to rekla, baš kao što je pala u nesvijest kad je čula da Tikvin mađarski inženjer uopće nije inženjer, prevrnuvši šalicu i prosvuši kavu, a Caesar se požurio da je polije hladnom vodom te poprskao i Besh i Zinu, koja je blijedog i uplašenog lica pokušala utješiti svoju sestru, ali se istodobno ljutila na nju zbog cijelog tog posla i zato što su na tepihu i na zidu ostale mrlje od kave, koje je Zina bezuspješno pokušavala obrisati mokrom krpom čim se Yaffa malo opravila, i te su joj mrlje išle na živce - sve dok nisu iznova oličili cijelu sobu, što je bilo već poslije Aryehova pogreba...“

Yoram Kaniuk



Yoram Kaniuk (1930-2013), pisac, slikar, novinar i publicist, rođen u Tel Avivu i po rođenju i odgoju punokrvni Sabra, sin predratnih doseljenika iz Ukrajine, u djetinjstvu je bio okružen ljudima čija imena kao da su izvučena iz Židovske enciklopedije. Otac mu je bio osobni tajnik prvog telavivskog gradonačelnika Meira Dizengoffa, te postao prvi kustos telavivskog Umjetničkog muzeja; kum mu je bio pjesnik Haim Nahman Bialik, odgojiteljica u vrtiću supruga pjesnika Haima Brennera, a školski liječnik pjesnik Saul Černihovski. Kao sedamdesetogodišnjak napustio je školu i pridružio se kao dobrovoljac borcima Palmaha (elitna udarna jedinica Hagane, ilegalne židovske vojne organizacije prije), te se borio i bio ozbiljno ranjen u Ratu za nezavisnost 1948. Imao je sve preduvjete za veliku karijeru i počasne sinekure u novostvorenoj državi, kao lik čiji bi životopis i književno djelo bili službeno slavljani i isticali kao uzor školskoj djeci i nadobudnoj, samouvjerenoj izraelskoj mladeži. No, Kaniuk je bio nonkonformist, koji je manje više u svemu što je činio, u životu kao i u svojem književnom opusu, i u sadržaju i u stilu pisanja, išao protiv struje. Već pod starost, 2009, u intervjuu koji je dao *Haaretzu*, rekao je: „Ja nisam ‘vaš’ pisac; ja sam ‘svoj’ pisac.“

Ne pišem u ime nečega i ponekad sam veoma grub. Svojedobno ste napisali da sam drsko derište, što mi se zapravo sviđalo. Nikad nisam išao glavnom cestom. Nikad je nisam niti našao.“

U svibnju 2011. zatražio je od izraelskog Ministarstva unutrašnjih poslova da se promijeni njegov religiozni status te da se umjesto „židov“ upiše „bez religije“. Kao razlog naveo je da njegovog unuka, budući da mu je baka po majci kršćanka, ne priznaju kao Židova, a on, Kaniuk, ne želi pripadati „židovskom Iranu“, to jest „onome što danas u Izraelu nazivaju religijom“. U listopadu 2011. sud je prihvatio njegov zahtjev, što znači da se Kaniuka i dalje smatra Židovom po nacionalnosti, ali ne i po re-

ligioznoj pripadnosti. To je bio presedan, a nakon toga skovan je novi hebrejski glagol „lehitkaniuk“, što bi se moglo prevesti kao „pokanjukiti se“. Umro je u bolnici u Tel Avivu i svoje tijelo donirao medicini, te na taj način izbjegao službeni pogreb za što su u Izraelu nadležni ultraortodoksni Židovi. Osim toga, napisao je u *Haaretzu*, „nitko neće znati gdje sam pokopan, jer sam se pobrinuo da, kao ni Mojsije, nemam groba, a ipak ću postojati još nekoliko godina poslije smrti i moji će potomci od toga profitirati.“

Oporavivši se nakon ranjavanja služio je na brodu koji je u telavivsku luku doveo preživjele logoraše iz Europe nakon Holokausta, zatim neko vrijeme učio slikarstvo na umjetničkoj školi Bezalel, te još godinu dana nastavio slikati u Parizu, da bi zatim kao mornar na brodu otišao u Ameriku i tamo ostao deset godina. Avanturističkog duha, 1950-tih tražio je zlato u Meksiku i dijamante u Guatemali, kockao se u Las Vegasu, zblizio s američkim džez glazbenicima i filmašima, upoznao Marlona, Branda, Charlieja Parkera i Billie Holiday, živio u New Yorku i tamo se oženio kršćankom Mirandom Baker s kojom ima dvije kćeri i s kojom se 1958. vratio u Izrael.

Prvi roman *Hayored Lemalah* (engleski naslov *The Acrophile*) objavio je 1963, a nakon toga tijekom narednih pola stljeća još 16 romana, memoare, sedam zbirki kratkih priča, nekoliko novela, dvije knjige eseja i pet knjiga za djecu i mladež. Zaokupljale su ga teme od rata 1948, okupacije Zapadne obale, Holokausta, do starenja. Među njegovim najpoznatijim romana je *Himo, kralj Jeruzalema* (1968) o teško ranjenom, slijepom i osakaćenom vojniku u jeruzalemskoj bolnici, zatim novela *Strvine, istinita priča* (*Nevelot, ha sipur haamiti*, 1997), o tri starca, nekadašnjih boraca Palmaha, koji su krenuli u ubilački pohod protiv mladeži na telavivskim ulicama jer im na živce ide njihova pop-kultura; *Priznanja dobrog Arapina* (*Aravi tov*, 1984), o životu čovjeka rođenog u mješovitom židovsko arapskom braku, izraelsko-palestinskog porijekla; *Njegova kći* (1988), priča o kćeri umirovljenog generala izraelske vojske koja je misteriozno nestala a otac kreće za njom u potragu preispitujući istodobno i vlastiti život.

Knjige su mu prevedene na 25 jezika, a dobio je i brojne nagrade. Pa, ipak, u njegovoj vlastitoj zemlji Kaniuka su desetljećima manje ili više ignorirali, književnu javnost odbijalo ih je njegovo pisanje bez dlake na jeziku, te njegov crni, ponekad bizarni humor. Tek 2010 nakon što je za autobiografski roman **1948. (Tašah)**, hebrejskim slovima) dobio najugledniju izraelsku književnu nagradu Sapir, javno mnijenje u Izraelu okrenulo se na njegovu stranu. Privlačan je novoj generaciji Izraelaca, onoj koja je do zrelosti stasala i mentalitetom više ne pripada prošlosti, nego 21. stoljeću, a mnogi mlađi izraelski filmski redatelji snimili su posljednjih godina filmove prema njegovim romanima.

Ronit Matalon

Ronit Matalon (r. 1959), u izraelsku je književnost ušla prije dvadeset godina na velika vrata već svojim prvim romanom *Ze Im Ha-Panim Eleynu*, (engleski naslov *The One Facing Us*), priči o buntovnoj 16-godišnjoj djevojci koja se opire obiteljskom naumu da je udaju za bogatog rođaka, a u koju je autorica utkala autobiografske priče o članovima vlastite po svijetu i na tri kontinenta razbacane obitelji. Pisac, esejist, literarna kritičarka, novinarka lijevo orijentiranog *Haaretza*, koja je od 1986 do 1993 izvještavala o zbivanjima na Zapadnoj obali i u Gazi, danas predaje komparativnu književnost na Sveučilištu u Haifi te podučava tehnicu pisanja filmskih scenarija na Institutu za film i televiziju Sam Spiegel u Jeruzalemu. Rođena je i odrasla u sirmasnom telavivskom predgrađu u nekad bogatoj obitelji egipatskih doseljenika, koji su pripadali gornjem društvenom sloju u Kairu, te kod kuće govorili francuski, dok je u Obećanoj zemlji autoričina majka radila kao čistačica dvanaest sati dnevno, kako bi prehranila svoje troje djece i majku, autoričinu baku. Otac, komunist, napustio je obitelj i ostavio majku da se sama nosi sa životnim nevoljama.



Složenost višestrukih identiteta, kao i hibridni levantinski identitet njezine obitelji njezina su stalna tema. U jednom od posljednjih poglavlja romana *The One Facing Us* uvrstila je odlomak iz eseja *Sunce se rađa na istoku* Jacqueline Kahanoff, ljevičarske autorice i obiteljske prijateljice, u kojem su sjajno opisane životne dileme egipatskih Židova. „U školi...nismo znali kako se dogodilo da su nas, židovsku, grčku, muslimansku i armensku djecu, posjeli zajedno da učimo o Francuskoj revoluciji. Jer o tome što bi trebale značiti riječi *la patrie, liberté, égalité, fraternité*, nismo imali pojma...Čini se da su mislili da je za nas dobro da budemo kao francuska djeca, ali morali su znati...da nas Francuzi ne žele prihvatiti kao sebi jednake ili kao svoju braću, da smo zapravo nitko... Samozavaravanje u određenoj mjeri bilo je – i još je uvijek – značajka moje levantinske generacije. O sebi smo razmišljali kao o socijalistima, čak kao o komunistima... *Bezbrizno smo kao reakcionarno prezirali sve što nije bilo ljevičarsko ...Željeli smo se probiti kroz uski manjinski obruč u kojemu smo se rodili i težili smo univerzalnome, sramili se siromaštva onih koje smo nazivali „arapskim masama“, ali smo se također sramili i prednosti koju nam je dalo naše zapadnjačko obrazovanje...Naši su roditelji bili pro-britanski nastrojeni, što je bila stvar biznisa i sigurnosti...Tek malobrojni među nama bili su cionisti, jer smo vjerovali da se u ime čovječnosti trebamo odreći vlastite uskogrudne individualnosti.“*

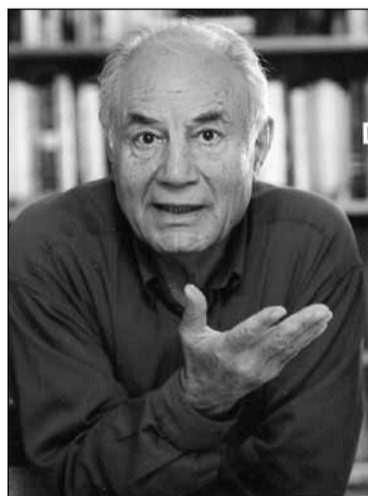
Dosad je objavila četiri romana (dva od njih su bestselleri), zbirku pripovijedaka, zbirku eseja, jednu novelu, te dužu pripovijetku za djecu *Priča koja počinje zmijinim pogrebom* (*Sipur še mathil bi levaja šel nahaš*), po kojoj je snimljen i film.

U romanu *Ze im ha-panim elejnu/The One Facing Us*, 16-godišnju Esther roditelji šalju u kolonijalnu Afriku u posjet bogatom ujaku Sicourelleu, koji živi u lučkom gradu Douali u Kamerunu, ima mnogo posluge i sina za kojeg bi se Esther trebala udati. Esther cijela ta ujakova kolonijalna egzistencija ide prilično na živce i udaja joj ne pada na pamet, ali je zanima vlastiti identitet, pa istražuje prošlost svoje obitelji, nekad bogatog i razgranatog egipatskog židovskog klana, čiji su se članovi iz Egipta raselili po svijetu. Njezina baka Nona Fortuna i njezina majka Ines napustile su Kairo 1940, te doselile u Izrael na nagovor Estherinog ujaka cionista Moisea. Esther pažljivo pregledava stare fotografije i izbljedjela i požutjela pisma, zadubljuje se u živote pojedinih po svijetu razasutih bližih i daljnjih rođaka, istražuje njihove prekinute međusobne veze, te slaže slagalicu u kojoj pokušava ponovno, makar virtualno, okupiti nepostojeću obitelj. I pita se: A tko sam ja?

Eli Amir

Eli Amir je irački Židov, rođen 1937 u Bagdadu, a s obitelji je u Izrael doselio 1950. Studirao je povijest Srednjeg istoka i hebrejsku književnost na Hebrejskom sveučilištu u Jeruzalemu, a od 1964-1968 radio u državnoj administraciji, kao savjetnik izraelskog premijera za arapska pitanja, a zatim u SAD kao izaslanik izraelskog Ministarstva za apsorpciju imigranata. Od 1984. na čelu je Odjela za useljavanje mladih u Židovskoj agenciji. Ugledni je politički aktivist, angažiran oko izraelsko palestinskih odnosa. Njegov prvi roman *Tarnegol Kaparot*, objavljen 1983 (engleski naslov: *Scapegoat, Žrtveni jarac*, iako hebrejski *tarnegol* znači puran) djelomično autobiografski, priča je o Nuriju, 13 godišnjem dječaku, doseljeniku iz Iraka, poslanom u kibuc, te o njegovu mukotrpnom uklapanju u izraelsko društvo. Prema romanu snimljena je tv serija. Amir je dosad napisao pet romana i jednu novelu.

Jasmin je njegov četvrti roman, objavljen 2005, također velikim dijelom autobiografski. Protagonist Nuri Amari, koji je kao dijete u Izrael s obitelji doselio iz Iraka, kao dužnosnik izraelske vlade u jeku Šestodnevnog rata 1967. zatječe se u Istočnom Jeruzalemu i tamo susreće Jasmin. Ona je mlada udovica iz obitelji palestinskih kršćana, lijepa i obrazovana, školovana u Parizu. Ovaj Amirov dirljivi roman o nemogućoj ljubavi židovsko-palestinskih Romea i Julije preveden je na osam jezika, među njima turski, azerski i arapski. Eli Amir bio je prisutan na promociji arapskog prijevoda 2007 u Kairu i tom je prilikom rekao: „Kao djetetu



Kairo je za mene predstavljao veliki svijet. U našoj kući u Bagdadu čitale su se egipatske novine. Sve otad vezan sam za arapsku kulturu. Svoje priče čujem na arapskom i zatim ih prevodim na hebrejski.“

Yehoshua Kenaz

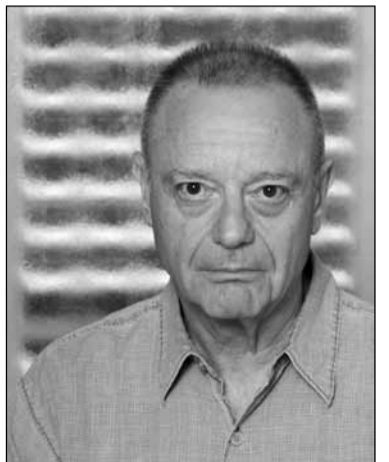
Yehoshua Kenaz rođen je 1937 u Petah Tikvi u Palestini za vrijeme britanskog mandata. Studirao je filozofiju i romanske jezike na Sveučilištu u Jeruzalemu, te francusku književnost na Sorbonni. Godinama je radio kao član uredništva lijevo orijentiranog izraelskog dnevnog lista *Haaretz*, a potvrdio se i kao izvrstan prevodilac francuskih klasika na hebrejski jezik. Ubraja se među vodeće izraelske pisce. Prvi roman *Poslije praznika* (*Aharei ha hagim*) objavio je 1964, a proslavio se romanom *Mrmor srca*, kasnije preimеноvanom u *Infiltracija* (*Hitganvud jehidim*, 1986) po kojemu je snimljen i film. Dosad je objavio pet romana i četiri zbirke novela i pripovijedaka. Likovi u njegovoj prozi su antiheroji, sušta suprotnost uspješnim i samouvjerenim Izraelcima. To su stari, duševno poremećeni ljudi, životni gubitnici, frustrirani ljubavnici i svakojaki drugi patnici, a ozračjem u koje ih autor stavlja vladaju nervoza, mržnja, zavist, ludost i strah. „Condition humaine“ u orahovoj ljusci predložak je koji se kod Kenaza stalno iznova ponavlja u raznim varijantama, o čemu piše oscilirajući između patetike i groteske, ali na način koji izleda da privlači čitaoce pa su gotovo sve njegove knjige u Izraelu bile prihvaćane kao bestellari.

Put k mačkama (*Ha-dereh el ha-hatulim*, 1991) Kenazov je peti roman. Pisac zaista mora biti veliki majstor i posjedovati golemu dozu hrabrosti da bi čitatelja privolio uzeti u ruke, te do kraja pročitati knjigu koja se bavi životima oronulih, paranoičnih, zavidnih staraca u gerijatrijskoj bolnici, napisao je u svom osvrtnu Jonathan Kirsch, kritičar *Los Angeles Timesa*. Glavno lice je Yolanda Moskowit, debela narcisoidna žena, nekadašnja profesorica francuskog, koja je dospjela u gerijatrijsku bolnicu nakon loma noge. Yolanda je nesimpatičan lik, tašta, sumnjičava, arogantna, žena koja nema nikoga, bez obitelji je i bez prijatelja, ali veoma zaokupljena samom sobom, stalno sjedi kod frizera i boji kosu, na lice stavlja debele slojeve pudera i šminke, usne maže jarko crvenim ružem a obrve crnom olovkom. Jedan od bolničkih pacijenata primjećuje da je nalik „staroj kurvi koja je iskoristila svoju posljednju priliku“. Ipak, sprijateljuje se s Lazarom Kaganom, slikarom, također pacijentom, koji slika njezin portret i na taj način je uspijeva prisiliti da napokon samoj sebi pogleda u lice.

Mrmor srca (*Hitganvut Yehidim*, 1986) priča je o vodu vojničkih regruta s manjim fizičkim smetnjama (kao što je šum na srcu ili epilepsija) koji se nalaze na vježbi u vojnoj bazi početkom 1950-tih godina. O tome Kenaz ima i vlastitog iskustva, jer je i sam svojedobno kao regrut bio poslan u sličnu vojnu jedinicu. Jedan od regruta je zbudjeno gradsko dijete, drugi ponosni i patriotski nastrojeni kibucnik, treći poznati nogometaš kojemu su otkrili šum na srcu; jedni su sabre, rođeni u Izraelu, drugi preživjeli iz koncentracijskih logora, novopridošli iz Istočne Europe ili prognani iz neke od arapskih zemalja, Aškenazi i Sefardi, a svi zajedno predstavljaju izraelski mikrokozam u ranim danima nastajanja nacije.

Orly Castel Bloom

Orly Castel Bloom autorica je petnaestak romana i zbirki pripovijedaka, istaknuta predstavnic postmodernističkog stila pisanja, ubraja se među vodeće izraelske majstore pera. Već s prvom zbirkom pripovijedaka (*Lo rahok mi-merkaz ha-ir /Nedaleko od centra grada, 1897*), stekla je ugled originalne, beskompromisno kritične, štoviše ekscentrične u odnosu na općeprihva-



čene društvene konvencije i ukus, naglašeno cinične, istodobno briljantno duhovite i britke spisateljice, za koju je bard izraelske literarne kritike Gershon Shaked rekao da je uspjela u riječi pretočiti zdvojnost i očaj pojedinca u urbanom društvu, a francuski *Le Monde* ju je nazvao „Kafkom u Tel Avivu“. Rođena je u Tel Avivu 1960 u obitelji porijeklom iz Egipta, studirala na sveučilištu u Tel Avivu i na Beit Zvi Institutu za kazalište i film, predavala na američkim sveučilištima Harvard, UCLA u Los Angelesu, Berkeley i u New Yorku, kao i u Oxfordu i Cambridgeu, a danas podučava kreativno pisanje na sveučilištu u Tel Avivu. Dosad je objavila petnaestak romana i zbirki pripovjedaka prevedenih na jedanaest europskih jezika, a roman *Mona Liza* čak i na kineski. Roman *Dolly City* (1997) uvršten je u UNESCOV katalog reprezentativnih djela svjetske literature.

U tom distopijskom romanu Orly Castel Bloom svoju protagonistkinju dovodi u situacije na rubu apsurdna, koje se mogu činiti nezamislivima, proizvodom bolesnog uma, ali nisu nemoguće. To je doktorica Dolly, koja je liječničku diplomu stegla nigdje drugdje nego na sveučilištu u Katmanduu, a živi u stanu u zgradi od 400 katova u gradu kojemu su svi automobili Volkswageneve bube, a svi vlakovi vode u Dachau, odnosno do neke stare daske na kojoj piše „Dachau“ i koja na tom mjestu stoji kao spomenik. U svom kućnom laboratoriju izvodi okrutne eksperimente na životinjama, secira ih, vadi im utrobu i žive ih maltretira, ali zdvojno plače kad joj umre pas i u akvariju krepa zlatna ribica, koju međutim, ispeca i odmah s užitkom secira. Mlatnuvši ga toljagom u napadu bijesa doktorica Dolly zatim ubija grobara koji je iskopao grob za njezina psa, a onda u prtljažniku grobareva auta u plastičnoj vreći pronalazi živo dijete, proglašava ga svojim sinom i dok si rekao keks pretvara se u posesivnu, pretjerano brižnu majku, zapravo karikaturu a *yiddische mamme*, opsesivno obuzetu strahom da će joj sin oboliti od neke teške bolesti. Stoga će ga, i to sve odjedanput, cijepiti protiv tetanusa, hripavca, difterije, poliomielitisa, ospica, žutice, šarlaha, boginja i gripe, stalno iznova ga operira, nepotrebno mu transplantira bubreg, koji će izvaditi djetetu iz njemačkog sirotišta (dok ne nađe pravi i odgovarajući u sirotištu će napraviti pomor, ali „Nijemci drugo nisu ni zaslužili“).

Meir Shalev

Meir Shalev rođen je 1948. u mošavu Nahalal, u sjevernom Izraelu (prvi mošav u Izraelu, osnovan 1921), sin je poznatog izraelskog pjesnika Yitzhaka Shaleva i u rodu je s kod nas dosta prevedenim izraelskom književnicom Zeruyom Shalev. Završio studij psihologije na Sveučilištu u Jeruzalemu. Dugo godina vodio je satiričke emisije na radiju i televiziji i pisao redovitu političku kolumnu za novine *Jediot aharonot*. Svoj prvi roman *Roman Russi* (engleski naslov *The Blue Mountain/ Plavi brijeg*), objavio je 1988, te preko noći postao jedan od najčitanijih izraelskih pisaca. Na hebrejskom je dosad objavio sedam romana, te dvadesetak knjiga za djecu i nekoliko zbirki eseja o biblijskim temama. Knjige su mu prevedene na dvadesetak jezika, uključivo kineski. Politički je lijevo orijentiran i u svojim novinskim kolumnama vrlo ironičan i kritičan u odnosu na izraelsku službenu politiku. U intervjuu koji je u listopadu 2014. dao *Jerusalem Postu* izjavio je: „Krivnja je naših vođa, od Šestodnevnog rata pa do danas, što su se bojali poduzeti značajnu akciju, pri čemu mislim na vraćanje Jordanu teritorija okupiranih u Šestodnevnom ratu. Najzad, te smo teritorije oteli Jordanu, a ne Palestincima.“ I dalje o kolonizaciji Zapadne obale: „Evakuacija židovskih naselja postaje u sve većoj mjeri nemoguća i to me duboko zabrinjava. Brine me, moram priznati, ponajprije kao Izraelca koji živi u Izraelu. Uvjeran sam da sebi samima činimo štetu koja se gotovo može izjednačiti sa rušenjem Hrama. To je ono čega se bojim.“



Ruski roman (*Roman Russi*) dosad je preveden na 16 evropskih jezika, posljednji od kojih je rumunjski (2015). To je povijesna kronika o stanovnicima i njihovu pionirskom životu u jednom od prvih židovskih seoskih zadružnih naselja u dolini Jezreel, o čemu je Shalev mogao pisati na osnovu obiteljskog iskustva, kao potomak imigranata iz Istočne Europe, osnivača mošava Nahalal, u kojemu je uostalom i on sam proveo djetinjstvo. Neki kritičari u njegovu romanu uočavaju bliskost s Agnonovim remekdjelom, romanom *Tek jučer/ Etmol, šilšom* (1945), također pričom o jednom od do-

seljenika idealista koji su se prije Prvog svjetskog rata doselili u tada još tursku Palestinu da bi, kao u biblijsko vrijeme, obrađivali sveto tlo, te ponovno oživjeli hebrejsku tradiciju i kulturu. Pripovjedač u prvom licu je Baruh, dječak bez roditelja, odrastao uz svog ekscentričnog djeda, a mošav u kojemu žive „prva je stvarna komuna u zemlji, jer je prva koje je izjednačila žene i muškarce“. Osnivači mošava bili su članovi kružoka legendarnog Feygea Levina, a mitovi o sjaju prošlih dana svakodnevna su tema razgovora. U članku 1. mošavskog zakonika piše: „Kružok Feigea Levina izbjegavat će zavodničku i ispraznu gradsku raskoš i blještavilo.“

Likovi u romanu su svi odreda osebujni likovi, uz Baruhova djeda još i ujak koji je nestao noseći na leđima svog omiljenog bika Jana Valjeana; učitelj koji izvodi djecu u prirodu da bi je naučili voljeti; zatim stražar koji u spremištu gomila zalihu oružja, zlu ne trebalo; pčelar kojega zavedi stražareva žena; talentirani glazbenik, politički aktivna feministica, religiozni fanatik, a tu su i njihove obitelji. Baruchov djed pasionirano sadi razno drveće, a njegova omiljena literatura su knjige Amerikanca Luthera Burbanka, stručnjaka za sadnju. On je i vlasnik lokalnog groblja na kojem su pokopani pripadnici te prve pionirske generacije osnivača mošava i kojih će se, svakog ponaosob, prisjećati u razgovorima koje vodi s unukom. Bila je velika čast biti pokopan upravo na tom groblju, pa na primjer žena koja je pobjegla od teškog života u mošavu i otišla u Ameriku, spremno plaća 100.000 dolara kako bi bila na njemu pokopana i upisana u „knjigu osnivača“. Mošav ima i „biblijski klub“ u kojemu članovi vode zanimljive rasprave, pa tako jedan od članova kluba izjavljuje: „Stvarni moral priče o raj u nije etički nego erotički. Ta oni su bili jedini muško-ženski par na svijetu.“ Drugi će dodati: „Ono što me se najviše doima nije što je Adam tu bio sam sa svojim Stvoriteljem, nego što je bio sam sa Evom.“ A baka na to kaže: „Svaki raj ima zmiju. Prije ili kasnije isplazit će iz trave.“

Ovoj temi Shalev se ponovno vratio u svom autobiografskom romanu *Moja ruska baka i njezin američki usisač za prašinu iz 2009*. Hebrejski naslov glasi *Ha-davar haya kaha*, u prijevodu otprilike *Tako je to bilo*, u spomen na rečenicu kojom je pišćeva baka Tonya, doseljenica iz Ukrajine, započinjala svaku svoju priču.

U roman *Golub i dječak* (*Yona Ve-Na'ar*, 2006) isprepliću se dvije fabule koje dijeli razmak od pola stoljeća. Za vrijeme Rata za nezavisnost 1948 – kada su još golubi raznosili važne poruke – smrtno ranjeni mladi golubar, prije nego što će umrijeti, poslat će posljednjeg goluba s porukom. Ptica nosi njegov izniman poklon djevojci u koju bio zaljubljen još od djetinjstva. Junak druge priče je Yair koji, 50 godina kasnije, radi kao turistički vodič specijaliziran za ture u kojima okolo vodi promatrače ptica i koji se, već kao sredovječan čovjek, ponovno zaljubljuje u svoju nekadašnju djevojku.

Savyon Liebrecht



Savyon Liebrecht (rođena u Münchenu 1948 kao Sabine Sosnowsky) kći je poljsko-židovskih roditelja koji su, preživjevši Holokaust, 1950. doselili u Izrael. Studirala je filozofiju i književnost na telavivskom sveučilištu, te godinu dana žurnalistiku u Londonu. Objavila je dva romana i sedam zbirki pripovjedaka, a na kazališnim daskama izvedeno je pet njezinih dramskih komada. Prvu zbirku pripovjedaka *Jabuke iz pustinje* (*Itapuhim min ha midbar*) objavila je 1986, već u zreloj dobi. Neki je uspoređuju s Nadine Gordimer.

Zbirku *Dobro mjesto za noć* (*Makom tov la lajla*) objavila je 2002. Sve priče u ovoj zbirci prožima duboki osjećaj otuđenosti i nepripadanja, osjećaj fizičke i emotivne udaljenosti od doma, a pojam „doma“ tek je čežnja za prisnošću u okruženju ljudi koje volimo. Svaka od priča, osim posljednje, vezana je uz određenu lokaciju: Ameriku, München, Hirošimu, Jeruzalem, Tel Aviv i kibuc. Posljednja priča zbiva se na bezimenom mjestu, „na dobrom mjestu za noć“, ali mjestu koje kao da je uništeno nuklearnom katastrofom i gdje nema ničega i nikoga na koga bi se dezorijentirana žena, koja u tom okruženju pokušava preživjeti, mogla nasloniti. U prvoj priči izraelski novinar, koji iz Münchena

izvještava o procesu nacističkom zločincu, svjedokom je nasilničkog napada na muslimanske doseljenike i ubojstva privlačne muslimanske djevojke. Junakinja druge priče Idit sa svojim partnerom Amerikancem živi već devet godina u Hirošimi, te misli da je nakon toliko dugo vremena postala pripadnicom japanskog društva, sve dok se ne uvjeri u suprotno, odnosno da će zauvijek ostati strankinja. Sljedeća je priča o ženi koju je majka ostavila nakon rođenja, te sa svojim ljubavnikom i njegovom kćeri otišla u Ameriku. Mnogo godina kasnije žena će susresti majčinu pastorku i doznati da Amerika za njezinu majku nije bila sretno mjesto, već noćna mora. Lik u četvrtoj priči, rođen u kibucu, simbolu idealnog društva u kojem su ljudi jednaki, godinama kasnije otkriva koje su sve gadosti članovi kibuca skrivili njegovim roditeljima. Priče iz ove zbirke prevedene su na njemački, engleski, kineski, talijanski i estonski jezik.

Haim Beer

Haim Beer (rođen 1945) odrastao je u ortodoksnj obitelji u jeruzalemskoj četvrti Geula u kojoj pretežno žive Haredi Židovi. Pohađao je državnu vjersku srednju školu, te od 1963-1965 služio vojsku u vojnom rabinatu. Nakon vojske zaposlio se kao redaktor u dnevnom listu *Davar*, a zatim u izdavačkoj kući *Am oved*, najprije kao korektor, zatim kao redaktor, te naposljetku kao član uredništva. Godinama je pisao kolumnu *Uspomene knjiškog crva: o autorima i njihovim knjigama* i te tekstove objavio 2011 u istoimenoj zbirci. Sve njegove knjige, pet romana, kao i zbirku poezije te autobiografiju, objavio je *Am oved*. U posljednjem romanu (*El makom še ha ruah holeh*, engleski naslov: *Back from Heavenly Lack*, 2010) protagonist je direktor ješive koji iz Bnei Braka odlazi na put u Tibet, jer mu se u snu triput ukazao jak, tibetansko govedo, progovorivši glasom hasidskog proroka i moleći ga da ga spasi. Beer predaje književnost na Sveučilištu Ben Gurion u Negevju.



U autobiografskom romanu *Havalim* /hrvatski možda *Rane*, engleski naslov *The Pure Element of Time* objavljenom na hebrejskom 1998, te pisanom kao triptih, Beer se prisjeća vlastitog djetinjstva i odrastanja i svoje pretjerano pobožne bake koja je, međutim, svom unuku umjela pričati vrlo maštovite priče, te u njemu probudila ljubav prema jeziku. U drugom dijelu autor opisuje nesretan brak svojih roditelja, tragičnu mezalijansu između inteligentne, samosvjesne žene, rođene u Jeruzalemu, te od nje mnogo starijeg, u sebe povučene, životom dotučene izbjeglice od ruskih pogroma. Treći dio posvećen je pišćevim književnim poćecima.

Yoel Hoffman

Yoel Hoffmann rođen je 1937. u Brasovu, Transilvanija, Rumunjska, u židovskoj obitelji u kojoj se njegovala austrougarska kulturna tradicija. Kad mu je bila godina dana njegovi su roditelji bježeći od nacizma doselili u tadašnju Palestinu pod britanskim mandatom. Majčina rana smrt i odrastanje u sirotištu – sve dok mu se otac nije



ponovno oženio – ostavili su trag u njegovoj psihi i u književnom djelu. Kao mladić proveo je dvije godine u Japanu živeći u budističkom zen samostanu, gdje je zajedno s budističkim redovnicima proučavao svete spise na kineskom i japanskom jeziku, a kasnije je u Japanu i doktorirao. Duži niz godina predavao je istočnjačku filozofiju na Sveučilištu u Haifi. Prevodio je japansku poeziju na hebrejski jezik. Pisati je počeo relativno kasno, navršivši 40 godina. Iako bi generacijski trebao pripadati književnoj grupaciji koja piše realističkim stilom, Hoffmanova proza je postmodernistička, štoviše predvodnik je hebrejske književne avangarde. Umjesto tradicionalne linearne radnje on koristi narativ složen od enigmatskih fragmenata, sjećanja i opservacija. Njegova prva knjiga,

zbirka novela *Knjiga o Josipu* (Sefer Josef), objavljena je 1988, a slijedila je knjiga pripovijedaka za djecu *Dobra je zamisao kupovati slonove u veljači*, 1988, te roman *Berhard*, 1989. Do danas je objavio još šest romana, a posljednji *Raspoloženja* (*Macvei Ruah*, engleski *Moods*) objavljen je na hebrejskom 2010, a u engleskom prijevodu 2015. U središtu Hoffmanova zanimanja je najčešće „onaj drugi i drukčiji“, žene, rastavljene i udovice i oni koji se nisu uspjeli prilagoditi, svijet iskorijenjenih Židova, Europljana koji su za dlaku izbjegli Holokaust, no ostali su stranci u izraelskom društvu i makar već desetljećima ovdje žive, još uvijek govore njemački (npr. *Kristus šel dagim/Krist od riba*, 1993).

Raspoloženja (*Macvei Ruah*) neobična su, ali vrlo lijepa, elegična i nježna knjiga, niti roman, niti memoari, niti poema, već krhotine memorije, sveukupno 200 kratkih poetskih skečeva posloženih u cjelinu bez kronološkog reda, koja se doimlje kao niz impresionističkih sličina. Hoffman vodi čitatelja kroz maglovito prisjećanje na život – pitanje je čiji, ali pripovjedač se također zove Yoel Hoffman – u četvrti Ramat Dan u Tel Avivu. Sličice prizivaju sjećanje na „lijepu stvar“ u životu koje mogu biti „stara vrata.. jednooka mačka.. stubišno zrcalo u staroj kući.. mali dječak na putu u školu“, ali i na nelijepu kao „kad nestane osoba koju volimo“. Neke slike prepune su elegije: „U školskom dvorištu bile su slavine i sve su djevojčice pile vodu iz njih, a mi smo mogli vidjeti sve vrste pletenica poput knjige prevedene na mnogo jezika.“ Neki predmeti, kao sat Hoffmanova oca, čini se da su posebno izdvojeni kao vrlo važni, ali spominju se samo jedanput. Neki ljudi prizivaju se u sjećanje samo nakratko, dok su drugi, poput Hoffmanove maćehe Francesce, gotovo stalno prisutni. Neki pasusi zvuče sasvim apsurdno i nepovezano: „Teško je reći je li Charles Darwin objasnio svijet. Mijene godišnjih doba. Dan i noć. Svjetlo pada na jegulju. Krajevi riječi. Hodnik.“ Razmišljanjima o velikim i malim stvarima u životu ne nedostaje smisla za humor: „Čuli smo da fizičari tragaju za sićušnom česticom koju ne mogu pronaći, pa su stoga iskopali golemi tunel u Švicarskoj...Sretni li su ljudi kojima fali samo jedna sićušna čestica.“ Hoffmana fasciniraju i sasvim prozaične stvari kao što su npr. telefonski imenici ili vozni redovi. Usred knjige pripovjedač iz prvog lica jednine prelazi u prvo lice množine i o sebi govori „mi“. „Mi ne želimo (kao što rade mistici) pisati o stvarima zbog kojih bismo mogli ispasti licemjeri. Pokušavamo napisati neku vrstu željezničkog voznog reda. Ili priručnik...Unatoč svemu svijet se obnavlja. Na primjer telefonske knjige. Bezbrojni muškarci i žene u toj knjizi su na kupu i može im se telefonirati...Telefonski imenik trebali bismo čitati kao Sveto pismo.“ Tema smrti i autorova zaokupljenost umiranjem na neki način stalno je prisutna, da bi na kraju postalo očigledno da su svi ljudi kojih se Hoffman sjeća mrtvi ili možda već mrtvi.

Početak kao da pred čitatelja postavlja zagonetku: „Otkako sam dovršio svoju posljednju knjigu, razmišljam o tome kako da započnem sljedeću. Početak je sve i mora sadržavati, poput sjemenke drveta, djelo kao cjelinu. I tako je ono što pred sobom vidim figura čovjeka koji silazi (s pločnika) pet ili šest stuba u stan u suterenu i već je napola tamo. Ja znam da je to ljubavna priča. Možda je u tom stanu u suterenu žena. Vjerojatno je studeni.“

I to je cijelo prvo poglavlje iza kojega slijedi još 190 slične dužine i u početku čitatelju baš nije sasvim jasno kako je moguće da iz takvog sjemena postane drvo. No, što ide dalje, navikava se na unutrašnju logiku i strukturu knjige, na tehniku pisanja, a postupno mu postaje sve jasnije koje su teme u fokusu i u kolikoj je mjeri ovdje zapravo riječ o ljubavnoj poemi.

David Grossman

David Grossman, rođen 1954. u Jeruzalemu, jedan je od vodećih izraelskih pisaca, te iako od njih gotovo za cijelu generaciju mlađi, svjetonazorski i privatno blizak je A.B.Yehoshui i Amosu Ozu. Obitelj mu je porijeklom iz Poljske. Otac, vozač autobusa, a kasnije knjižničar, još u djetinjstvu približio mu je Sholema Aleichema, koji je kao pisac na Grossmana imao golem utjecaj. Studirao je filozofiju i literaturu na Hebrejskom sveučilištu u Jeruzalemu, te još vrlo mlad počeo raditi kao novinar i voditelj na izraelskom nacionalnom radiju Kol



Israel. Oženjen je s Michal, dječjom psihologinjom, s kojom je imao dva sina i kćer. Mlađi sin Uri poginuo je 2006. u ratnim operacijama u Libanonu. Prvi roman *Smiješak janjeta* (*Hijuh ha gedi*), u kojem se prvi put pozabavio izraelsko-palestinskim sukobom, objavio je 1983, a odonda je napisao još desetak romana, nekoliko zbirki pripovijedaka, dvadesetak knjiga za djecu i libreto za dječju operu.. Svjetsku slavu stekao je originalno napisanim romanom *Pogledaj ispod: ljubav* (*Ajin erekh: ahava*, 1986) prevedenim na 18 jezika, u kojemu se bavi problemima generacije Izraelaca čiji su roditelji preživjeli Holokaust u Europi, te poslije Drugog svjetskog rata doselili u Izrael, ali o svojoj prošlosti i stradalim članovima obitelji pred vlastitom djecom šute kao zaliveni. Glavni lik, devetogodišnji Momik, živi opsjednut postojanjem nacističke «zvijeri» koju zamišlja kako čuči i vreba u podrumu obiteljske kuće.

U *Knjizi o intimnoj gramatici* (*Sefer Ha-Dikduk Ha-Pnimi*, 1991) u kojoj se radnja događa u mjesecima neposredno prije izbijanja Šestodnevnog rata, pisac se uvlači u maštu dječaka koji gradi oko sebe ogradu i prestajerasti da bi se zaštitio od nasrtljivosti odraslih. Za roman *Netko s kim bih trčao* (*Mishehu Larutz Ito*, 2000) dobio je najugledniju izraelsku književnu nagradu Sapir. Lik u romanu, šestnaestogodišnji Assaf, pokušava pronaći vlasnika izgubljene kujice koja ga u bizarnoj trci jeruzalemskim ulicama odvodi na gradsku periferiju do napuštenog arapskog sela u kojemu sada žive drogirani mladi ruski *skvoteri*. Sama od sebe, naravno, naviru pitanja koja dovode do u srž izraelsko-palestinskog sukoba. Objavio je i tri zbirke eseja i političkih članaka u kojima se bavi izraelsko-palestinskim odnosima. Knjiga *Žuti vjetar* dokumentaristički je izvještaj o onome što je vidio i doživio obilazeći početkom 1987. palestinske izjegličke logore na Zapadnoj obali kao i o cijeni okupacije koju plaćaju i okupirani, ali i okupator. U zbirki članaka *Smrt kao način života* [*Ha-mavet ke-dereh hayim*, 2003], objavljenoj u povodu desetogodišnjice potpisivanja sporazuma u Oslu, Grossman piše: „Palestinska su djeca neishranjena, a izraelska djeca će uskoro u školi imati poseban predmet gdje će učiti kako raspoznavati bombaše samoubojice. Izraelci i Palestinci koji odbijaju vidjeti vezu između te dvije činjenice, jamče nam da ćemo još dugo godina jedni drugima ostati taoci.“

O Grossmanovu romanu *Žena koja bježi od vijesti* (engleski naslov: *To the End of the Land*) vidi na stranici 8 pod naslovom u *Pisanje kao sučeljavanje s prijateljom*.

Leah (Lea) Aini



Leah Aini, rođena u Tel Avivu 1962 u obitelji siromašnih poslijeratnih doseljenika iz Soluna, u kojoj su kućni jezici bili ladino i aramejski. Otac joj je preživjeli logoraš, a majka porijeklom kurdska Židovska s Urmijske visoravni (sjeverozapadni Iran, na granici s Turskom i Azerbejdžanom) u hebrejsku književnost zakoračila je s poezijom – prvu zbirku objavila je 1988, a drugu 1991. Uslijedila je zbirka pripovijedaka, pa jedna novela i zatim prvi roman 1992 (*Geut ha-hol*, engleski *Sand Tide*). Do danas je objavila još dvije zbirke pripovijedaka, šest knjiga za djecu i mladež, te šest romana, a posljednji (*Bat Ha-Makom*, engleski naslov *The Native*) 2014. Velikim dijelom autobiografski, roman *Ruža Libanona* (*Vered Ha-Levanon*, 2009, engleski *Rose of Lebanon*) našao se među finalistima za najugledniju izraelsku književnu nagradu Sapir. Piše književne eseje i kritike. Pripada skupini pisaca čiji su roditelji u Izrael doselili 1950-tih, mahom prognani iz arapskih zemalja, u Izraelu zvani *Mizrahim*, odrasli na socijalnoj i kulturnoj periferiji Izraela. Prema njezinim vlastitim riječima, za nju je pisanje bilo način preživljavanja u okruženju u kojem se osjećala prezrena i odbaćena. Cijeli roman *Ruža Libanona*, u koji je uplela vlastiti životopis, moguće je shvatiti kao autoričin vrisak protiv društva koje hoće poništiti njezinu egzistenciju, čemu se ona silovito odupire upravo pisanjem, kao da hoće poručiti: „Unatoč svemu, htjela sam biti pisac i evo moje knjige sada pred svima vama.“

Radnja romana *Ruža Libanona* događa se za vrijeme prvog Libanonskog rata 1982. Lea Aini koja je u to vrijeme ako 20-godišnjakinja služila vojni rok, dobrovoljno se javila da pomaže teško ranjenom vojniku koji je pokušao počinuti samoubojstvo. Preživio je ali s teškim oštećenjem mozga, a u vojsci ga preziru kao kukavicu i izdajicu. Lea ga redovito posjećuje te sjedi uz njega i priča mu o sebi, o svojem odrastanju, o svojim roditeljima, o ocu koji je, opterećen Holokaustom, taj teret navalio i na svoju djecu, koju je tukao, a nju doduše poštedio batina, ali ju je kao djevojčicu seksualno napastovao, dok je majka to ravnodušno gledala. Paradoksalno je u cijeloj priči to što je vojnik Yonathan, Aškenaz, rođen i odrastao u jeruzalemskoj otmjenoj četvrti Rehavia, čija je majka liječnica, a otac profesor, te što je autorica uvjerena da je taj tipični favorizirani predstavnik gornjeg sloja izraelskog društva u nekoj drugoj situaciji ne bi udostojao ni pogleda. Ironija je očigledna: onaj „drugi Izrael“ (ili treći ili četvrti, onaj s periferije, iz siromašne telavivske četvrti Shapira, južno od centralne autobuske stanica) u odnosu na svijet kojemu pripada Yonatan, do riječi dolazi samo kad sugovornik niti čuje niti govori.

Eshkol Nevo



Eshkol Nevo, rođen 1971. u Jeruzalemu, unuk trećeg izraelskog premijera Levi Eshkola (1963-1969, dakle i u kritično vrijeme Šestodnevnog rata 1967), relativno je novo ime u izraelskoj književnosti. Na književnoj sceni pojavio se 2001. zbirkom pripovijedaka *Bed & Breakfast* (*Zimmer Be-Givatayim*) 2001, a samo tri godine kasnije njegov prvi roman *Nostalgija* (*Arba batim ve ga'agua*, 2004, engleski naslov *Homesick*) postao je izraelski *top-bestseller*. Nakon toga objavio je još četiri romana, a posljednji *Tri kata* (Šaloš komot, engleski *The Reasonable Person*) ove godine. Roman *Neuland* (2011, engleski prijevod 2014), dosad preveden na šest jezika, uključivo turski, varira temu putujućeg Židova i bavi se bijegom Izraelaca od zamorne „situacije“ (*ha macav*) kod kuće, u potrazi za novim obitavalištem.

O romanu *Nostalgija* vidi u rubrici Nove knjige, prikaz Vesne Domany Hardi *Melankolija izraelske svakodnevice*.

Judith Katzir

Judith Katzir (r. 1963 u Haifi) pripovijetke je počela objavljivati 1980 u raznim izraelskim novinama. Pozornost na sebe svratila je već svojom prvom knjigom *Sogrim et ha-Yam* (*Closing the Sea, Zatvarajući more*), zbirkom od četiri novele (knjiga im 153 stranice), objavljenom 1992. U uvodnoj priči „*Schlafstunde*“ autorica se prisjeća svojeg prvog ljubavnog iskustva sa svojim bratićem kojega će ponovno susresti tek godinama kasnije, a on će je upoznati sa svojom trudnom ženom. U drugoj priči *Felinijeve cipele* glavni lik je hotelska konobarica koja sanja o filmskoj karijeri i nada se da će joj u tome pomoći propali filmski redatelj koji je, međutim, jedanput davno u životu susreo samog Felinija. *Disneyel* je potresni monolog kojeg izgovara kći sjedeći uz majčin bolesnički krevet i obraćajući se majci, koja je, međutim ne čuje, jer leži bez svijesti. Posljednja i najbolja od četiri novele *Zatvarajući more* je priča o samozatajnoj učiteljici i njezinu razočaravajućem susretu s prijateljem iz djetinjstva. Sve četiri protagonistkinje na kraju ostaju iznevjerenih očekivanja i rezignirano se mire sa sudbinom.



Dosad Judith Katzir je objavila još tri zbirke pripovijedaka, tri romana i dvije knjige za djecu.

Alona Kimhi

Alona Kimhi je rođena u Lavovu, Ukrajina, 1966, a u Izrael je došla s obitelji 1972.

Pohađala je čuvenu glumačku akademiju Beit Zvi u Ramat Ganu (osnovana 1960. i prva takva škola u Izraelu), te postala kazališna i filmska glumica. Na kazališnim daskama glumila je u glavnim ulogama u komadima autora kao Shakespeare, Arthur Miller i Tennessee Williams. Prvu knjigu pripovjedaka (*Ja, Anastasija*) objavila je 1996, a za svoj prvi roman *Plaćuća Suzana* (1999), dobila je uglednu izraelsku književnu nagradu Bernstein. Roman je dosad preveden na 16 jezika, a u Francuskoj ga je objavio Gallimard. Na hebrejskom je dosad objavila još dva romana (*Lilly la tigresse*, 2004, i *Viktor i Maša*, 2012), te zbirku pripovjedaka za djecu. Piše i scenarije za film i televiziju.

Plaćuća Suzana (*Susanah ha-bohija*) je roman struje svijesti, pisan u prvom licu, u kojemu radnje zapravo i nema, odnosno ima je u najbanalnijem obliku: mentalno bolesna, 33 godine stara, iskompleksirana djevojka zaljubljuje se u momka za kojeg se ispostavlja da je varalica, probisvijet i kockar, ali se na kraju ispostavlja da je ta veza za nju bila spasonosna. Uglavnom svi likovi u romanu, a ne samo Suzana, manje su ili više psihički nestabilni, počev od njezine majke koja je opsesivno vezana za kćer i ne pušta je od sebe, pa do sporednih likova, ali Alona Kimhi očito umije s njima. Naslov je aluzija na biblijsku Suzanu iz knjige o Danijelu, koju potvoriše zavidnici, jer bijaše ljupka i ljepotica, pa je bez istrage osuđena na smrt, ali je izbavi Daniel (vidi Proročke knjige). Ona prava, uzbudljiva priča odvija se u psihi pripovjedačice, same Suzane, koja ruje po vlastitoj duši zadirući u njezinu dubinu i u najskrovitije tajne, a čini to „na tragu ruske literarne tradicije psihološkog romana“ (*The Observer*).



Sayed Kashua



Sayed Kashua, izraelski pisac i novinar, porijeklom je izraelski Arapin, odnosno Palestinac, školovan od svoje 14 godine u prestižnom izraelskom internatu u Jeruzalemu – Israel Arts and Science Academy, diplomirao sociologiju i filozofiju na jeruzalemskom Hebrejskom sveučilištu, te piše na hebrejskom. Rođen je 1975. u arapskom gradiću Tira, u Izraelu, živio je u Jeruzalemu, a 2014 sa ženom i troje djece otišao je u SAD, te je trenutno gostujući profesor Sveučilišta u Chicagu, Illinois. Od 1996. redovito piše za dnevnik *Haaretz* i druge izraelske novine, mahom satirične duhovite članke o životu izraelskog Arapina „zarobljenog između dva svijeta“ u židovskoj državi.

U svojoj kolumni u *Haaretzu* lipnja ove godine o izgledima da se vrati u Izrael napisao je (u trećem licu): *Boji se da će, kad više ne bude imao čime platiti boravak u SAD, Kneset izglasati neki novi zakon koji u početku zvuči logično, ali naposljetku zabranjuje ne-Židovima da se vrate svojim kućama.*

Njegova britka satirična sitcom televizijska serija *Avoda Aravit / Arapska posla*, o mladom arapskom bračnom paru i njihovoj kćeri koji žive u arapskom selu u predgrađu Jeruzalema, emitirana je tri sezone (2007, 2008 i 2012) na popularnom izraelskom Kanalu 2. Glavni lik Amjad je novinar koji radi za izraelske novine (slične *Haaretzu*) i očajnički se trudi, ne baš uvijek uspješno i često tragično, integrirati se u židovsko kulturno okruženje. *Arapska posla* bila su proglašena najboljom TV serijom na Jeruzalemskom filmskom festivalu. Inače pojam *avoda aravit* u hebrejskom slangu je podrugljiv naziv za trajavo obavljen posao.

Drugo lice jednine (hebrejski naslov: *Guf šeni jahid*, engleski: *Second Person Singular*) objavljen 2010, njegov je treći i dosad najbolji roman za kojega je dobio prestižnu Bernsteinovu nagradu.

Dvojica protagonista izraelski su Arapi, prvi je uspješni odvjetnik, a drugi socijalni radnik, koji više od svega čeznu za tim da se uklape, asimiliraju, da ih židovsko okruženje ne doživljava kao uljeze i nepripadajuće, da budu isti kao i Židovi. Njihov intimni osjećaj nepripadanja prožima cijelo njihovo biće, utječe na njihove postupke, na odnos prema obitelji, manifestira se u svim mogućim prilikama, uvjetuje njihovu neprilagođenost socijalnim konvencijama. Njihovi se životi na čudne načine isprepliću. Odvjetnik, koji u romanu ostaje bezimen, određen samo svojom profesijom, opsjednut je željom za društvenim usponom i okružuje se materijalnim statusnim simbolima: ekstravagantni auto, skupa odjeća, suši i vrhunska vina. Mijenja adrese i seli u otmjenije kvartove.

Za njega, koji je arapsko seljačko dijete, glavni životni cilj je pobjeći od vlastitog porijekla i zapravo od samoga sebe.

Drugi lik, mladić koji se zove Amir i po zanimanju je socijalni radnik, također školovan na izraelskom sveučilištu, otvoreno priznaje: „Želim biti kao oni. Bez testova o lojalnosti, bez prijemnih ispita, bez straha od sumnjičavih pogleda“.

Za razliku od odvjetnika, koji je materijalist, Amir je emotivac, a njegov motiv nije prvenstveno društveni uspon. Igram slučaja postaje asistent mladom paraliziranim Izraelcu koji naposljetku umire, a Amir preuzima njegov identitet.

Yishai Sarid

Yishai Sarid, rođen 1965. u Tel Avivu, po zanimanju pravnik, radio kao javni tužitelj u kriminalističkim slučajevima, a danas je odvjetnik, napisao je dosad četiri romana, od toga dva politička trilera, dok se najnoviji roman *Treći* (*Ha-šliši*), objavljen 2015, može svrstati u futurističko apokaliptički žanr.

Njegov drugi roman *Limassol*, na hebrejskom objavljen 2009 smjesta je postao bestseller, a prodaja mu je još dodatno naglo skočila nakon ubojstva Hamasova vođe Mahmouda al-Mabhouha u Dubaiju 2010, koje se pripisivalo Mossadu. Preveden je na osam jezika, među kojima je i kineski, a dobio je i francusku *Grand Prix de Littérature Policière* za najbolji strani kriminalni roman.

U romanu *Treći* na Izrael je izvršen nuklearni napad i uništeni su Tel Aviv i svi obalni gradovi. Na čelo vojske dolazi karizmatički oficir Yeho'az koji iz zemlje istjeruje sve ne-Židove, osniva Judejsko kraljevstvo, biva okrunjen za kralja i u Jeruzalemu gradi Treći hram.

Glavni lik u romanu *Limassol* je obavještajac i istražitelj, čiji je posao osujetiti napade bombaša samoubojica. Odan je svom poslu, ali nemoren i pod stresom i sve češće u sumnju dovodi istražiteljske metode kojima se služi. Povjeravaju mu pomalo neobičan zadatak: treba se, naravno pod izmišljenim identitetom, upisati u tečaj kreativnog pisanja i sprijateljiti se aktivistkinjom mirovnog pokreta i književnicom, te pomoću nje stupiti u kontakt s njezinim već postarijim prijateljem pjesnikom, koji živi u Gazi i boluje od raka, a čiji sin je vjerojatni organizator bombaških napada.

Cilj je, naravno, dokopati se tog sina i onemogućiti ga. Stvari se kompliciraju, jer se u agentu budi suosjećajno biće koje stječe povjerenje svoje nove okoline, ali priroda njegova posla ne podnosi empatiju. Napetost u romanu raste, a klimaks dostiže u *Limassolu* gdje se obavještajni agent mora odlučiti na izbor između odanosti profesiji i službi, te obaviti do kraja zadatak, ili će prevladati emocije.

(Prilog priredila: Vlasta Kovač)

Od realizma do postmodernizma

Tko su i o čemu pišu izraelski pisci prisutni na izraelskoj književnoj sceni, tko predstavlja hebrejsku književnost u posljednja tri i po desetljeća, od 1980 do danas

Za hebrejsko prozno stvaralaštvo 1980-tih, pa sve do danas, svojstvena je intenzivna aktivnost, a pripadnici raznih književnih generacija pišu istodobno: od „generacije Palmaha“, koja je bila prisutna na književnoj sceni još od 1940-tih i čiji su se pripadnici i sami borili u Ratu za nezavisnost, pa do pisaca rođenih 1960-tih i 1970-tih, koji su svoje prve knjige objavili 1980-tih i 1990-tih. Proza tog razdoblja višeslojna je i mnogostrana i s obzirom na teme i na pristup, poduzetna i inovativna u stilu i upotrebnim različitim literarnih tehnika. Ideološki, ova proza uglavnom slijedi odavno ustanovljenu tradiciju koja je hebrejsku literaturu shvaćala kao sredstvo za preispitivanje i sučeljavanje s temeljnim pitanjima židovsko-izraelske egzistencije iznoseći kolektivne tenzije kroz individualne likove i sudbine. U težištu zanimanja i dalje su izraelski identitet i odnos prema židovskim korijenima, te iskustvo dijaspor; legitimnost i valjanost cionističke vizije, te protuslovlje između incijalnog cionističkog projekta i njegova ostvarenja u praksi; stalno novi ratovi i teroristički napadi, te neposobnost da se na nenasilan način riješi više od stotinu godina star arapsko/palestinsko – izraelski konflikt; promjene u sustavu političkih, društvenih i moralnih vrijednosti i mentaliteta Izraelaca; duga sjena Holokausta, unutarnji svijet preživjelih, kao i dužnost

i potreba za sjećanjem; problemi apsorpcije, socio-etničkih razlika i diskriminacije; te najzad, ali ne manje važna, pitanja roda i spola, ponajprije status žena u židovsko/izraelskom životu i kulturi, te homoerotske sklonosti. Baveći se tim temama pisci se služe različitim žanrovima i načinima pripovijedanja, kao što su povijesni roman, obiteljska saga, realistične alegorije, ekspresionički i nadrealistički narativi te, u najnovije vrijeme, postmodernistički narativ. Povrh toga, neki društveno angažirani autori, kao Aharon Megged, Moshe Shamir, Abraham B. Yehoshua, Amos Oz, David Grossman, Yoram Kaniuk i Gadi Taub zakoračili su i u područje publicistike, te objavili zbirke eseja o društvenim i političkim temama.

Jedan od upadljivih fenomena je začudna stvaralačka energija i golema produkcija starijih pisaca koje se uobičajilo nazivati „generacijom Palmaha“. Moshe Shamir, jedan od začetnika te skupine, dovršio je 1992. svoju povijesnu trilogiju *Rahok mi Pnininim* (*Daleko od bisera*), sagu o cionističkom naseljavanju, te ujedno epsku priču o različitim fazama u životu Lee Berman, uzor modela idealističkog židovskog pionira. U posljednjem desetljeću svog života (umro 2004) Shamir je objavio knjigu poezije, zbirku pripovjedaka, te biografski roman o Avrahamu „Yairu“ Sternu, legendar-

nom osnivaču ilegalne organizacije Lehi (prema Lohamei Herut Yisrael, borci za slobodu Izraela, koja je organizirala i izvodila terorističke napade na Engleze posljednjih godina britanskog mandata u Palestini, često zvana i Sternova grupa, op.ur.) koji u velikoj mjeri personificira Shamirov nacionalni i politički ideal. Shamirov suvremenik S.Yizhar (1916-2016), nakon 30 godina samonametnute šutnje, objavio je roman *Mikdamot* (Pripreme), lirsku impresionističku rekonstrukciju autorova ranog djetinjstva u Erec Izraelu. Uslijedile su zbirke pripovjedaka i novela *Calhavam* (1993) i *Malkomjah Jefehfijah* (Lijepa Malkolmija, 1998) u kojima doajen moderne hebrejske proze potvrđuje svoje nedostižno umijeće pripovijedanja, bogato senzualnim živim slikama.

Pisci poznati kao *Dor ha medinah* (pisci rođeni u Izraelu 1930-tih) bili su podjednako plodni kao i pokret prozvan „Novim valom“ (G.Shaked) iz 1950-tih i 1960-tih. *Sof davar*, impresivna zbirka kratkih priča Yaakova Shabtaia, remek djelo hebrejske stilstike i tehnike struje svijesti, pojavila se tri godine nakon piščeve smrti 1981.godine. Shulamit Hareven (umrla 2003) objavljuje 1983. uspješnu novelu *Sone ha-Nissim* (Mrzitelj čuda), povijesno štivo o egzodusu u sinajsku pustinju i o pojavi monoteizma. Po-

djednako uspješna je i Yehudit Hendel (1926-2014), čiji su rani romani *Rehov ha Madregot* (Ulica koraka, 1955) i *Ha hacar šel Momo ha Gedolah* (Dvorište velike Momo, 1983) ponovno objavljeni 1990-tih, a također i njezina prva zbirka pripovjedaka *Anašim Aherim Hem* (Oni su drukčiji), prvi put objavljena 1950, jedno od ranih literarnih suočavanja s Holokaustom. Nakon posjeta rodnoj Poljskoj Y. Hendel napisala je potresnu knjigu *Lejad Kfarim Šeketim* (Pored mirnih mjesta, 1987). Ljubav, izdaja, gubitak, kajanje stalne su teme njezine proze, kao u *Kesef Katan* Mala promjena (1988). Još jedna ženska spisateljica, Ruth Almog, tih je godina objavila romane i pripovjetke u kojima se poglavito bavi sudbinama žena, starijih ljudi i imigranata - roman *Šoršei Avir* (Korijeni svjetla, 1987) i *novelu Meil Katon* (Mali kaput, 1993).

Devedesete godine i poslije

Energični i svestrani Yoram Kaniuk objavio je 1990-tih cijelo mnoštvo pripovjedaka i novela kao obiteljaki portret *Post mortem* (1992), *Od sipur ahavah* (Još jedna ljubavna priča, 1996), izvrsnu *Hamalka ve ani* (Kraljica i ja, 2001); uspomene na vrijeme provedeno u New Yorku *Hajim al nejar zekhuhit*, (Život na šmirgl-papiru, 2003), izmišljeni izvještaj o uznemirujućem putovanju po Njemačkoj *Ha Berlinai ha aharon* (Posljednji Berlinčanin, 2004), kao i knjige za djecu (*Wasserman*, 1988)..

Posebnu pažnju i recepciju i kod literarne kritike i čitalačke publika doživjela su nova djela autora kao Abraham B. Yehoshua, Amos Oz, Yehoshua Kenaz, Meir Shalev i David Grossman. Yehoshua je nastavio istraživati izražajne mogućnosti monodijaloga konstruirajući paralelne zaplete i igrajući se sa sakrivenim idejama i alegorijama. *Židovska povijest i cionistički snovi* u osnovi su njegova najpopularnijeg romana *Mr. Mani* (1990), priči o sefardskoj obitelji u kojoj preispituje židovske identitete kroz nekoliko generacija i pet razgovora u razdoblju od 200 godina židovskog života u Jeruzalemu i na području Sredozemlja. Židovska povijest u Španjolskoj i Njemačkoj tema je njegova romana *Masa el tom ha-elf* (Putovanje do kraja milenija, 1999). Fizičko putovanje kao putovanje u podsuvjesno lajtmotiv je Yehoshuine proze u *Ha šiva me Hodu* (Povratak iz Indije, 1994) gdje jedno drugom suprotstavlja zapadnjački realizam i istočnjački misticizam. U svojim najnovijim romanima Yehoshua se vraća političkoj sceni: u *Ha kala ha mešašeret* (*Oslobođena nevjesta*, 2003) orijentalist Johanan Rivlin neočekivano se sučeljuje s tradicijama i životima izraelskih Arapa u Galielji i Palestinaca na Zapadnoj obali. Roman, čiji je naslov preveden kao *Žena u Jeruzalemu* odnosno *Misija šefa za ljudske resurse*, priča je o ruskom radniku koji strada u terorističkom napadu u Jeruzalemu.

Brojne nijanse kolektivnog izraelskog iskustva prisutne su u proznim djelima koja je Amos Oz, najpoznatiji izraelski pisac u inozemstvu, objavio tijekom posljednja dva i pol desetljeća. U romanima *Menuhah nekhonah* (*Savršeni mir*, 1985.) i *Kufsaš šehorah* (*Crna kutija*, 1987) bavi se promjenama političke klime u Izraelu, kao i odnosima između izraelskih Aškenaza i Sefarda (Crna kutija). Mjesta radnje variraju od negevske pustinje u *Al tagidi lajlal* (Ne zovi to noć, 1995) do neprivlačnog urbanog pejzaža u Bat Yamu (*Oto ha Yam*, 1998). Odmičući se od svojih izrazito simboličkih ranih pripovijedaka, Oz eksperimentira s pripovjednim oblicima: okreće se epistolarnom romanu (*Crna kutija* ili pripovijetka *Ga'aguim/Čežnja*), a svoj roman *Oto ha Yam* (*Isto more*) strukturirao je kao poetske prozne fragmente koji se ponekad čak i rimuju, dok u svom posvuda hvaljenom djelu, koje je nazvao „autobiografskim romanom“, *Sippur al ahavah ve hahošeh* (*Priča o ljubavi i tmini*, 2002) stapa autobiografiju s fikcijom.

David Grossman, istaknuti autor koji se pojavio tijekom 1980-tih, podjednako je inovativan i u svojim djelima zadire u najširi spektar tema, od arapsko izraelskog sukoba (npr. *Hijuh ha gedi/Smiješak janjeta*, 1990) do neprilagođenosti i nedoraslosti jezika da se sučeli s Holokaustom (kao u visokoambicioznom *Ajen erekh ahava/Vidi pod ljubav*, 1986). U *Sefer ha dikduk ha pnimi* (knjiga o intimnoj gramatici, 1991) vraća se u svoju mladost u Jeruzalemu 1960-tih, a u epistolarnom romanu *Še tihji li sakin* (Budi moj nož, 2001) koji sadrži intertekstualne aluzije na Kafkina *Pisma Mileni*, bavi se neobičnim ljubavnim odnosom preko pisama između Mirjam, udate žene, i mnogo mlađeg Yaira. Stalno iznova Grossman propituje izražajnu snagu jezika.

Iznimnu popularnost među izraelskom čitalačkom publikom uživa Meir Shalev (r.1948) koji je na literarnu scenu

kročio romanom *Roman Russi* (doslovno *Ruski roman*, na engleski prevedenom kao *Plavi brijeg*, a sveukupno dosad prevedenom na 15 jezika). Riječ je o kronici o životu pionirskih židovskih doseljenika iz Rusije u zadružnom selu u dolini Jezreel desetljećima prije osnutka države Izrael.

Yehoshua Kenaz jedan je od dvojice prominentnih izraelskih autora (drugi je Yel Hoffman) koji izbjegavaju publicitet i odbijaju davati intervjue kao sve druge oblike komuniciranja s javnošću. No to nimalo nije umanjilo njegovu, kao ni Hoffmanovu, visoku reputaciju. Kenaz čiji se prvi roman *Aharei ha hagim* (*Nakon praznika*) pojavio 1964, u međuvremenu je objavio još četiri izvrsna romana i nekoliko zbirki pripovjedaka, posljednju od njih 2013, u kojima se, na način lišen svake sentimentalnosti, bavi krhkošću međuljudskih odnosa, usamljenošću pojedinaca u urbanom društvu (*Mahzir Ahavot Kodmot/Povratak starih ljubavi*, 1997), fizičkim i mentalnim propadanjem (*Ha derekh el ha hatulim/Put k mačkama*, 1994), te sazrijevanjem i gubitkom nevinosti adolescenata i ritualima muškosti u zbirci pripovjedaka *Moment musikali* (*Glazbeni trenutak*, 1980). Među njegova najuspjelija ostvarenja svakako spada roman *Hitganvut Jehidim* (*Marmor srca*, 2003), priča o skupini regruta u izraelskoj vojnoj bazi 1950-tih u kojoj upoznajemo mračnu stranu vojničke preobrazbe dječaka u muškarce. Yoel Hoffman rođen je 1937, kao i Kenaz, no za razliku od



njega – Kenaz je Sabra, odrastao u *mošavi*, tipu pionirske naseljeničke kolonije – Hoffman je svoje rane godine proveo u Mađarskoj. On predstavlja svijet iskorijenjenih Židova, Europljana koji su za dlaku izbjegli Holokaust, no ostali su stranci u izraelskom društvu. Oni su i dalje njemački Židovi, čiji je hebrejski pomiješan s njemačkim izrazima, njihovi su snovi prepuni čežnje za kulturom iz koje su izbačeni (*Bernhart*, 1989 i *Kristus shel dagim/Krist od riba*, 1991). Dok je Kenaz virtuoz realističkog stila, Hoffmanova proza je postmodernistička: umjesto tradicionalne linearne radnje on koristi ekscentrični idiosinkratski narativ načinjen od enigmatskih fragmenata privatnog jezika, u čemu podsjeca na Joycea. Anegdote, sjećanja i opservacije „duhovite kao i melankolične, tvore jedinstveno prozno tkivo koje je svojevrsan izazov za čitatelja.

Holokaust kao stalna tema

Ostavljeni europski svijet, te primarno kataklizma Holokausta, čini se kao da zaokupljaju maštu izraelskih pisaca obrnuto razmjerno protoku vremena. Pokušaj razvrstavanja proznih djela koja se bave sa Šoom otkriva različite grupacije. Prva obuhvaća same preživjele. Tijekom posljednjih 25 godina pojavilo se cijelo mnoštvo knjiga koje oživljavaju sjećanje na traumatske godina ponižavanja, gladi, stalnog straha, brutalnih progona, te više od svega gubitak članova obitelji. Mnogi autori nisu profesionalni književnici, kao npr psiholog i bivši rektor hajfanskog sveučilišta Shlomo Bresnitz (*Sedot ha-zikaron/Polja uspomena*, 1993) ili Ruth Segal (*Gvija im nemašim*, prevedeno na engleski kao *Djeca u Holokaustu*, 2002). Među preživjelima, koji su ujedno i pisci, posebno mjesto zauzima Aharon Appelfeld koji je jedinstven u svojim opsesivnim opisima zauvijek izgubljenog svijeta. U svojoj škrtoj, nesentimentalnoj ali svejedno snažnoj prozi Appelfeld opisuje prijeratnu židovsku zajednicu koja zatvara oči pred stvarnošću; muškarce i žene koji sami ili u malim skupinama lutaju Europom u nadi da će se spasiti; one druge koji nisu uspjeli pobjeći od smrti; antisemite, tlačitelje, te ponekad poneke milosrdne kršćane koji suosjećaju sa žrtvama i pomažu im (*Katarina*). Uočlji-

vo je, međutim, da Appelfeldovi preživjeli ostaju stranci u svojem novom domu, Izraelu. Oni ne uspijevaju započeti novi život. Progona ih prošlost ili pak svjesno radije tonu u uspomene na bivše dane. Neki čak i potpuno odbijaju od sebe nadu u novi početak, veličajući godine provedene u šumama ili u logorima, koje doživljavaju kao svoje herojsko vrijeme.

Pisci rođeni prije rata u Izraelu, kao Yoram Kaniuk ili Nathan Shaham, usredotočili su se ponajprije na emocionalne ožiljke preživjelih, dok su se autori rođeni u Europi, koji su u Palestinu došli prije Holokausta – kao Naomi Frankel, Yehudit Hendel ili Shulamit Hareven – ponajviše prisjećali svojeg djetinjstva. Najdojmljivija je, međutim, proza čiji autori pripadaju tzv. „drugoj generaciji“: izraelski pisci rođeni nakon Šoe, koji svejedno osjećaju potrebu suočiti se s tim jedinstvenim poglavljem u židovskoj povijesti. Roman Davida Grossmana *Vidi pod ljubav* (1986) prekretnica je u djelima Sabra autora o Holokaustu. Svi oni – npr. Savyon Liebrecht (rođena 1948), Nava Semel (r.1954), Yaakov Buchan (r.1946.), Lizzie Doron (r.1953) ili Amir Gutfreund (r.1963) – ponajprije pišu o tome kako su se patnje žrtava odrazile na njihovu djecu koja su često odrastala okružena tajnama i neispričanim pričama te su istinu morali otkrivati sami godinama kasnije. Odnos između njemačkih počinitelja zločina i židovskih žrtava

još je jedan aspekt kompleksne teme Holokausta, naročito u djelima Savyon Liebrecht, Itamara Levyja (r.1956) ili Rivke Keren (r.1946). Suočavanje s Holokaustom neizbježno je autore učinilo osjetljivima u odnosu na „drukčijost“ preživjelih koji se nisu mogli ili nisu htjeli prilagoditi modelu „novog Židova“, samouvjerenog Sabre. Književnost proteklih desetljeća pokazuje da su preživjeli bili samo jedna od skupina autsajdera koji su privukli pažnju izraelskih pisaca. Druga skupina su orijentalni Židovi koji su imigrirali u Izrael iz različitih arapskih zemalja tijekom pedesetih godina prošlog stoljeća. Među pripadnicima starije generacije ističu se Sami Michael, Shimon Ballas, Amon Shamosh, Eli Amir... koji su ponajviše pisali o teškoćama, ignoranciji i diskriminaciji u odnosu na imigrante i njihovu djecu u nenapučenim tranzitnim logorima (*maabarot*), u gradovima u razvoju ili zapuštenim gradskim predgrađima (poput južnog Tel Aviva).

Zapravo, rastuće samopouzdanje takozvanih orijentalnih pisaca u kombinaciji sa osjećajem dugo trpljene nepravde doveli su do osnivanja izdavačke kuće (*Kedem*) kao i časopisa (*Ha-kivun Mizrah*) koji promiču tu književnost.

Manjine i neprilagođeni

Druga društvena skupina koja se nije prilagodila idealu sekularnog, junačkog Izraelca pa je stoga ostala zapostavljena, povremeno i omalovažana od strane dominantnog cionističkog narativa, bili su religiozni i ultraortodoksni Židovi, koji su odnedavno postali temom sve većeg broja romana i pripovjedaka. Haim Beer (*Et ha zamir/ engleski naslov Vrijeme obrezivanja*, doslovno *Vrijeme slavuja*, 1987) pisao je dijelom autobiografske romane, često obilježene parodijom i zajedljivom kritikom ultra-ortodoksnog miljea u Jeruzalemu u kojemu je odrastao. Hermetski svijet ultraortodoksnih Židova opisuje i Dov Elbaum (r.1970) i Yisrael Segal, kao i značajan broj žena pisaca koje su se odmetnule od restriktivnog hareidi okruženja u kojemu su odrasle. Među njima su Yehudit Rotem, Yochi Brandes, Mira Magen (s romanom *Al take ba kir/Ne lupaj po zidu*, 1997), Haya Esther (Godlevsky) ili Hanna Bat-Shahar (pseudonim ultra-ortodoksne autorice, rođene u Jeruzalemu 1944.)

Štoviše, „onaj drugi i drukčiji“ u svojim različitim oličenjima istisnuo je mitologiziranog, samouvjerenog Izraelca iz njegove dominantne pozicije i progurao se s margina hebrejske literature u njezino središte. Usporedno s pričama o različitim etničkim manjinama (Sefardi, Židovi iz Buhare, Iraka ili „yekke“-i (naziv za njemačke Židove koji aludira na njihovu pedantnost, op.ur.) sve glasnjiji postaju i novi imigranti iz bivšeg Sovjetskog Saveza. Autorice kao Alona Kimhi, rođena u Lavovu 1966 (*Ani, Anastasia/ Ja, Anastasia*, 1996; *Suzannah bokhijah/ Plaćuća Suzana*, 1999), Marina Groslerner, koja je u Izrael došla u dobi od šest godina (*Lalya*, 2001) ili Suzana Adam (*Kevisah/Pranje rublja*, 2000) rođena u Transilvaniji, a u Izrael doselila u desetoj godini, posebno u ranim djelima pišu o svom iskustvu kao doseljenica u Izrael.

Osim kao pripadnice religioznih i etničkih manjina žene, bilo kao autorice ili fiktivni likovi, na velika vrata ulaze u hebrejsku književnost u kojoj dominantnu ulogu zasadi još uvijek imaju muškarci. Cinični promatrači suvremene izraelske literarne scene tvrde da biti žena i pisati o ženskim temama jamči objavljivanje i komercijalni uspjeh romana. Popis žena pisaca koje su počele pisati tijekom posljednja tri desetljeća dojmljiv je, naročito s obzirom na malobrojne žene pisce u ranijim generacijama, te na činjenicu da su glavni sadržaji i problemi izraelskog života – rat, vojnički život, profesionalni uspjeh, politički angažman – gotovo uvijek bivali predstavljeni kroz muške likove. Nakon Amalie Kahana-Carmon (r.1926 u Izraelu), – jedne od prvih strastvenih šampionki ženske emancipacije, na književnoj sceni pojavila su se brojna nova imena, mahom pripadnica generacije rođene krajem 1950-tih i početkom 1960-tih. Među njima su Dorit Abusch (r.1955), Leah Eini (r.1962), Shifra Horn (1951), Judith Katzir (1963), Ronit Matalon (1959), Zeruya Shalev (1959), Gail Hareven (1959) itd. Pišu o političkim i povijesnim, socijalnim i etničkim temama kao i o „tipično ženskim“ stvarima kao što su ljubav, seksualnost, prijekvara i napuštanje, menstruacija, trudnoća, majčinstvo i žensko prijateljstvo ili status i uloga žene u izraelskom društvu.

Nova rodno orijentirana literatura bavi se također i homoerotskom ljubavlju. Yossi Avni (to mu je pseudonim), pisac i diplomat, objavio je pripovjetke (*Gan ha ecim ha metim/Vrt mrtvog drveća*, 1995) i roman (*Arba ahim/Četiri brata*, 1998; *Doda Farhuma lo hajta zona/Tetka Farhuma nije bila kurva*, 2002) u kojima opisuje homoseksualne odnose. Yehudit Katzir (r.1962) u noveli *Hine ani mathila (Tu ja počinjem*, 2003) kroz lik sredovječne spisateljice prisjeća se lezbijskog ljubavnog odnosa između gimnazijalke i njezine mlade profesorice.

Postmodernisti i triler

Dok se većina izraelskih pisaca priklanja realističkom izrazu i tradicionalnim konvencijama u opisivanju likova, neki mlađi autori istražuju postmodernističke tehnike. Be-

sumnje naj istaknutija među njima (uz ranije spomenutog Yoela Hoffmana) je Orly Castel Bloom (r.1960), autorica romana *Doli Siti* (1997) i *Halakim Enošim/Ljudski fragmenti* (2002) koja se potvrdila kao osjetljivi seizmograf izraelskog društva. Likovi koje opisuje u *Ljudskim fragmentima* pripadaju onom siromašnijem Izraelu, očajnički se boreći za život u svijetu rastuće nezaposlenosti i beznađa, u kojem su pucnjava i samoubilački teroristički napadi svakodnevnica, a opća situacija gotovo pa apokaliptična. Naročito popularan među mlađim čitateljima je Etgar Keret (r. 1967) autor više zbirki kompaktnih kratkih priča, napisanih postmodernističkim stilom, a također i stripova, u kojima vrluda između komičnog i ozbiljnog, stvarnog i imaginarnog, sentimentalnih epizoda i groteske. (Između ostalog njegove su priče objavljivane u časopisima i novinama kao *The New York Times*, *Le Monde*, *The New Yorker*, *The Guardian*. Op.ur.)

Još jedan originalni glas u suvremenoj hebrejskoj književnosti je Eshkol Nevo (r.1971.) čiji su romani u Izraelu redom bili uspješnice. Roman *Arba batim vee gaagua* (doslovno: *Četiri kćeri i nostalgija*, engleski naslov: *Homesick*, 2002) fini je primjer ispreplitanja kolektivnog izraelskog iskustva i propitivanja cionističkog narativa sa osobnim iskustvima individualnih protagonista.

Ponekad se mogu čuti prigovori da je nova generacija pisaca „privatna generacija“, manje zaokupljena kolektivnim nacionalnim i političkim temama, a više sebičnim osobnim interesima, materijalističkim užicima i trenutnim zadovoljstvima. Ali to nije točno. Kod nekih proznih pisaca politika je vidljivo prisutna između redaka; drugi, kao Etgar Keret, zaokupljeni su njom jednakom revnošću kao i starija generacija, ali s manje patosa. Itamar Levy (r.1956) u romanu *Otijot ha šemeš, otijot ha jareah/ Pisma suncu i pisma mjesecu*, 1991) piše o životu u sjeni intifade, ali doživljavajući je kroz prizmu 12-godišnjeg palestinskog dječaka, sinu vrsnog sladoledara, koji međutim nije naučio ni čitati ni pisati, jer su izraelske vojne vlasti zatvorile njegovu školu. Asher Kravitz (r.1969) napisao je uznemirujuću ali istodobno i zabavan roman o izraelskom vojniku prerusenom u Palestinca

(*Ja, Mustafa Rabinovitch*, 2004) , dok je Boaz Neuman, rođen 1971. (inače profesor njemačke povijesti 20.stoljeća na sveučilištu Tel Avivu i autor nekoliko ozbiljnih knjiga na tu temu, op.ur), svoja iskustva u izraelskoj vojsci pretočio u autobiografski izvještaj s ironičnim naslovom *Hajal Tov (Dobri vojnik*, 2001).

Rastući broj novih izdavačkih kuća doveo je do prave ekspanzije tzv. „popularne literature“, i pisaca komercijalnih uspješnica koje su često popularnije nego vodeći autori izraelskog književnog kanona. Jedan od razloga bujanja ove inferiorne draškave proze jest i spremnost izdavača da se upuste u rizik objavljivanja nepoznatih mladih autora, kao i diktat tržišta ovisnog o rejtingu na tjednom popisu najbolje prodvanih knjiga.

Pored uhodanih dugogodišnjih izdavačkih kuća (*Schoken*, *Am Oved Ha-Kibbutz ha Meuhad*, te pridruženog *Ha-Sifriah ha Hadashah*) poput gljiva niču nova izdavačka poduzeća kao *Keter*, *Zemora-Bitan*, *Sifriat Maariv*, *Yediot Aharnot*, *Miskal*, *Kineret* i *Kedem*, *Bavel*... Spomenuti valja i *Keshet* koji je glavni promotor izraelskog kriminalnog romana. Među najpoznatijim autorima popularnih izraelskih krimića su Ram Oren i Amnon Dankner. Sofisticirani izraelski triler, iako relativno nov žanr na izraelskoj literarnoj sceni, doživio je golem uspjeh, a autori kao Batya Gur, Uri Adelman, Shulamit Lapid, Amnon Jackont i Augur Schiff stekli su i međunarodnu reputaciju.

Op.ur.: U ovom prijevodu vlastita imena autora napisana su engleskom transkripcijom, koju za ta imena upotrebljavaju i sami Izraelci, a i u svijetu je uobičajena. Sve druge hebrejske riječi, kao i naslovi književnih djela na hebrejskom/ivritu pisani su fonetski zato jer u hrvatskoj abecedi postoje isti slovni znakovi za pojedine konzonante kao i u ivritu, pa nema potreba pisati npr. š kao sh ili č kao tch ili c kao ts, a j kao y. Godina navedena uz naslove djela odnosi se na prvo hebrejsko izdanje.

(Jewish Virtual Library.

S engleskog prevela i obradila **Vlasta Kovač.**)

Pisanje kao sučeljavanje s prijetnjom

U povodu engleskog prijevoda njegova romana Jedna žena bježi od vijesti izraelski pisac David Grossman u intervjuu američkom časopisu The New Yorker* govori o sebi, o tome što ga tjera na pisanje, te od čega mu književnost pruža zaklon. Poput svih Grossmanovih značajnih djela, novi roman rodio se iz osjećanja uzbune.

U veljači 2004 izraelski pisac David Grossman krenuo je na pješaćenje preko pola dužine svoje zemlje, duž Izraelske transverzale, od libanonske granice na sjeveru, pa do svoje kuće na periferiji Jeruzalema. To putovanje, koje je sam sebi poklonio za svoj pedeseti rođendan, trebalo mu je pribaviti građu za roman kojega je počeo pisati prošloga svibnja, o ženi, po imenu Ora, čiji mlađi sin na samom kraju svog vojnog roka sudjeluje u velikoj vojnoj operaciji. Opsjednuta zlim slutnjama i odbijajući da kod kuće sjedi i čeka loše vijesti, ona bježi iz svog jeruzalemskog doma na sjever, u Galilejska brda, gdje provodi dane planinareći u društvu s nekadašnjim, u međuvremenu davno zaboravljenim ljubavnikom.

Poput svih Grossmanovih značajnih djela, novi roman rodio se iz osjećanja uzbune i prijetnje s kojim se želio sučeliti, kako ne bi postao njegovom žrtvom. U to vrijeme Grossmanov srednji sin, Uri trebao se pridružiti oklopnj jedinici u kojoj je njegov najstariji sin upravo završio službu roka. Roman je Grossmanu trebao poslužiti da kroz pisanje prati Urija dok je ovaj u vojsci. Poput Ore i on se predao čarobnjačkom maštanju: iako je znao da je to djetinjasto, osjećao je kao da će mu pisanje priče pružiti svojevrsnu zaštitu.

Grossmanovo pisanje posjeduje lirski intenzitet koji čitatelja duboko povezuje s unutarnjim stanjima njegovih likova, no on je u životu bio i novinar i stoga svoju fikciju nastoji utemeljiti na činjenicama. Prije nego što je počeo pisati svoj dosad najpoznatiji roman – „*Pogledaj ispod: ljubav*“ (*Ajin erekh: ahava*, 1986), omamljujuće istraživanje na temu Holokausta – mali jeruzalemski stan, u kojemu je tada živio sa svojom suprugom Michal, nakrcao je do te mjere knjigama sa svastikama na omotnici da se skupa s romanom u nastajanju morao preseliti u iznajmljenu sobu. Za „*Žuti vjetar*“ (1988), dokumentarno istraživanje izraelske okupacije Zapadne obale, koje je Grossmanu pribavilo svjetsku slavu, proveo je pet tjedana intervjuirajući Palestince. Devedesetih tijekom šest mjeseci po nekoliko večeri svakog tjedna hodao bi okolo s kriminalističkim inspektorima priku-

pljujući materijal za avanturistički roman «Cik-cak dijete» (Ješ jeladim zigzag, 1994), a zatim se gotovo devet mjeseci družio s maloljetnim beskućnicima te nakon toga napisao roman *Netko za trčanje* (Mišehu laruc ito), dosad najpopularnije njegovo djelo među Izraelcima.



David Grossman i obitelj

Grossman je Izraelskom transverzalom hodao trideset dana budeći se u pet i trideset ujutro, te pješaćeci oko deset milja dnevno, a ponekad bi mu se pridružila i Michal. Spavao bi u unajmljenim sobama po selima, a kad bi pao mrak bilježio je dojmove o onome što je vidio: o drveću i cvijeću u Galileji, o skupini arapskih dječaka pastira. Bojao se tog puta. Odrastao je kao gradsko dijete, nenaviknut na tumananje neobilježenim stazama. U Izraelu je opasno biti sam u prirodi. Nedavno je jedan izraelski vojnik kidnapiran i ubijen nedaleko planinarske staze. No, ispostavilo se da su jedine opasnosti s kojima se Grossman susreo bili par veprova i čopor divljih pasa; on se ukočio netremice ih gledajući i pustili su ga na miru.

Za vrijeme putovanja Uri je svom ocu mobitelom slao tekstovne poruke govoreći mu kako se njime ponosi. Uri je služio uglavnom na okupiranim područjima, na kon-

trolnim prijelazima i u ophodnjama, te kako je Grossman napredovao s pisanjem romana tako je i njegov sin pratio razvoj likova i u telefonskim razgovorima i za posjeta kući o njima se raspitivao: »Što si im napravio ovog tjedna?« Grossman obično svojoj ženi Michal i ponekim prijateljima, uključujući i dvojicu izraelskih romanopisaca, Amosa Oza i A. B. Jehoshua, pokazuje novonapisane stranice svog budućeg djela, no ovaj put u temi je bilo previše naboja.

Roman je bio gotovo pri kraju kad su, u srpnju 2006, pripadnici libanonske šiitske milicije Hezbollah ispalili rakete preko izraelske granice, te ubili trojicu vojnika, a dvojicu smrtno ranjenih oteli. Grossman je, poput gotovo svih svojih zemljaka, podupirao pravo Izraela na samoobranu. Tijekom sljedećih tjedana, razdoblja koje Izraelci zovu Drugim libanonskim ratom, obilazio je sjever zemlje i djeci u skloništim čitao priče. Desetog kolovoza, nakon mjesec dana razaranja, Grossman, Oz i Jehoshua – značajne javne ličnosti u Izraelu – održali su u Tel Avivu konferenciju za novinare. Pozvali su vladu da prihvati primirje, a Grossman je upozorio da ne treba gajiti iluzije o tome da bi Hezbollah mogao biti poražen nastave li Izraelci upadati u Libanon. «Hezbollah upravo to i želi, naime da mi ugazimo što dublje u libanonsku močvaru», rekao je Grossman. «Taj katastrofični scenarij sada je još moguće spriječiti.» Grossman je tada prešutio da je njegov sin Uri bio narednik u tenkovskoj jedinici na ratištu u južnom Libanonu. To je bila njegova privatna stvar koju nije htio miješati sa svojim javnim političkim istupom.

Iduće noći, u petak, Uri je telefonirao kući sretan zbog vijesti o mogućem prekidu vatre, te obećao svojoj četrnaestogodišnjoj sestri Ruti da će za sljedeći šabat doći kući. No premijer Ehud Olmert odlučio je produžiti rat preko vikenda.

U nedjelju 13.kolovoza u 2.40 ujutro pozvonilo je zvono na vratima Grossmanove kuće. Preko intercoma glas je rekao «Iz ureda gradonačelnika». Michal je ostavila gorjeti vanjsko svjetlo, za slučaj ovakvog posjeta. Kad je Grossman pošao prema vratima sam je sebi rekao: «*To je to. Naš život je završio.*»

Uri je ubijen u subotu u noći zajedno s cijelom svojom posadom, kad je njihov tenk pogodila raketa Hezbollaha u libanonskom selu Hirbet K'seif. Bili su to posljednji sati rata, primirje je nastupilo u ponedjeljak. Za dva tjedna proslavio bi svoj dvadestiprvi rođendan, za tri mjeseca završio bi mu vojni rok. Planirao je put oko svijeta, a nakon toga se htio upisati u školu glume.

U svitanje David i Michal uspeli su se stubama za probude Ruti i kažu joj što se dogodilo. Kad se isplakala rekla je:

“Ali mi ćemo živjeti, zar ne? Opet ćemo ići na izlete, a ja bih željela nastaviti da pjevam u zboru i mi ćemo se opet smijati kao i dosad, zar ne? David i Michal zagrlili su svoju kćer i uvjerali je da će i dalje živjeti.

Dan po završetku šive Grossman se vratio romanu. Sve oko njega činilo mu se polomljeno - svijet mu više nije bio dom. Pa ipak, ako je to trebala biti njegova sudbina, onda će on istražiti sve njezine isprepletene konce a učiniti to može u ovom romanu. Knjiga će mu postati utočište i na tome joj je zahvalan. Fabula i teme romana se nisu promijenili, ali proces pisanja se intenzivirao, kao da autor gleda novim očima.

U roku od godine dana završio je roman i 2008 *Iša borahat mi bšora* (Žena koja bježi od vijesti) objavljena je u Izraelu, a upravo je izašla i u engleskom prijevodu Jessica Cohen pod naslovom *To the End of the Land*. (Izdavač: A.Knopf, 576 stranica, op. prev.)

“Ova knjiga za mene je bila izbor između života i smrti”, rekao mi je Grossman.

Grossman živi u naselju Mevasseret Zion, mirnom predgrađu na brežuljcima iznad Jeruzalema, odakle se pruža pogled na arapsko mjesto Beit Iksa (6 kilometara sjeverozapadno od Jeruzalema na Zapadnoj obali, op. prev), gdje su se sukobili židovski naseljenici i Palestinci.

Dan za danom nosi iste sive košulje, jednostavne hlače i crnu sportsku obuću; posjeduje samo jednu kravatu za svečane prilike - već zavezanu, jer je sam ne zna vezati. Radi u unajmljenoj sobi, bez telefona, nedaleko svoje kuće. Na polici iznad pisačkog stola su uramljene riječi “Nemam pojma kako sam to napisao”, te razglednica s citatom Margaret Mead: “Nikad ne podcjenjujte sposobnost male skupine pojedinaca da mijenjaju svijet. Zaista, oni su jedini koji su to ikad učinili.” Grossman je ljevičar i ateist, ali svakog četvrtka navečer tijekom posljednjih dvadeset godina produčava židovsku Bibliju zajedno s dvoje prijatelja - pjesnikinjom dijametralno suprotstavljenih političkih nazora i s vrlo religioznim filozofom - tempom koji podrazumijeva po nekoliko redaka mjesečno.

Na crno bijeloj fotografiji na pisačkom stolu Uri i Jonathan sjede na rubu jadrilice u nekom zaljevu u Turskoj, gledajući jedan u drugog preko jedrene snasti. Grossman o svojim sinovima: “Takvi su bili - u svom svijetu, sa svojim jezikom, mjehurić kojega nitko nije mogao probušiti. Kroz mutni polukružni prozor iz vrta dopire svjetlo koje obasjava kolekciju biljaka i pustinjaškog kamenja koje je Grossman prikupio s Urijem. Sa stropa na lancu visi boksačka vreća. “Bila nam je od velike koristi prvih godina”, kaže Grossman. “I još je uvijek. Svima nama ponekad treba boksačka vreća. Umjesto da udaramo u ljude.”

Na polici, pored slike iz mladosti njegovih roditelja, pet svezaka crveno uvezanog izdanja djela Šolema Alejhema na ivrtu. Kad je Grossmanu bilo osam godina, njegov otac, vozač autobusa zaljubljen u literaturu, kupio mu je knjigu “Motl, sin kantora Pejzija” Šolema Alejhema, pisca na jidišu. “Evo ti, Davide”, rekao je otac s apologetskim smiješkom, “da vidiš kako je to bilo nekad, tamo prijeko.”

Grossmanova baka, očeva majka, došla je iz Galicije, u Poljskoj. Nakon što ju je 1936. poljski policajac zaustavio na ulici i ružno je ispsovao, mlada udovica, nevična bjelosvjetskom životu, uzela je svoje dvoje djece i otišla s njima u tadašnju Palestinu. Grossmanova je majka rođena u Palestini, a njezini su roditelji također bili došljaci iz Poljske. Grossman je rođen u Jeruzalemu 1954., i odrastao je u Izraelu pročetom idealima radničkih kolektiva, skautskih organizacija i ratnih heroja, te poštivanja autoriteta. Holokaust je pripadao zabranjenim uspomena koje se nije smjelo spominjati. U Poljskoj je stradala cijela obitelj Grossmanova djeda po majci.

“Izgubili smo sina, Michal i ja”, rekao je Grossman. “Svjestan sam koliko nam je energije potrebno i koliko borbe da opstanemo nakon te tragedije. Moj je djed izgubio cijelu svoju obitelj - sve svoje sugrađane, prijatelje, sve. I sad se od njega očekuje da se ponaša na normalan, prijateljski način. Čovjek se mora jako pomučiti kako bi ponovno stekao povjerenje u ljude, kako bi mogao povjerovati da postoji budućnost, kako bi htio imati djecu. Koje je to nadljudsko dostignuće rađati djecu nakon Šoe! To je čin izbora, izbora života. Pokušajte zamisliti da je cijelo vaše biće uronjeno u

vodu smrti, u kojoj vas do neizdrživosti pritiskuje težina vaše tuge - pa ipak, snagom koju čak ne mogu niti opisati uspravljate se, izdižete na površinu, i ne samo to, nego čak stvarate novo ljudsko biće. No, svi ti slomljeni ljudi koji su došli ovamo u Izrael, ponekad nisu bili sposobni pružiti ljubav, te, naravno, nisu bili sretni.”

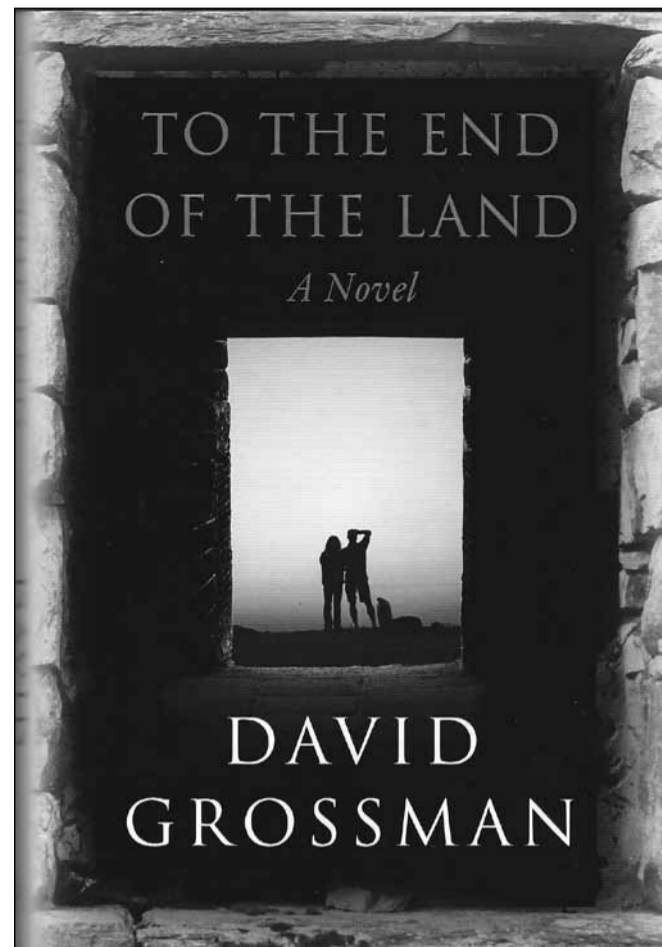
Čitajući pripovijetke Šolema Alejhema o životu u štetlu za Grossmana, dječaka koji je živio u jeruzalemskom periferijskom stambenom naselju, otvorio se iščezli svijet njegovih predaka, u kojem su Židovi bili nezaštićena manjina u kršćanskom svijetu. U tim pripovijetkama otkrivale su mu se tajne odraslih. Pripovijetke su Grossmanu, „vrlo izraelskom djetetu“, oduševljenom pustolovinom odrastanja u novoj zemlji, otkrile snagu riječi u prizivanju zakopane prošlosti. Alejhem se obraćao nečemu vrlo skrivenom u njemu, «nečemu dijasporičnom», drukčijem od tvrde, svake autoironije lišene muškosti kojoj je težila većina izraelskih dječaka. Počeo je pisati priče na malom pisačkom stroju «Erika» na kojemu je njegova majka, domaćica, zarađivala dodatni novac, prepisujući razne stvari za studente Hebrejskog sveučilišta.

Godine 1971. Grossman je otišao u vojsku; budući da je u školi učio arapski, služio je u obavještajnoj jedinici. Ubrzo nakon Jom kipurskog rata 1973, jedan dan prije nego što će ga premjestiti u bazu na Sinaju, upoznao je novog ženskog regruta Michal Eshel i smjesta se u nju zaljubio. Kad su se prvi put dogovorili za spoj Michal ga je odvela na večer kazališnih skečeva u jeruzalemskom kabaretu - bila je to politička satira koja se toliko žestoko izrugivala i vrijeđala izraelske vođe, uključujući generale, da je Grossman zaniemio u šoku. Kad je kasnije izrazio svoje ogorčenje Michal, pretpostavljajući da i ona tako misli, ispostavilo se da su skečevi bili u skladu s njezinim svjetonazorom. «Bio sam slomljen jer sam shvatio da sam se zaljubio u ženu koja ima tako pogrešan pogled na svijet!» kaže Grossman. Tako su njih dvoje, Michal, čija je obitelj bila ljevičarska, i Grossman, svoju prvu zajedničku godinu proveli u žestokim ideološkim raspravama, a Grossman je postajao sve bjesniji i sve očajniji, te istodobno sve zaljubljeniji.

Godine 1967, kada je imao bar micvu, Izrael je pobijedio u Šestodnevnom ratu te okupirao Gazu, Zapadnu obalu, Sinajski poluotok i Golanski visoravan. U *Žutom vjetru* Grossman piše o svojoj generaciji «Uzburkana energija naših mladenačkih hormona udružila se s intoksikacijom koja je zahvatila cijelu zemlju: pobjeda, uvjerljivi prodor na neprijateljevo tlo, njegov potpuni poraz, slamanje tabua granica, bahato hodanje uskim ulicama dotad zabranjenih gradova». Na početku okupacije židovske obitelji vikendom bi odlazile na Zapadnu obalu i u Gazu na ture u organizaciji prijevoznih tvrtki poput one u kojoj je radio Grossmanov otac; kupovali bi arapske kefihe za sitniš, vezali ih oko glave i trijumfalno hodali ulicama Hebrona i Jeriha. Palestinci su bili slomljeni, a Izraelci zavedeni onim što Grossman naziva «iskušanjem snage, napašću samovolje». Kad mu je bilo trinaest godina bez ikakvih dvojbi uživao je u izraelskoj snazi i moći. No, sazrijevajući, to ga je počelo brinuti; kad bi ga prijatelji ili drugovi iz vojske pozvali na izlazak na okupirana područja, odbio bi, govoreći: «Oni nas mrze, ne žele nas tamo. Ne mogu biti trn u tuđem mesu.»

Taj osjećaj ipak nije dovodio u pitanje njegove ondašnja politička uvjerenja, manje više u skladu s političkim mainstreamom. No, nakon godinu dana druženja s Michal prometnuo se u zabrinutog rodoljuba, sve kritičnijeg u odnosu na izraelsku političku svakodnevicu. Nakon što su 1976. oboje napustili vojsku, oženili su se a Grossman se upisao na Hebrejsko sveučilište. Jednog petka, dok je čistio pod u njihovoj sobi u univerzitetском kampusu, neočekivano je obavijestio svoju skeptičnu mladu ženu da neće studirati literaturu, nego da će sam pisati knjige.

Dio onoga što Oz zove Grossmanovom blagošću je instinkt za samozaštitom. Na naosnovnijoj razini to znači da će on vrlo rijetko i nerado govoriti o sinovljevoj smrti. «Nalazim se u vrlo čudnoj situaciji», kaže Grossman. «Vrlo sam zatvoren, ali zbog onoga što se dogodilo cijeli moj život izložen je javnosti poput otvorene rane.» Grossmanu književnost pruža zaklon. Kad je Izrael napao Libanon 1982, Grossman - u ono doba rezervist - bio je pozvan u vojsku, samo mjesec dana nakon rođenja njegovog starijeg sina Jonathana, te je proveo pet tjedana u aktivnoj službi. («Nisam imao nikakvih dvojbi oko služenja vojske», kaže. «Znam gdje živimo.») Ponio je sobom memoare francuskog židovskog pisca Romaina Garyja «Obećanje u zoru». Neko vrijeme bio je stacioniran u libanonskom selu gdje bi svaku večer skinuo šljem i zaštitni prsluk, te se popeo na krov, slobodna meta za neprijateljsku vatru, te pročitao po jedno poglavlje. «Bio je to moj način da se sjetim tko sam bio prije tog rata», rekao je. «Dokazivao sam samome sebi da me književnost može zaštititi. Ona mi ne može spasiti život, kao u romanu *Žena bježi od vijesti*, ali može



me zaštititi tako da ne dopusti „situaciji“ (u Izraelu za aktualnu političku situaciju u vezi s Palestincima rabi se karakterističan izraz „ha macav“, op.ur.) da u meni zaplijeni ono što je doista važno.»

Ono što je Grossman vidio u Libanonu zacementiralo je političku promjenu koju je u njemu pokrenula Michal. Boreći se u ratu u kojem nije mogla pobijediti, izraelska je vojska postala arogantna i brutalna. Podložnost ideologiji ratnog stanja bila je oblik poniženja koje je razorno djelovalo na nečiju čovječnost. U godinama nakon Šestodnevno rata, okupacija palestinskih gradova i sela tekla je tako glatko i uspješno - poput neke vrste zajedničkog poslovnog poduvata obaju naroda - da Izraelci gotovo i nisu bili svjesni svoje uloge okupatora. «Ne shvaćam kako je cijela jedna nacija poput moje, prosvijetljena u svakom pogledu, kadra uvježbati se da živi kao osvajač a da joj se život pritom ne ojadi. Što nam se dogodilo?», napisao je kasnije Grossman u *Žutom vjetru*. Njegov prvi roman *Smiješak janjeta* (1983) bio je pokušaj konfrontacije s ovim pitanjem: izraelski vojnik na Zapadnoj obali, po imenu Uri, prijateljuje se sa starijim arapskim pripovjedačem Khilmijem, koji živi u pećini, a čijeg su sina ubili vojnici iz Urijeve jedinice. Iz romana je progovorio glas istodobno strastven i profinjen, voljan istraživati emocionalne ekstreme; no priča je bila previše alegorična da bi ponudila uvjerljiv odgovor na ono što je Grossman nazvao «sfingom koja leži na ulazu u svakog od nas.»

Nasilje početkom 2000-tih, u doba kad su njegovi sinovi služili vojsku, učinilo ga dvostruko osjetljivim na pogibelj koja je bila i politička i privatna, a 2003 Grossman se okrenuo jedinoj strategiji koju je znao, kako bi izbjegao da bude paraliziran - pisanju romana. Knjiga će povezati dvije sfere: prva je bila «ha macav», sa svojim egzistencijalnim strahovima; druga je život izraelske obitelji. Nazvavši to «vrlo domaćom pričom», dodao je da se ona bavi «trima ratovima, sukobom i okupacijom i svim tim, ali ono što me zaista zanima su fini prijelazi u odnosima u obitelji.»

U središtu romana *Jedna žena bježi od vijesti* nalazi se lik Ore, najveće Grossmanovo fikcionalno ostvarenje: nježna, strastvena, ljutita, smiješna, sumnjajući u samu sebe, intuitivna, ponajprije žena bogatog unutarnjeg života. Roman prati obrate, zavoje i preokrete njezine svijesti, naprijed i natrag u vremenu, a nit gotovo nikad ne labavi. Ora je sredovječna žena, majka dvaju sinova, Adama i Ofera, koju je muž, Ilan, nedavno ostavio. Bez Ilana, s odraslim Adamom i Oferom koji je u vojsci i upravo je trebao biti demobiliziran, ali su objavili izvanrednu mobilizaciju i iznenadno ga zadržali, a ona ne zna gdje je, Ora je sama u njihovu jeruzalemskom domu, izludjela od brige zbog Ofera. Ona shvaća da joj lošu vijest ne mogu isporučiti ako ne primi poruku, te odbija odigrati svoju ulogu u priči; ne želi surađivati s državom. «Još jedna misao u njoj tinja», piše Grossman. «Ako je ne pronađu, ako je ne uspiju pronaći, njemu se ništa zlo neće dogoditi.»

Ora susreće svog bivšeg ljubavnika, Avrama koji je postao pustinjač i uspije ga nagovoriti da joj se pridruži u pješačenju duž Izraelske transverzale. Grossman ovaj roman zove

REDIVIVA

Od Mosesa Mendelssohna
do AgnonaPnina Nave: Nova hebrejska književnost,
Savez jevrejskih opština Jugoslavije, Beograd, 1965.

«walkie talkie knjigom» jer na četiri stotine stranica njegovih likovi hodaju i pričaju - ili, ispravnije, uglavnom Ora priča, a Avram sluša, dok njezina priča bešavno ponire u prošlost. Ta priča koja se razvija polako i bez kronološkog reda istodobno duboko prodire u kompleksan privatni život pojedinca i govori o aktualnim sukobima u današnjem Izraelu.

Ora poznaje svoju stranu izraelskih ratova, bilježeći njihovu punu cijenu. «Oduvijek sam osjećao da su žene mnogo skeptičnije prema muškim igrama, kao što je vlada, vojska, rat, na neki način čak i religija», kaže Grossman. «Stalno razmišljam o pojmu žrtvovanja iz Biblije. Da je Bog došao k Sari i rekao joj: «Daj mi svog sina, svog jedinog sina, svog voljenog Izaka», ona bi mu odgovorila «Dopusti mi da promislim», ako već ne i «Odjebi». Ona ne bi surađivala, ni pod koju cijenu. A Abraham je smjesta pristao na suradnju. Slušao je, nije postavljao pitanja. «Jedna žena bježi od vijesti» nije apolitičan roman, on je antipolitičan - protest protiv povijesti i njezinih beskonačnih provala u «blagost života». Istodobno, pobjećavši uz Jeruzalema, Ora shvaća da ne može pobjeći od svog postojanja. Ona kaže: «To je moja zemlja i ja zaista nemam kamo drugamo otići. Kamo da idem? Reci mi gdje bih se drugdje mogla toliko uzrujavati zbog svega oko sebe, a i tko bi me htio? No, istodobno znam da ova zemlja zaista nema nikakvih izgleda. Jednostavno ih nema.»

Plima Orinih razmišljanja - njezin bijes i iscrpljenost ratovima, njezina ljubav prema zemlji i obitelji, njezina svijest o slučajnosti života - dopuštaju njezinu tvorcu da u široku rasponu obuhvati tragediju Izraela, zemlje koja ništa ne može uzeti za gotovo, pa čak ni vlastitu egzistenciju. Za Izraelce ovaj roman imao je odjek koji je dopirao mnogo dublje od politike. U istom danu, jedna od vodećih izraelskih figura na lijevom krilu političke scene, novinar Gideon Levy, te jedan s krajnjeg desnog krila, političar Effie Eitan, obojica su došli Grossmanu i rekli: »Ovo je moja knjiga«. Za Grossmana to je značilo da je svoje čitatelje «doveo u dodir sa korijenima situacije». Pa ipak, ono što je u Grossmanovim romanima najviše izraelsko, ujedno je u njegovu slučaju i najopćenitije. Amos Oz koji je roman čitao «kao naelektriziran» rekao je: «U njemu nema nijednog retka koji bi ukazivao na razliku između izraelskog i općeljudskog postojanja. Mislim da je to bit velike literature: što je prostorno skućenija, to je univeralnija. Yehoshua je u romanu vidio povratak u «ha macav», «situaciju» - ne konflikt sam za sebe, već opis «kako permanentna ratna situacija utječe na sve male stanice našeg života!» Alon Hilu, vodeći romanopisac generacije nakon Grossmana, rekao je da je to «najvažnija knjiga posljednjeg desetljeća izraelske literature, jer bavi se Izraelom, ali na izrazito osoban način - na Grossmanov način.»

Izraelci čitaju knjige, a roman «Jedna žena bježi od vijesti» prodan je u više od sto tisuća primjeraka u zemlji od sedam milijuna stanovnika. U svojim člancima i u knjigama Grossman se služi jezikom čovjeka koji pripada Izraelu. Riječi su kao sječivo, ali izgovara ih insajder, član obitelji čiji osobni gubitak mu jamči specijalni status čak i među žestokim protivnicima. Politički analitičar Šlomo Avineri kaže o Grossmanu: «Postao je nedodirljiv, nedostupan za svaku kritiku. Smrtni gubitak je svet u ovoj zemlji!»

Počev od 2006. neki Izraelci nazivaju Grossmana «savješću zemlje». U hebrejskom jeziku postoji izraz *jafe nefesh*, što znači *lijepa duša*, ali u sebi nosi ironični prizvuk, a često tako nazivaju Grossmana. On ne voli taj izraz. Iako su arapski militanti ubili njegova sina, on se i dalje zalaže za prava Palestinaca; iako je protiv izraelskog vodstva, i dalje svoju djecu šalje u vojsku. «Kad mi netko kaže, «Ne mogu s tobom ravnopravno raspravljati, jer ti si uciviljeni otac», ja odgovaram «Stranje. Raspravljaj sa mnom, a ne s mojim emocijama.»

«Nužna je određena naivnost da bi se vjerovalo u opciju da se stvari mogu mijenjati - pa čak i samo da bi se vjerovalo u ljude», kaže Grossman. Za razliku od mnogih privilegiranih Izraelaca koji sjede na dvije stolice, imaju strane putovnice i svoju djecu šalju u inozemstvo, za Grossmana to ne dolazi u obzir. Poput Ore, niti on ne može zamisliti da bi živio igdje drugdje.

«Potreban mi je taj osjećaj.» Nasmijao se. «Čak i sada, dok ovo pišem. Svi moji instinkti su protiv toga, svako jutro iznova. Onda kažem sam sebi: Moram to učiniti. Ako to ne učinim ja, nitko drugi neće umjesto mene. To je postalo najvažniji dio mog života, žalost. Teško mi je čak i izgovoriti tu riječ. Rastanak od Urija, navikavanje na prihvaćanje onoga što se dogodilo - moram se s time suočiti. To je čak i moja dužnost kao oca prema njemu. Ne mogu pobjeći.»

* Intervju Georga Packera sa Davidom Grossmanom objavljen je u časopisu *The New Yorker* 2010. godine, a prijevod je emitiran na Trećem programu Hrvatskog radija. Za potrebe ovog broja *Novog Omanuta* tekst je skraćena.

/Prevela s engleskog i obradila: Vlasta Kovač/

U predgovoru švicarskom izdanju iz 1962. godine (A. Francke Verlag, Bern), autorica Pnina Nave, tada docentica za hebrejsku književnost na Sveučilištu u Jeruzalemu, ističe kako je za shvaćanje suvremene hebrejske književnosti neophodno poznavati bar u glavnim crtama povijest hebrejske književnosti stvarane u epohama poslije Biblije. U razdoblju od gotovo 1800 godina ova je književnost neprekidno postojala i snažno je oblikovala jezičnu svijest Židova. Od drevnih vremena pa do danas hebrejski se koristio i kao „neknjiževna“ pisana riječ u životu pojedinaca i zajednice. Hebrejska i aramejska književnost zasnovane na Bibliji, sadrže mnoštvo legendi, komentara, kao i prijevoda na te jezike. Na njih se nadovezuju, kao sveto „usmeno učenje“ aramejski tekst glavnog dijela Talmuda i u 13. stoljeću knjiga Zohar, sveto djelo židovske mistike na aramejskom jeziku. Međutim, središte židovskog duhovnog života ostala je sve do 11. stoljeća Mezopotanija, domovina babilonskog Talmuda odakle vjerski poglavari tijekom nekoliko stoljeća vode živu prepisku na hebrejskom i aramejskom sa židovskim zajednicama u dijaspori. Vodstvo postupno prelazi na židovsku zajednicu u Egiptu, gdje se od vremena helenizma razvijalo živo svaralaštvo i gdje je ponikao grčki prijevod Biblije. Slijedi zlatno doba iberskih odnosno španjolskih Židova od 10 do 15 stoljeća, s imenima kao što je Moše ben Maimon odnosno Majmonides, ali ono je u ovoj knjižici tek jednom rečenicom spomenuto. Također i u Italiji, Egiptu i Turskoj, pa i u krugovima mističara u Galileji, marljivo su se pisale poezija i proza. Židovskom emancipacijom počinje novo doba u povijesti hebrejske literature. Izdavanje časopisa u cilju širenja općih znanja i političkih vijesti bilo je u 18. stoljeću usmjereno k održavanju židovske kulture židovskih čitalaca njemačkog jezičnog područja okvira njihove šire zajednice. Ovo je bilo posebno važno u doba kada je asimilacija olakšana zahvaljujući uspostavljanju građanskih prava.

Knjiga, zapravo knjižica, Pnina Nave (120 stranica) sažet je, ali vrlo pregledan i uspio priručnik koji donosi podatke o najvažnijim razdobljima, strujanjima i ličnostima hebrejske književnosti, a obuhvaća razdoblje od sredine 18. stoljeća do zaključno 1961. godine. Naslovi poglavlja su 1. Od prosvjetiteljstva do nacionalnog preporoda, 2. Raštrkanost i okupljanje i 3. Erec israhel (1900-1961). Na kraju knjige navedena je opsežna bibliografija, popis dobitnika Nagrade za lijepu književnost: Bjalikova nagrada grada Tel Aviva i Nagrada Izraela, za pojedinačna ili za životno djelo.

Prvo poglavlje donosi prikaze razvoja hebrejske književnosti u Njemačkoj 1750-1820, Austriji 1820-1850, te Rusiji 1850-1881. Kao kuriozitet se spominje da je Moses Mendelssohn (1729-1786), začetnik i glavni promotor ideje prosvjetiteljstva među njemačkim Židovima, u svojoj 21. godini postao izdavač hebrejskog moralističkog nedjeljnog časopisa, pa ga se tako može smatrati i osnivačem hebrejskog novinarstva. Kasnije je napisao još nekoliko filozofskih rasprava na hebrejskom, mada je taj jezik smatrao još nedovoljno razvijenim za potpuno izražavanje naučnih suptilnosti. Inače, židovski intelektualci u Berlinu služili su se njemačkim jezikom. U poglavlju o Rusiji nalazimo ime Abrahama Mapua (Litva 1807-1867), prvog modernog hebrejskog romanopisca i značajnog istraživača židovske prošlosti, autora povijesnog romana *Ahavat Cion* (Ljubav u Cionu) na hebrejskom jeziku, koji je za suvremenike bio pravo otkriće živog biblijskog čovjeka.

Posebno zanimljivo je poglavlje o renesansi jezika u tom razdoblju. Hebrejski je uvijek bio živ jezik, što znači: organizam koji se razvijao shodno unutrašnjim zakonitostima i vanjskim uvjetima, nasuprot jezicima kod kojih je razvoj zaključen i koji se još samo citiraju. Taj razvoj hebrejskog jezika odigrao se najvećim dijelom u pisanoj riječi, ali u gotovo svim epohama riječ je uvijek bila najprije izgovorena - u pjesmi, panegiriku, propovijedi - pa zatim napisana. Lokalne razlike u jeziku nisu se izražavale u pravopisu nego prije svega u fonetici, koja je bila različita u pojedinim zemljama. Inteligencija se u opisanom razdoblju podijelila na 1. marksističke socijaliste sa jidiš jezikom (koji je usporedno sa hebrejskim jezikom također doživio dinamičan razvoj); 2. nacionalno svjesne - također socijalistički nastrojene - sa hebrejskim jezikom i 3. asimilante, koji su njegovali jezik zemlje u kojoj su živjeli i židovsko poitanje izbjegavali koliko god im je to bilo moguće. Tako su naprimjer njemački Židovi tek s navalom bujice istočnožidovskih izbjeglica, za



Moses Mendelssohn i Lessing, fiktivni susret, bakrorez

vrijeme Prvog svjetskog rata, došli u dodir sa živom židovskom narodnom skupinom; nju im je na književnom i misaonom polju približio Martin Buber sa svojim njemačkim prijevodima hasidskih pripovjedaka.

Ali, kada su prvi cionisti u posljednoj četvrti prošlog stoljeća došli u tursku Palestinu tamo su zatekli židovske zajednice koje su stoljećima tu bile naseljene (oko 24000 židovskih stanovnika), ponajprije u svetim gradovima Jeruzalemu, Hebronu, Safedu i Tiberiasu, te u kojima je hebrejski bio u prvom redu jezik svetog učenja, koje je bilo glavno zanimanje muškaraca. Skupine koje su dolazile iz različitih europskih zemalja, kao i iz Afrike i drugih krajeva svijeta, govorile su svake svojim jezikom. Nemoćnost komunikacije otežavala je ionako tešku situaciju. Pitanje zajedničkog govornog jezika u novoj-starj domovini bilo je goruće. Najbrojniji su bili Sefardi, koji su govorili ladino, potom Aškenazi koji su govorili jidiš, mješavinu hebrejskog, aramejskog, njemačkog i raznih slavenskih jezika, a Židovi iz Rusije govorili su samo ruski. Bio je to kao neki novi Babilon!

S druge strane hebrejski je predstavljao most između ovih zajednica, pri čemu su Židovi porijeklom iz istočnih dijelova Europe, da bi se sporazumjeli, morali prihvatiti izgovor orijentalnih Židova. Publicist, novinski izdavač i jezikoslovac Eliezer Ben Jehuda (rođen kao Eliezer Perelman 1858 u mjestu Luzhki, današnja Ukrajina, umro u Jeruzalemu 1922) koji je 1881. doselio u Palestinu odlučio je da će njegova djeca u krugu obitelji govoriti hebrejski. Cionizam i razvoj novog hebrejskog jezika kao sredstva svakodnevne komunikacije između novodoseljenih Židova sa svih strana svijeta za njega su bili sinonimi. Dao se na posao stvaranja novih riječi iz svakodnevnog života i pokrenuo jezični proces koji traje do danas.

Da bi podvukao razliku između „starog jišuva“ i suvremenosti, Eliezer Ben-Jehuda, objavio je 1879. godine članak o neophodnosti renesanse naroda i jezika, te se prihvatio gigantskog posla: sastavljanja hebrejskog rječnika, /sv. 1-7, Berlin, 1908./ i najzaslužniji je za stvaranje gramatike, pravopisa i leksičko obogaćivanje novoga govornog hebrejskog jezika koji je danas u Izraelu u službenoj upotrebi. To je *ivrit*, koji se piše aramejskim pismom, a pripada kanaanskoj grupi semitskih jezika. Svi useljenici morali su polaziti jezične tečajeve i tako je i nacionalni jezik, hebrejski, konačno usklađen sa suvremenosti i leksički obogaćen. Stoga Ben-Jehuda s pravom nazivaju „ocem modernoga hebrejskog jezika“.

U poglavlju *Raštrkanost i okupljanje/1900-1950./* spominju se pisci od pripovjedača Mendela Mohera Sfarima (Mendelea knjižara), koji najprije na jidišu, pa zatim na iznenađujuće bogatom i virtuoznom hebrejskom opisuje ljude i prilike u tzv. „židovskoj naseljeničkoj zoni“ u Rusiji, pa do Davida Frischmana (Poljska, 1864 - Berlin 1922, kritičara, esejista, prevoditelja, urednika, koji je hebrejskoj publicistici dao europski karakter, te Jichaka Lejbuša Pereca, (Poljska 1851-1915), pisca na jidišu i hebrejskom, zatim Hajima Nahmana Bjalika i njegovog kruga, M.J. Bin Goriona (pravim imenom Miše Josef Berdičevski, Ukrajina 1865 - Berlin 1921), te Šaula Černihovskog (Ukrajina 1873- Tel Aviv 1943)... Zanimljivo je da je Bialik (Radi, Volinja, Ukrajina 1873 - Beč, 1934), pionir moderne hebrejske poezije i danas općepoznati izraelski nacionalni pjesnički idol, doživio pravi šok kada je 1909. godine posjetio Erec Israhel i kada

Haim Nahman Bjalik

Bjalik, taj simbol i pojam nacionalnog pjesnika novog doba, rođen je 1873. godine u siromašnom selu Radi pokraj Žitomira. U Voložinskoj ješivi učio je ruski jezik i čitao rusku poeziju. Godine do Prvog svjetskog rata provodi u Odesi u krugu hebrejskih autora i već u svojoj 18. godini proslavio se prvom pjesmom „Ptici“. Mnogo je stihova ispjevao u stilu narodne pjesme, bio je opijen ljepotom prirode, željan sunca, ali pokazivao se i *mračni Bjalik*, pun srdžbe na sljepilo svog naroda, na licemjerje „pobožnih“, buneći se protiv Boga u čije su ime progonili i ubijali čitav jedan narod. Kada je 1903. u Rusiji ponovo izmila mržnja protiv Židova, pjesnik je našao riječi bola i bijesa, riječi optužbe prema ubojicama. Zahvaljujući prijevodima Bjalikovih pjesama, među kojima je i poznati „Grad ubijanja“, Maksim Gorki je postao njegov oduševljeni poštovalac, pa je pjesniku i nekim njegovim prijateljima omogućio da 1921. dobiju dozvolu za napuštanje Rusije. U Izraelu se nastanio 1924. godine. Opus njegovih djela obuhvaća gotovo 140 pjesama, a bitno područje njegova književna djela su pripovjetke i eseji. Veliki uspjeh Bjalik je imao na prosvjetiteljskom, pedagoškom, izdavačkom i prevoditeljskom području. Osobno je objavio dio hebrejskog srednjovjekovnog pjesništva, jer su ga posebno zanimala legende razasute po Talmudu i knjigama o narodnoj tradiciji. U dinamičnom razvoju hebrejske renesanse Bjalik je više nego pisanjem, djelovao svojom ličnošću, živim kontaktima s grupama privrženim hebrejskom jeziku u Poljskoj, Njemačkoj, Engleskoj i Americi.

su mu učenici jedne škole, ozarena lica, izrecitali jednu njegovu pjesmu. To se dogodilo zbog razlike u hebrejskom jeziku kojim se on služio i hebrejskog u Erec Jisraelu, a i inače je to bio problem koji se ticao ne samo njega, nego i svih pisaca porijeklom iz istočne Europe. Naime oživljavajući hebrejski kao svakodnevni govor Eliezer Ben Jehuda odlu-

čio se za izgovor španjolskih Židova koji je stvarno imao primat u Erec Jisraelu i odbacio je izgovor Židova srednje i istočne Europe, čime se iz temelja promijenio i karakter zvuka jezika. Također je naglasak koji je u aškenaskom izgovoru na preposljednjem slogu u novom hebrejskom jeziku najčešće na posljednjem slogu, što je izobličilo pjesničke stihove. Posljednje, treće poglavlje *Erec Jisrael /1900-1961./* obuhvaća pisce od Josefa Hajima Brennera (Ukrajina 1881 – ubijen u Jaffi 1921 za vrijeme arapske pobune) do Jehude Karnija (Rusija 1884 - Izrael 1949); zatim Zalmana Šne'ura (Bjelorusija 1887-Izrael 1959) koji je pisao i na jidišu i na hebrejskom jeziku, a dio svojih jidiš romana sam je preveo na hebrejski; tu su i Hazaz i folkloristi (Hajim Hazaz, rođen u Ukrajini 1897, pisac koji je u svojim romanima opisivao židovsko stanovništvo Erec Jisraela, a također i Jemeničane, odnosno Židove porijeklom iz Jemena).

Posebno mjesto u knjizi zauzima Šmuel Josef Agnon (ranije Czaczkes, rođen u Buczaczu, Galicija – Jeruzalem, 1970) klasik izraelske proze, koji u doba kada je ova knjiga napisana još nije bio dobio Nobelovu nagradu (uručena mu je 1966). Od 1924. s obitelji stalno se nastanio u Jeruzalemu. U svojim romanima, pripovijetkama i legendama opisuje život židovskih zajednica u rodnoj Galiciji, Njemačkoj i Izraelu, jezikom koji se može činiti staromodnim, jezikom koji je izrastao iz *Knjiga pobožnih*, slijedeći vlastite zakone. S dubokim razumijevanjem i blagom ironijom opisuje sudbine ljudi 19. i 20. stoljeća. Hasidska pripovijetka u svom prvobitnom obliku, netaknutom od zapadnjačke mistike i sofizma, jezgra je iz koje je niklo njegovo stvaralaštvo, što mu međutim nije smetalo da potpuno iskoristi tehniku moderne pripovijetke. Agnon, kao naglašeni neoromantik, sjedinjuje simbolizam s romantičarskom nostalgijom u odnosu na svijet židovske tradicije. Židovsko siromaštvo prikazuje korištenjem modernističkih simbola, u ezoteričnom stilu, a spokojan ton njegove romantične priče u neskladu je s atmosferom košmara i ludila prikazane stvarnosti. To je središnja linija njegova stvaralaštva. Od 30-tih godina počeo je pisati kratke nadrealističke priče koje podsjećaju na Kafkinu prozu. U *Tmol šilšom* (*Tek jučer*, 1946) Agnon je prikazao život u Jeruzalemu prije



Nobelovac S. A. Agnon

prvog svjetskog rata. Roman *Ore'ah Natah Lalun* (Gost za jednu noć, 1939) priča je o propadanju istočnoeuropskog židovstva: pripovjedač u prvom licu posjećuje svoj rodni grad u Galiciji i biva svjedokom razaranja u Prvom svjetskom ratu, kao i rascjepa koji razaraju i pojedinca i obitelj. Pripovijetka *Šira* (kasnije prerađena u roman, objavljen 1971, op. ur.) pomalo je zajedljiv opis intelektualaca koji su, tridesetih godina, napuštali Njemačku i sada u Jeruzalemu ponovno izgrađuju svoj život. Agnon je kroničar Jeruzalema u njegovim mnogostrukim oblicima života.

Kritika ga je usporedila s Thomasom Mannom i Kafkom nalazeći da njegovo stvaralaštvo ima zajedničkih crta s djelima tih pisaca. Agnonova posebna pripovjedačka tehnika i jezik bili su uzor mnogim drugim autorima.

(PNINA NAVE LEVINSON /1921-1998./ rođena je u Berlinu u židovskoj obitelji, koja je iznjedrila 77 teologa. Emigrirala u Palestinu 1935 pred nacističkim terorom. Objavila je knjigu *Uvod u rabinsku teologiju* (1982), te surađivala s Martinom Buberom na objavljivanju njegovih djela. Od 1935. do pred kraj 1960-tih živjela u Izraelu, predavala na sveučilištima u Jeruzalemu i Heidelbergu. Potkraj života objavila je svoje kapitalno djelo *Uvod u židovstvo*.)

U prijevodu na srpski knjižicu *Prine Nave Nova hebrejska književnost* objavio je 1965. Savez jevrejskih opština Jugoslavije. Nažalost do danas nije učinjen pretisak, pa je ovo izdanje postalo dragocjeni raritet.)

S.P. i Ur.

ODJECI

Rembrandtova Židovska nevjesta

Muška ruka na grudima žene ili djeteta na grudima majke gesta je koja govori dublje o smislu života nego li bilo što drugo u kanonima zapadne umjetnosti.

Posjetivši nedavno izložbu posvećenu Rembrandtovom kasnom stvaralaštvu u londonskoj Nacionalnoj Galeriji, sa velikim sam zanimanjem pročitala esej Anne Seghers o Rembrandtu i židovskoj tematici u obradi starozavjetnih tema u njegovom *oeuvreu* u zadnjem broju *Novog Omanuta*. Ovaj me esej potaknuo da se u sjećanju vratim izložbi na kojoj me posebno duboko dirnulo nekoliko slika koje pokazuju nepreglednu dubinu umjetnikova sensibiliteta, povezanu uz žensku tematiku. Tako je na obje verzije osramoćene Lukrecije, u trenutku samoubojstva nakon pretrpljenog silovanja, ostarjeli slikar, kao nikad nitko do tada, uspio izraziti tugu, očajanje i svu sudbinsku tragiku mlade žene u beznadnoj situaciji. Naprotiv na slici poznatoj kao *Židovska nevjesta*, na ovoj izložbi postavljenoj kao revnoteža Lukreciji, korištenjem palete zlatnih, narančasto smeđih i crvenih tonova umjetnik je izrazio toplinu, optimizam i nedvojbeni unutarnji žar, dok lica protagonista kao nikad do tada u europskom slikarstvu, izražavaju sreću, mir i zadovoljstvo pronađene u ljubavi i uzajamnom poštovanju. Slika je puna inovativnih zahvata koje je Rembrandt unio u europsko slikarstvo. No, ne samo da su joj se divili, mnogi su o njoj pisali kako sa slikarskog tako i s tematskog aspekta, jer je u svojoj poznoj dobi Rembrandt, još više od kasnih Tiziana ili Velasqueza, rasplinuo oštre granice boje igrajući se na način da boja predstavlja i govori za samu sebe kao nikad do tada u slikarstvu.

Ne zna se u kojem je točno trenutku slika stekla sadašnji naslov, pretpostavlja se u 18. stoljeću, kao što se ne zna točno radi li

se ovdje o slikarevom sinu Titusu i njegovoj nevjesti, ili je možda naručitelj slike bio Rembrandtov prijatelj, tada u Amsterdamu poznat sefardski pjesnik i njegova mlada nevjesta, maskirani kao Isak i Rebeka, da bi proslavili svoju svadbu. No, gesta koja ukazuje na njihovu vezu šokirala bi onovremeni senzibilitet, posebno u židovskim zajednicama koje su zahtijevale strogu moralnu čistoću. Kako su židovski vjerski zakoni branili portretiranje, ovakvu pretpostavku porijekla slike teško se može potvrditi, dok je tema biblijske priče u svakom slučaju veća mogućnost. Biblijska priča nam kazuje o posjeti Isaka i Rebeke dvoru farizejskog kralja Abimeleha kad, u strahu



za njenu sigurnost, Isak predstavi svoju mladu ženu kao svoju sestru. No, u trenutku kad bračni par misli da su sami u vrtu, nisu u stanju odoljeti izražavanju bračnih nježnosti te budu zateknuti i uhićeni. Abimeleh ih prisili da priznaju da nisu brat i sestra da bi im konačno velikodušno oprostio prevaru. Da je to moguća tema naslućuje se po skici vrta u pozadini na kojoj Rebeka sjedi na krilu svog muža, dok njegova ruka počiva na njenim grudima nježno dotaknuta njenom.

Povjesničar umjetnosti i povjesničar Simon Schama, u svojoj odličnoj knjizi posvećenoj Rembrandtu, piše: „Muška ruka na grudima žene ili djeteta na grudima majke, (na još jednoj tematski sličnoj slici) gesta je koja govori dublje o smislu života nego li bilo što drugo u kanonima zapadne umjetnosti. Ona govori o strasti i miru, o želji i mirovanju, o prirodi i brizi. O obiteljskim osjećajima nasuprot robovanju osamljenosti, o iskupljenju od sebičnosti i kao o zdencu sreće.“

I još su se mnogi značajni pisci i umjetnici dugo zaustavljali pred tim Rembrandtovim remek djelom, zapanjeni slikarskom inovacijom kao i humanom porukom njena sadržaja. Na primjer, kao dječak Vincent Van Gogh je satima sjedio začaran pred ovom slikom u Rijksmuseumu. Svom prijatelju Kersemakeru s kojim je posjetio muzej, pisao je: „Rado bih dao deset godina života kad bih mogao sjediti pred ovom slikom deset dana samo s korom kruha.“

I na kraju o Rembrandtu i židovskim temama preporučila bih svakako knjigu Stevena Nadlera „Rembrandt's Jews“, The University of Chicago Press, 2003., kao i njegovo facinanto djelo o razdoblju u kojem je Rembrandt živio i slikao, nedaleko kuće u kojoj se rodio i odrastao Baruch Spinoza: „Spinoza, A life“ University of Cambridge Press, 1999.

Vesna Domany Hardy

U spomen na gospara i prijatelja Branka Polića

U svijetu Prima Levija

U proljeće ove godine Zdravko Bazdan je posjetio u Torinu izložbu I mondi di Primo Levi – una strenua chiarezza koja je od 22. siječnja do 6. travnja bila otvorena u Palazzo Madama. I pričvrstio crvenu ružu za rukohvat stočnog vagona za Auschwitz.

Primo Levi (1919.-1987.), talijanski ing. kemije, zatočenik Auschwitzta i pisac, za mene je jedinstvena ličnost. Nema semestra na Odjelu za komunikologiju Sveučilišta u Dubrovniku, a da na predmetu Demokracija i ljudska prava ne govorim o njegovoj golgoti a da ne citiram važne dijelove iz njegove knjige *Ako je to čovjek* (*Se questo è un uomo*). Na jednom mjestu u toj svojoj prvoj knjizi, koju je objavio 1947., zapisao je: „Uvijek će biti pokvarenih svinja. Čudovišta su oni koji stoje i gledaju.“ A kada sam se prije pet godina spremao na put u Torino posjet obitelji moje kćeri Darije Passera, pitala nas je koje kulturne spomenike želimo posjetiti. Prvi mi je prioritet bila posjeta grobu ing. Levija. Skupa smo položili ružu na ploču njegova groba, koji se nalazi na torinskom Židovskom groblju. Nedavno sam se ponovo obreo u Torinu. Sljedeći dan, 2. travnja sam u muzeju Palazzo Madama posjetio izložbu posvećenu ing. Leviju. No, prilazeći muzeju, ugledali sam tamno-crveni stočni vagon Talijanske državne željeznice. Oprezno sam mu prišao. I unatoč velikoj vrevi koja je toga momenta vladala na trgu Piazza Castello, za mene nitko nije postojao. Osim sužanja, koje sam vidio kako u tišini ulaze u taj tamno-crveni vagon. Okruženi SS-ovcima i talijanskim kolaborantima. Koji su urlali na njih s „Brže svinje“. Dok je svjetina uokolo sve to ravnodušno promatrala. Stajala i gledala. I s pijetom sam rukom pogladio i lijevu i desnu platformu iznad stepenica. Prema kojoj su se na smrt osuđeni u tišini uspinjali. Ulazeći preko nje u smrdljivi prostor stočnog vagona. U prostor, koji je bio prilagođen transportu osam konja. Sada je u njega bilo nagurano pedeset i četiri Židova i Židovki. Neke su bile i s malom djecom. Bolesni nisu mogli leći. Samo stajanje. Kad se vagon napunio ljudskim tjelesima, pala je komanda da se žicom plombiraju vrata. I tada se uz škripu kotača i galamu na njemačkom, ali i uz pokoji vrisak iz daljine na talijanskom, kompozicija tamno-crvenih stočnih vagona pokrenula. I sve brže

i brže, transport se kretao u pravcu najvećeg logora smrti – Auschwitzta. Da bi dao doprinos realizaciji patološki bolesnog, stravičnog i genocidnog „konačnog rješenja židovskog pitanja“ (*die Endlösung der Judenfrage*). Programa, s ciljem ubijanja svakog Židova koji se našao u doseg nacističkih oružanih ili organiziranih civilnih snaga.

Toga 2. travnja i ja sam – barem u mislima - bio u tom stočnom vagonu. Među novim prijateljima i supatnicima. I to sam bio za cijelo vrijeme razgledanja izložbe, koja je u prizemlju Palazzo Madama bila odlično organizirana u spomen na ing. Levija. Zapravo, na 48 velikih panela i video-ekrana, prikazan je njegov život. Prikazan je i impozantni veliki leptir od bakrene žice. Primo Levi je od bakrene žice izrađivao takve leptire, jer su oni za njega bili sinonimi slobode. I napravio je brojna umjetnička djela ovoga tipa. Sve za svoga unuka. Vidio sam i visoki pilon izgrađen u mjestu Settimo Torinese, koji je na aversu imao vidno istaknuti broj „174517“. To je bio broj, koji su mu uznici u Auschwitzu tetovirali na njegovu lijevu podlakticu. A graditelji tog pilona tako ga obilježili, ing. Levi u čast. Vidio sam i spisak za deportaciju u Auschwitz. Ime ing. Levija se nalazilo pod brojem 53. Na jednom panelu se mogla vidjeti baraku u Auschwitzu, čiji je bio stanovnik. Vidio sam i mali stambeni prostor u koji su bili natrpani logoraši. Vidno bolesni i pothranjeni. Vidio sam i nacističkog SS časnika s ciničnim izrazom na licu, kako s revolverom u ruci puca u glavu jednom sužnju. Sljedećeg dana sam ponovno došao na Piazza Castello. I crvenu ružu pričvrstio crvenom trakom za rukohvat desnog ulaza u tamno-crveni stočni vagon. U spomen na sve one koji su se za rukohvat uhvatili. Koji su po nalogu ratnih zločinaca Trećega Reicha iz Italije, transportirani u pravcu nacističkih logora s plinskim komorama. I onim visokim dimnjacima krematorija, iz kojih je stalno sukljao dim.

Inače, ing. Primo Michele Levi rođen je 31. srpnja 1919 u Torinu u liberalnoj židovskoj obitelji. Godine 1925. upisan je u osnovnu školu, gdje je ubrzo pokazao sve svoje odlike - upornost i želju za znanjem. Pored nastave u školi, imao je i tutora koji ga je podučavao kod kuće. U rujnu 1930. upisao se u gimnaziju godinu dana prije od svojih vršnjaka. U razredu je bio najmanji, ali najpametniji. Bio je i jedini Židov, prema kojemu su njegovi vršnjaci često bili grubo. Dakako, i zbog njegova porijekla. Godine 1930. polaznik je škole za Talmud Toru, a dvije godine kasnije, pjeva u lokalnoj sinagogi za svoju Bar Micvu.

U srpnju 1934. u dobi od 14 godina, upisuje se u licej, gdje su predavala dva poznata filozofa antifašista, Norberto Bobbio i Cesare Pavese. Već tada je odlučio da se posveti kemiji. Godine 1937. je odbio poći u Kraljevsku mornaricu. Zbog pritiska i osude okoline, doživio je živčani slom. Bio je prisiljen uključiti se u paravojnu fašističku organizaciju pod nazivom Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale, iz koje je isključen kada su u listopadu 1938. stupili na snagu Rasni zakoni. Ove opore dane koji su nastupili za sve talijanske Židove, kasnije je opisao u svojoj kratkoj priči *Fra Davo na rijeci Po*. Kako se je bio upisao na Kemijski fakultet



Sveučilišta u Torinu u rujnu 1938. žestina rasnih zakona ga nije u potpunost zahvatila, budući su Židovi upisani u škole i fakultete prije toga, imali segregirajući, ali ipak snošljiv status. Ipak, kao Židov, nije mogao nesmetano studirati, mada je bio uzoran student. Kao izuzetan student, diplomirao je prije svih u ljeto 1941. No, imao je velikih problema pronaći mentora. Tema njegovog diplomskog rada se odnosila na atomsku strukturu karbona i elektrostatičku energiju. Kako mu je na diplomu pisalo „židovske rase“, taj detalj mu je onemogućavao pronaći željeni posao. Ipak, 1941. pronašao ga je u kemijskom odjelu rudnika San Vittore. No, uvijek je bio da radi pod krivim imenom i s krivim dokumentima. U lipnju 1942. dao je otkaz. Naime, postao je svjestan činjenice kako radi za potrebe njemačke vojne mašinerije. Zapošljava se u Milanu u jednoj kemijskom švicarskoj kompaniji, na koju se nisu odnosili Rasni zakoni.

Od Fossolija do Auschwitzta

Sredinom 1943. politička situacija u Italiji se mijenja, što utječe i na talijansku židovsku populaciju, uključujući i Levijeve. Naime, nakon iskrcavanja saveznika na Siciliju, kralj Viktor Emanuel III. je 25. srpnja 1943. smijenio Benita Mussolinija, koji je uhapšen i interniran. Na mjesto premijera je postavljen maršal Pietro Badoglio, koji je potpisao mirovni sporazum sa Saveznicima. Ali, kada je sporazum objavljen 8. rujna, njemačke trupe su okupirale sjeverni i središnju Italiju. Zračnim desantom SS-ovci su B. Mussolinija oslobodili iz zatvora i imenovali ga predsjednikom kvislinske Talijanske socijalne republike (*Repubblica Sociale Italiana*) sa sjedištem u mjestu Salò na Lago di Garda. Ing. Levi se vraća u Torino i skupa s majkom i sestrom, budući da mu je otac u međuvremenu umro, sklanja se u njihovu vikendicu. Potom bježe još sjevernije, u područje Aoste, nadomak francuske granice. U listopadu 1943. ing. Levi se priključuje partizanskom pokretu, koji je djelovao u sjevernoj okupacionoj zoni. No, nespreni za ratne operacije, on i njegovi suborci su u prosincu 1943. zarobljeni od strane Fašističke milicije Talijanske Socijalne Republike. Kada je čuo da će biti strijeljan kao talijanski partizan, priznaje da je Židov. Poslije toga su vlasti odlučile da bude interniran u logor Fossoli, koji je se nalazio blizu Modene. Ipak, dok je jurisdikciju nad područjem imala Talijanska socijalna republika, konfiniranim Židovima je bilo snošljivo.

A kad su Fossoli preuzeli Nijemci, počele su deportacije prema koncentracijskim logorima. U drugi od tih transporta, u kojemu se našao ing. Levi, krenuo je prema Auschwitzu 21. veljače 1944. Sastojao se od dvanaest tamno-crvenih stočnih vagona u kojemu se našlo 650 Židova. U Auschwitzu ga je poslužila sreća. Naime, logorske vlasti su trebale kemičare u odjelu kemijske korporacije I. G. Farben, koja je u Monowitzu, dijelu Auschwitzta, imala pogon za izradu sintetičke gume. U tom paklenom ambijentu, ing. Levi je proveo jedanaest mjeseci. Sve dok ga 18. siječnja 1945. vojnici Crvene Armije nisu oslobodili. Bio je jedan od dvadeset sretnika iz drugog transporta iz Fossolija. Preživio je, dok su ostali njegovi drugari - njih 630 - pogubljeni ili bolešću umoreni u sotonskom kompleksu Auschwitzta. Nakon što je proveo izvjesno vrijeme u sovjetskom prihvatilištu za bivše logoraše, skupa s talijanskim ratnim zarobljenicima, koji su ratovali na Istočnom frontu, uputio se 19. listopada 1945. u pravcu Italije. Na tom putu iz Poljske, prošao je rutom: Bjelorusija, Ukrajina, Rumunjska, Mađarska, Austrija, Njemačka i konačno – Torino. U kojemu je jednog jutra osvanuo u odjeći i obući vojnika Crvene armije. Nakon što mu je trebalo par tjedana da se prilagodi novim okolnostima, krenuo je u potragu za poslom. Ali, kako nije mogao naći posao u Torinu, potražio ga je u Milanu. No, morile su ga psihoze, koje su ga podsjećale na sve ono strašno kroz što je prolazio od 1937. Na svetkovini u povodu Židovske nove godine 1946. sreo je Luciju Morpurgo, koja mu se ponudila da ga nauči plesati. Zaljubio se u Luciju i u isto to vrijeme počeo je stavljati na papir svoje utiske iz Auschwitzta. Iste godine se zapošljava u pogonu korporacije Du Pont, koja se nalazila van Torina. Na dan 22. prosinca 1946. rukopis memoarskog teksta *Ako je to čovjek*, bio je gotov. Napušta posao kod Du Ponta i skupa sa svojim predratnim drugarom Albertom Salmonijem, otvara kemijsku firmu, koja se pretežno bavila proizvodnjom klori-



Vagon oznaka „F 167 837“ - Z. P. Auschwitz
BROJ „174517“

da potrebnog za proizvođače ogledala. U rujnu 1947. oženio se za svoju Luciju. Istoga mjeseca njegova knjiga *Ako je to čovjek* bila je objavljena u dvije tisuće primjeraka. Potom se odlučuje za sigurniji posao. Zapošljava se u firmi SIVA, obitelji Accatti koja se bavila poslovima izrade boja i lakova. U listopadu 1948. Primo i Lucija su dobili kćer Lisu. Godine 1950. imenovan je glavnim kemičarom i tehničkim direktorom SIVA-e. Na službeni put je počeo odlaziti i u Njemačku.

Frankenštajnski monstrum

Kad god je to mogao, išao je tamo u kratkim rukavima, kako bi njegovi kolege i poslovni partneri vidjeli njegovu lijevu podlakticu. Uvijek je koristio priliku da otvori temu o nacizmu, robovskom radu i plinskim komorama. Nekako u to vrijeme se uključuje u talijanske organizacije, koje su se borile protiv zaborava na protekla zla vremena i ljude. Godine 1954. posjećuje Buchenwald za vrijeme obilježavanja devete obljetnice oslobođenja od nacizma. Obilazi i druge slične manifestacije. I na njima govori o svojim iskustvima. A kad mu se u srpnju 1957. rodio sin, dao mu je ime Renzo u spomen na prijatelja Lorenza Perronea, koji ga je spasio u Auschwitzu. Godine 1958. knjigu *Ako je to čovjek* tiska najpoznatija talijanska izdavačka kuća Einaudi. I promovira je diljem Europe. Iste godine knjiga se prevodi na engleski jezik, da bi sljedeće godine bila objavljena u Londonu. Godine 1959. prevedena je i na njemački jezik i objavljena u Njemačkoj, što je ing. Leviju bilo veoma važno. Dvije godine kasnije, tj. 1961. počinje pisati novu knjigu pod naslovom *Primirje*, koja je objavljena 1963. Te godine dobio je prvu godišnju nagradu pod nazivom Premio Campiello. Piše i za torinsku La Stampu te njegova popularnost raste. Objavljuje svoje kratke priče u knjizi pod naslovom *Periodični sustav*, od kojih su se tu našle i dvije koje je napisao prije Auschwitzta. Ova će knjiga na Royal

Institution u Londonu 19. listopada 2006. biti proglašena „najboljom znanstvenom knjigom ikad napisanom“. No, iste te 1963. dobiva napad depresije.

Godine 1966. *Ako je to čovjek* se objavljuje na RAI-u kao radio-drama, a malo kasnije se uprizoruje u teatru. Piše i kratke priče pod pseudonimom Damiano Malabaila. U njima se bavi etičkim i filozofijskim pitanjima ljudske egzistencije. Ove priče su 1966. objavljene i na engleskom jeziku pod naslovom *The Sixth Day and Other Tales*. Godine 1974. želi u mirovinu, kako bi se mogao posvetiti pisanju i poučavanju mladih. Slijedeće 1975. piše knjigu poezije pod naslovom *Bremenska pivnica*. U svojoj 58. godini 1977. ing. Levi se umirovljuje i ostaje vezan za firmu SIVA u svojstvu konzultanta. Godine 1978. objavljuje knjigu *Momenti odgode smrtne kazne i Ključevi zvijezde*. Ova će posljednja knjiga biti 1986. objavljena u SAD-u pod naslovom *The Monkey Wrench*, a u Velikoj Britaniji 1987. pod naslovom *The Wrench*. Godine 1979. laureat je Nagrade Strega za *Periodični sustav*. Godine 1984. objavljuje djelo *Ako ne sada, kada?* Postaje glavna literarna figura Italije te se njegove knjige prevode na brojne jezike. *Primirje* postaje standardna literatura u talijanskim školama, gdje drži povremena predavanja tumačeći razliku između dobra i zla u ljudskoj prirodi. Godine 1985. leti u Ameriku na dvadesetodnevnu turu, tijekom koje nastupa na fakultetima i institutima, gdje govori o svome životnom iskustvu i o svojim knjigama. Sam piše uvodnu studiju za ponovno izdanje autobiografije Rudolfa Hössa, koji je bio komandant Auschwitzta u razdoblju od 1940. do 1943. Godine 1986. objavljuje knjigu *Potopljeni i spašeni* u kojoj ponovo postavlja pitanja o ljudskoj prirodi, zločincima i ništarijama na djelu u svakodnevnom životu, ali i u Auschwitzu. U tome svome djelu, nalazi se i esej pod naslovom *Siva zona*. U njemu se bavi Židovima koji su u Auschwitzu, da bi preživjeli, bili spremni i na zlo-

čine prema svojim drugarima. Pred smrt radio je na redakciji svojih eseja koje je želio tiskati pod naslovom *Dvostruki okovi*. Do tada je imao 130 nastupa po talijanskim školama, boreći se protiv zaborava i revizionizma, što se danas definira kao „negacija Holokausta“. Već do tada je objavio 15 knjiga, među kojima je dominirala memoarska građa, ali i kratke priče, pjesme, eseji i novele. No, podsjećanje na ratne traume i sve što je doživio od 1937, kao da ga je ubrzano trošilo. Na dan 11. travnja 1987. u svojoj kući u Torinu ing. Levi je izvršio samoubojstvo. Elie Wiesel, dobitnik Nobelove nagrade za mir 1986. je u povodu njegove smrti izjavio: „Primo Levi je umro u Auschwitzu prije četrdeset godina.“ Ipak, i na sreću za našu civilizaciju, njegovo djelo i njegova vizija nije mrtva. Jer, u Torinu od 2008. djeluje Il Centro Studi Primo Levi, a u New Yorku Centro Primo Levi (CPL). Završavajući ovaj esej o ing. Primu Leviju, još jednom želim podsjetiti na njegove dvije ubojite rečenice iz knjige *Ako je to čovjek*. Te rečenice nas stalno trebaju podsjećati - da je reptil u nama. I da primitivna životinja u XXI. stoljeću i dalje živi u ljudskom umu i mozgu. Jer, uvijek će biti frankenštajnskih monstura. „Uvijek će biti pokvarenih svinja. Čudovišta su oni koji stoje i gledaju.“ U tom kontekstu, jedina alternativa za našu civilizaciju je permanentna borba protiv kroničnih bolesti naše civilizacije, a to su: rasizam, ksenofobija, antisemitizam i netolerancija. Jedini efikasan lijek za to je sustavno obrazovanje za ljudska prava - koja su kruna demokracije.

Zdravko Bazdan

(Prof.dr.sci. Zdravko Bazdan je umirovljeni profesor Sveučilišta u Dubrovniku. Na Odjelu za ekonomiju i poslovnu ekonomiju i dalje predaje Ekonomiku i politiku međunarodne trgovine, na Odjelu za komunikologiju Demokraciju i ljudska prava, a na doktorskom studiju „Povijest stanovništva“ predaje Povijest demokracije i ljudskih prava. Voditelj je Suradnog centra HHO-a za Dubrovačko-neretvansku županiju od 1993. do 2008.)

FILM

U labirintu šutnje

Njemački redatelj Giulio Ricciarelli snimio je film o Fritzu Baueru, njemačkom državnom tužitelju zaslužnom za pokretanje sudskog procesa ratnim zločincima, krivcima za Auschwitz. Film otkriva kako su Nijemci činili što god su mogli ne bi li nakon Drugog svjetskog rata prikrili nacistička zvjerstva.

Evo napokon njemačkoga filma koji se kritički postavlja prema običnim Nijemcima koji se nisu suočili s nacističkom prošlošću. Za razliku od mnogih novijih filmova koji zamagljuju sliku o onom što Nijemci jesu i nisu znali, film *U labirintu šutnje*, smješten u Njemačku 1950-ih godina, otkriva na koji su način Nijemci činili što god su mogli ne bi li prikrili nacistička zvjerstva i dopustili da počinitelji prođu nekažnjeno.

Film se temelji na istinitoj priči o Fritzu Baueru, državnom odvjetniku koji je unatoč otporu svojih sunarodnjaka gotovo bez ičije pomoći progonio njemačke ratne zločince, što će u 1960-ima napokon dovesti do tzv. Frankfurtskih suđenja za Auschwitz.

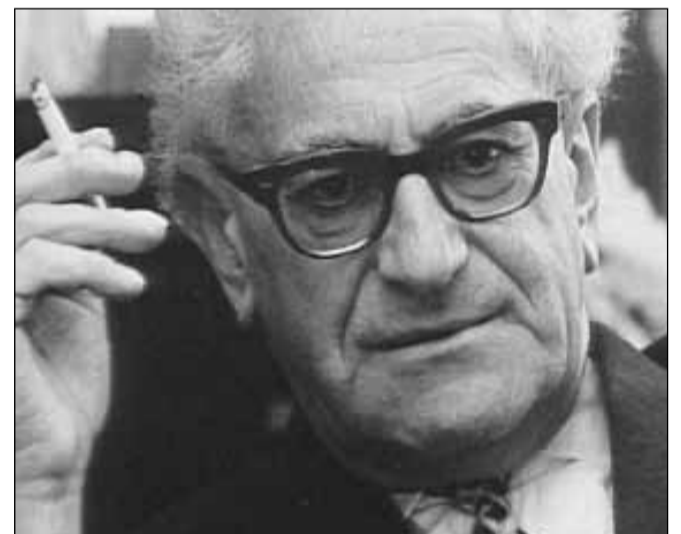
Nakon toliko filmova i knjiga o Holokaustu većina će se gledalaca iznenaditi kada dozna da se i u Njemačkoj i u svijetu desetljećima poslije Drugog svjetskog rata prelazilo preko te teme; upravo zbog toga u jednoj rječitoj sceni

nedugo nakon početka filma na licima izostaje ikakav izraz kad se spomene logor smrti Auschwitz.

Šutnja je dominirala i 1970, kada se budući filmaš Giulio Ricciarelli, tada petogodišnjak, s mješovitom talijansko-njemačkom obitelji preselio u München.

- U njemačkim se kućama masovno običavalo o tom ne govoriti dok sam odrastao - govori Ricciarelli s ironičnim prizvukom za *The Jerusalem Report*. - Kad bih pitao majku što je moj djed Nijemac radio za vrijeme rata, samo bi odgovorila da nije bio u Stranci [nacionalsocijalističkoj]. To naprosto nije bilo nešto o čemu se razgovara za obiteljskim ručkom.

Ricciarelli u ideju za film *U labirintu šutnje* dala koscenaristica Elizabeth Bartel, koja je u nekim novinama naišla na članak o državnom odvjetniku Baueru. Iznenadio se doznajući za otpor Bauerovih sunarodnjaka.



Fritz Bauer

- Pogrešno sam zamišljao da se odmah poslije rata Njemačka počela suočavati s onim što su radili nacisti. Ustanovio sam, međutim, da je činila sve u svojoj moći da to pomete ispod tepiha.

Ricciarelli objašnjava da su radi točnih podataka o tom razdoblju i o Bauerovoj istrazi on i E. Bartel tijesno surađivali s povjesničarima, ali su si uzeli „veliku slobodu“ i stvorili izmišljeni lik - javnog tužioca imenom Johann Radmann - kao protagonista kojemu je Bauer nadređen i koji se bori da počinitelje Nijemce dovede na optuženičku klupu.

- Bio nam je potreban lik koji će nas povesti na emocionalno putovanje - pripominje Ricciarelli, pri čemu misli na junaki lik što ga slijedi Radmann nakon što mu neki novinar ispriča da je jedan od preživjelih iz Auschwitzta prepoznao u školskom učitelju negdašnjeg nacista koji ih je mučio.

Kad mladi odvjetnik prvi put dozna što se događalo u Auschwitzu, sve se strastvenije upinje da ratne zločince dovede pred lice pravde. Iznova i iznova ga frustriraju prepreke koje mu postavljaju njemački javni službenici, od kojih jedan iskazuje široko prihvaćeno stajalište: „Zar vi želite da se svaki mladi čovjek u ovoj zemlji pita je li njegov otac bio ubojica?“

Bauera nije bilo potrebno upućivati tko su nacisti. Kao pripadnik njemačkog pokreta otpora bio je 1930-ih interniran u koncentracijskom logoru, nakon čega se obreo u Danskoj i Skandinaviji kao izbjeglica.

- Kad se nakon rata vratio u Njemačku, bio je tužna, samotna figura - kaže Ricciarelli. - Ali nije želio odustati od nauma o suđenju nacistima kao o poučnom iskustvu za njemački narod.

Ricciarelli priznaje da broj nacista dovedenih pred sud razočarava u svakom pogledu. Od 8000 Nijemaca uključenih u ubijanje Židova u Auschwitzu samo njih 22 su bili uhvaćeni i suđeno im je. Većina je prošla s tek lakšim kaznama.



Glumac Alexander Fehling u filmu *Labirint laži* kao Fritz Bauer, odnosno Johann Radmann

NOVE KNJIGE

MELANKOLIJA IZRAELSKE SVAKODNEVICE

**Eskhol Nevo: Nostalgija (Arba'a Batim
Ve-Gaagua, Zmora-Bitan, 2004;
engleski Homesick, Chatto & Windus,
London 2008.)**

Prvi roman mladog izraelskog pisca Eshkola Nevo, rođenog u Jeruzalemu 1971, objavljen je 2004., i odmah je bio pozdravljen od kritičara i prihvaćen od čitatelja. Navodim jednu rečenicu Amosa Oza s omotnice engleskog izdanja, preuzetu iz *Jerusalem Posta*, kojom je slavni pisac pozdravio Eshkolov prvijenac: "Istinski humana knjiga prožeta željom i melankolijom". I zaista, u svom prvom romanu na temu kompleksne izraelske svakodnevice, Eskhol Nevo od samog početka pokazuje da se radi o ozbiljnom autoru suvremene beletristike.

Radnju romana smjestio je u nekadašnje arapsko selo El Castel na brdu, na pola puta između Tel Aviva i Jeruzalema. Arapsko stanovništvo, doseljeno iz Libanona za vrijeme Otomanskog carstva prije 200 godina, protjerano je 1948, a u njihovim kućama u vrijeme zbivanja radnje romana, stanuju židovski doseljenici, većinom iz Kurdistanu, a neki od njih su protagonisti romana. Radnja se događa burne 1995. godine u vrijeme palestinskih terorističkih samoubilačkih atentata, ali i i sve oštrijeg tragičnog unutarnjeg sukoba svjetovnih i ortodoksnih nazora koji će konačno rezultirati ubojstvom Yitzhaka Rabina.

Te iste godine, nekoliko mjeseci prije atentata na Rabina, mladi par: studentica fotografije Noa i student psihologije Amir, nakon odsluženog obaveznog vojnog roka, odluče živjeti zajedno između Jeruzalema i Tel Aviva gdje studiraju, te su pronašli mali stan na pola puta između ta dva grada. Autor nas vodi kroz njihov zajednički život, odabir profesije i dileme povezane s tim izborom, privikavanje na život u dvoje i teškoće prihvaćanja novog života kao „Noaiamir“. Kroz njihov međusobni odnos, njihova prijateljstva sa susjedima u naselju i problemima ili teskoćama ovih potonjih, kroz osjećaj izgubljenosti i nemoći radi ubojstva premijera koje jedni osuđuju, dok drugi zlorado komentiraju, ili kroz epistolarnu Amirovu vezu s prijateljem Modijem na putovanju po južnoj Americi, i mnoštvo drugih situacija, autor nam pruža unutarnji uvid u uzavreli, često tragičan ali ujedno i dinamičan život Izraela. Nevo metaforički koristi fotografski medij svoje junakinje Noe kroz čiju kreativnost i traganje nam otkriva i vlastitu stvaralačku poetiku.

Međutim ne samo to, Eskhol Nevo uvodi još jedan novi element u izraelsku prozu. U pozadini odvijanja životnih priča glavnih i epizodnih likova i njihovih peripetija uvijek je prisutna jedna retro scena. To evocira analognu situaciju kakvu je austrijski režiser Michael Heineke prikazao u svom filmu *Caché (Skriveno)*, kad je po prvi puta progovorio u Francuskoj o temi o kojoj se nije znalo, ili su je ignorirali, ili su je prešućivali. Ta je tema bio masakr 200 miroljubivih arapskih demonstranata u Parizu koncem pedesetih godina prošlog stoljeća, čija su tijela potajno bačena u Seinu. Na sličan način Eshkol Nevo prvi put u izraelskoj književnosti progovara o tabu temi, odnosno o protjerivanju arapskog stanovništva, njihovom tretmanu i neizlječivim posljedicama ove povijesne nepravde na kojoj počiva i s kojom se svakodnevno sukobljava država Izrael.

U romanu, kuće i naselje u kojima se odvija radnja, dakle životi svih lica romana, kao neprekinuti refren pod stalnom su prismotrom siromašnog palestinskog građevinskog radnika zaposlenog na gradnji novih stanova. Za razliku od spomenutog filma u kojem je promatrač nevidljiv, jer se zapravo radi o podsvijesti glavnog junaka koji je na osnovu laži izgradio život i karijeru, palestinski radnik je stvarni lik opsjednut nostalgijom željom da bar jednom uđe u kuću svog djetinjstva, ako ništa drugo, tek da bi otkrio tajnu koju je njegova majka sakrila u zidu prije odlaska iz kuće. Čuvajući u džepu zahrdali ključ od kuće i turski firman o dokazu vlasništva, on neprekidno razmišlja vrebajući priliku za ulazak u kuću: „Ne želim se ušuljati u kuću kao lopov, želim ući, pozdraviti i reći: Dobar dan, zemlja na kojoj živite je moja. Vaše kuhinje, vaše prepirke, vaši ljubavni životi sve to radite na mojoj zemlji, fahmin?...Sve što se dogodilo vratilo mi se u sjećanje od kad mi je majka rekla da je to bila naša kuća... sjećam se dana kad su svi pobijegli. Taj sam dan izbrisao iz sjećanja I nema ga već 50 godina, jer možda je prebolno sjećati se. ... (cit. Str 174)

- U smislu suđenja za zločine bilo je bijedno i jadno, ali u povijesnom je smislu značilo prekretnicu. - Ricciarelli vjeruje da je Bauer uspio postići svoj cilj, sadržan u osvješćivanju javnosti o "stroju za ubijanje u Auschwitzu gdje su svi [koji su radili ondje] krivi."

U to su doba, naime, zapadnonjemački propisi o zastari omogućivali samo sudski progon nacistā koje je moguće optužiti za ubojstvo.

- Bauer se međutim pobrinuo da među optuženicima bude zastupljena hijerarhija Auschwitza u cijelosti, od višeg zapovjednika do nisko rangiranog stražara - kaže Ricciarelli.

Filmom U labirintu šutnje Ricciarelli je debitirao kao redatelj dugometražnih igranih filmova. U knjizi snimanja je isplanirao kompoziciju svakoga kadra, što je kao postupak za dvosatni film itekako tegobno. Rezultirao je, ipak, zanimljivim i privlačnim djelom punim dojmljivih slika koje nerijetko iznenađuju. Unatoč ozbiljnosti teme redatelju uspijeva iskrama humora olakšati dramatičnost.

U jednoj sekvenci za pamćenje žrtve Auschwitza bivaju pozvane da daju iskaz u uredu javnog tužioca. Vidimo samo montažu njihovih lica i ruku koje gestikuliraju, ispresijecanu reakcijama osoblja iz ureda i popraćenu elegičnim zbornim pjevom. Ne čujemo ni riječ.

- Kad ljudi šute, priče su im najmotivnije - tumači Ricciarelli. - Smatrao sam da će to djelovati snažnije nego ovakvi ili onakvi flešbekovi. K tomu, vjerujem da postoje aspekti Auschwitza koje mislim da nisam mogao od ikojega glumca tražiti da ih odigra.

Budući da U labirintu šutnje kazuje univerzalnu priču o tome kako se pojedinac može boriti protiv sistema i time dovesti do promjene, ne iznenađuje što je gledateljstvo izvan Njemačke film dobro primilo. U Izraelu film se prikazivao na izvornom jeziku s hebrejskim i engleskim titlovima.

Također možda ne iznenađuje što su njemačke javne filmske zaklade bile voljne financirati film i što je grad Frankfurt, gdje se događa većina radnje, redatelju omogućio nesmetan pristup javnim ustanovama. Na kraju krajeva, tu se pokazuje da Njemačka počinje priznavati svoje prijestupe.

Međutim, film ima jedan ozbiljan nedostatak. Stvarni Bauer je bio Židov, ali je tu činjenicu skrivao, navodno da bi neupadljivo djelovao unutar njemačkog pravnog sustava. Film to ne spominje, a ni Ricciarelli u razgovoru za *The Jerusalem Report*.

Štoviše, budući da se Bauer predstavljao njemačkoj javnosti kao ne-Židov, tu je valjan razlog za priču o tužiocu disidentu, jer ga je takvim doživljavala tadašnja njemačka javnost.

Takvo izostavljanje ipak opetuje šablonu obmane kakva daje ton mnogim njemačkim filmovima koji se bave razdobljem nacizma. Ona se razabire i u jednom tako bezazlenom filmu kakav je Njegova posljednja trka: u staračkom domu vremešni se Nijemci prisjećaju kako im je bilo teško prvih godina nakon rata, ali se propušta spomenuti da su možda i oni pridonijeli tomu da ih zadese gospodarske nevolje kakve je Drugi svjetski rat stvorio Njemačkoj.

Može se to vidjeti i u kontroverznoj ratnoj TV drami *Naše majke, naši očevi*³ o mladim njemačkim vojnicima koja je doživjela kritike jer prikazuje naciste kao posve odvojene i različite od običnih Nijemaca.

Sām Ricciarelli je uočio da mnogi Nijemci i dalje imaju problemā kad im se valja uhvatiti u koštac sa svojom prošlošću.

- Nakon jedne projekcije moga filma u Njemačkoj prišao mi je neki čovjek i kazao da kod kuće ima kutiju koja je ostala iza pokojnoga djeda. Do dana današnjega nitko u obitelji nije voljan otvoriti tu kutiju.

(Bernard Dichek, *The Jerusalem Report*, s engleskoga prevela **Giga Gračan**)

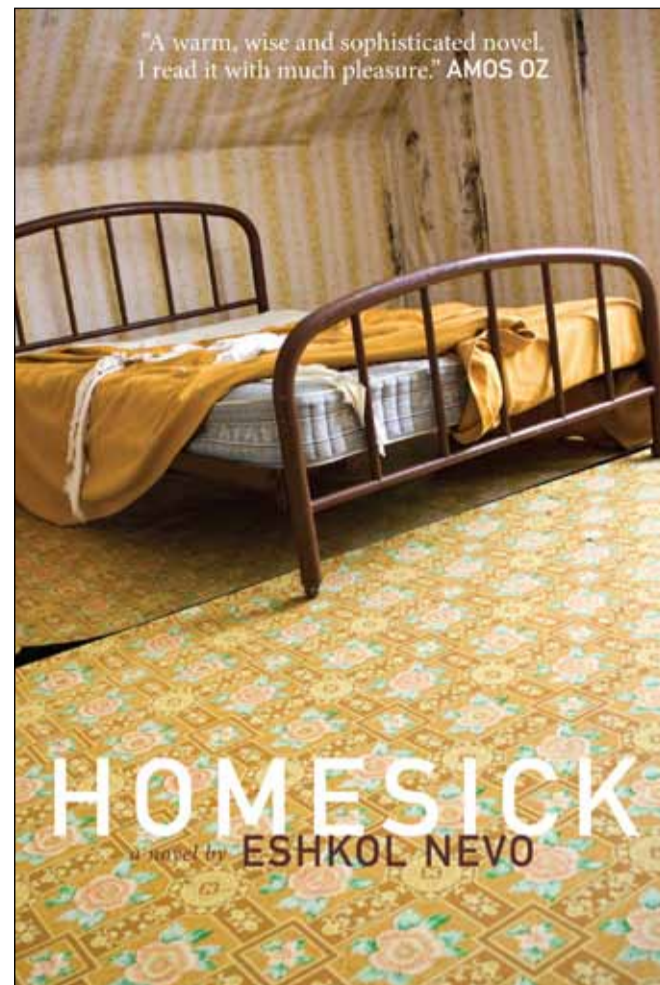
NAPOMENA. O *Frankfurtskim suđenjima za Auschwitz* novinar Bernd Naumann je objavio knjigu *Auschwitz: Bericht über die Strafsache gegen Mulka und andere vor dem Schwurgericht Frankfurt Frankfurt a. M., Athenäum Verlag, Bonn 1965.* (*Auschwitz: izvještaj o suđenju Mulki i ostalima pred Kaznenim sudom u Frankfurtu*). *Predgovor engleskom izdanju (prev. Jean Steinberg, 1966) napisala je Hannah Arendt.*

Prvo frankfurtsko suđenje potaknulo je dramatičara Petera Weissa da napiše dramu Istraga (Ermittlung, 1965). (g. G.)

1 *Im Labyrinth des Schweigens*, 2014. Engleski naslov: *Labyrinth of Lies (Labirint laži)*. (Prev.)

2 *Sein letztes Rennen*, 2013. Engleski naslov: *Back on Track*. (Prev.)

3 *Unsere Mütter, unsere Väter*, 2013. Engleski naslov: *Generation War (Rat generacijā)*. Posrijedi je TV mini serija, trajanje 270 minuta. (Prev.)



Na nekoliko stranica Nevo nastavlja prepričavati njegovo sjećanje na taj dan 1948, kao dugački unutarnji monolog. Međutim kad Palestinac Sadiq konačno ipak uđe u kuću, stanovnici ubrzo pozovu policiju, netko drugi obavijesti medije i cijelo susjedstvo nahrupi u stan u kojemu već ostarjeli Palestinac pokušava iskopati ciglu iz zida da bi pronašao majčinu tajnu. Policajci su nervozni radi velikog broja terorističkih atentata, a i inače arogantni, spremni svakog Palestinca smjesta proglasiti teroristom. Njegovo objašnjenje ne uvažavaju, njegov firman je zastario, a majčinu tajnu mu zaplijene. On završi u zatvoru, nitko ne zna koliko dugo, godinu, dvije, tri, ispituju ga noću, beskrajno ga ponižavaju, potpuno je obespravljen, a njegova obitelj ostaje bez hranitelja. Cijeli prizor njegova ulaska u kuću, priča starog Avrama koji ga u bunilu prihvaća kao davno umrlog sina, opisan je komično, kao konfuzna scena iz Mac Senettovog nijemog filma. Satiričan opis nesposobnih, ali arogantnih policajaca i ekipe lokalne TV ipak na kraju ostavlja gorki okus nepravde. No život se nastavlja, žrvanj svakodnevice ne sustaje, a tek smo na pola romana.

Eskhol piše većinom u prvom licu svakog lica, metodom unutarnjeg monologa, premda ponekad umeće dijaloge ili dodaje opservacije u trećem licu. U teškim trenucima narativa, kad je gotovo nemoguće bilo što reći, pisac pribjegava rap poeziji svog prijatelja Davida Basrija, kojem je dao čak i epizodnu ulogu u romanu. Narativ seli od lica do lica nudeći nam kratke uvide u njihove živote, otkriva nam kako se suočavaju s tagedijom gubitka djece na ratištima, kako unutar obitelji rješavaju ortodoksiju sukobljenu sa svjetovnim nazorom. I konačno, knjiga je prepuna ritma i gibanja uz pratnju međunarodno popularnih melodija koje povezuju različite generacije. Roman je slika izraelske kulture u svojoj njoj kompleksnosti i izvanredan portret izraelskog identiteta.

Čitajući roman u engleskom prijevodu, u mnogo navrata sam požalila da ga ne mogu čitati u originalu. Roman je pisan živim, inovativnim jezikom, prepun novih kovanica i zgodnih izreka, pršti duhovitostima ili izrekama kao: „Ponekad nas naša prošlost drži na lancu, a nekad nas ostavi slobodne“. Ili kad Modi piše iz Perua svom prijatelju o srži smisla putovanja, slikovito kaže da će mu otkriti Vanunua svih globtrotera. Amir kao i njegov prijatelj Modi govore o hebrejskom jeziku kao jedinom mediju na kojem se mogu dobro izraziti stanja i duševne promjene. Kad su daleko od Izraela nostalgijni su za jezikom.

Eskhol Nevo je nakon *Nostalgije* (2004) objavio još četiri romana.

Vesna Domany Hardy

(*Vesna Domany Hardy*, prevoditeljica i publicistica Suradivala u glasilima žid. zajednice u Hrvatskoj, a u listovima *Voice* i *Ha-kol* objavila esej o braći Domany. Prevela je s engleskog jezika Tito. Biografija J. Ridleya (s V. Vasić-Janeković, Zagreb 2000) i *Velika Britanija i Vis. Rat na Jadranu (1805. -1815.) M. S. Hardyja (Split 2006.)*, te *Nove eseje iz psihologije umjetnosti, Rudolfa Arnheima (Matica hrvatska, 2008) . Živi u Londonu.*

KAD SE LJUDI OSVEĆUJU**Meir Shalev: *Dvije medvjedice (Štaim dubim)*, Diogenes Verlag, Zürich 2014.**

Medvjedi su snažne, samohrane životinje; od njih su opasnije samo medvjedice na putu s mladima. Ruti Tavori i njezinoj baki Ruth nije uspjelo zaštititi njezino prvo, a u slučaju Rute i jedino dijete. Veliki izraelski romanopisac Meir Shalev opisuje u svojem romanu *Štaim Dubim* (Dvije medvjedice) objavljenom 2013., istovremeno nekoliko drama unutar jedne obitelji, koje svojom golemom mjerom stoje uz bok biblijskim dimenzijama i grčkim tragedijama. Ruta Tavori, nastavnica biblijskog nauka, udružuje se s Wardom Carnetti, koja istražuje povijest jišuva i želi anketirati stanovnike mošava baruna Rothschilda. Vremenski nas putovanje vraća sedamdeset godina unatrag, na sjever Izraela, kad je u oskudno pionirsko vrijeme stigao djed Seev, a sve "što čovjek treba za početak", naime "pušku, kravu, drvo i ženu" i to "točno tim redosljedom", dovukao je snažni bik na jednim kolima. Sve to mu je priskrbio njegov stariji brat Dov, koji uskoro pogiba u ratu za neovisnost. A postoji i treći brat Arie.

Životinje u ovom romanu imaju mnogovrsne uloge. Dov, Seev i Arie: medvjed, vuk i lav: potrebni su snažni ljudi, ovdje konkretno muškarci snažnih imena, koji će zemlju učiniti obradivom. Nama se priroda često čini nemilosrdnom, no to je antropomorfnost, stoga i neprimjereno gledanje. Priroda ne razmišlja o tome, što bi mogla učiniti čovjeku, ona jednostavno slijedi prirodne zakone, pa tako neprimjereno vladanje, nesmotrenost i neznanje vode do izbora jačega, koji se prilagođava često teškim uvjetima, a slabiji, kad nemaju sreće ili ne razviju strategije za održavanje života, postaju. No to nam uopće ne govori o tome, gdje se zapravo nalaze prava snaga i slabosti. Jer snaga može dolaziti s držanjem, slabost s okrutnošću. Seev, suprug bake Ruth i Etan, muž njezine unuke Rute, izazivaju u vrijeme svoje vrhunske muškosti dvije katastrofe, koje teško pogađaju i njihove supruge. Jedan izaziva obiteljsku nesreću dvostrukim umorstvom. Drugi podcjenjuje opasnost od zmije otrovnice, pa tijekom svojeg vlastitog osvetničkog rata u ime mrtvog djeda, i sam postaje ubojica. Djedova bezdušnost baca gotovo bezizlaznu sjenu na više naraštaja njegovih potomaka, koja počinje blijedjeti tek njegovom nasilnom smrću.

Meir Shalev, rođen 1948. u Nahalalu u dolini Jesreel, vratio se već u svojem veličanstvenom romanu *Moja ruska baka i njezin američki usisavač prašine* u jedan mošav. Bitno mu je, da se njegove *Dvije medvjedice* ne shvaćaju kao dokumentarističko djelo "već kao slobodno izmišljeno literarno djelo", no i ovdje je opet upredeno nekoliko seoskih priča. A i biblija, koju sekularni pisac i kolumnist dnevnih novina Yedioth Achronot jako dobro poznaje, podsjeća na njegove još uvijek i ponovno čitane stručne knjige *Istočni grijeh, sretni slučaj?*, *Stare priče iz biblije ispričane na nov način* (1997.) i *Svaki prvi: prva ljubav, prvi smijeh, prvi san i drugi prvi puta u bibliji* (2011.). Igra se s arhaičnim pričama i legendama i izmišlja ih na vlastiti, suvremeni način. Shalevove dvije medvjedice su dobre i slabe, medvjedi u 2. Knjizi kraljeva, stih 23 i 24, instrumenti su osvete proroka Ilije. Kad mu se banda derana rugala radi ćelavosti, pustio je dva medvjeda da rastrgaju 42 dječaka. Brojevi su začuđujuće precizni, moralna je poruka evidentna, no to nije uvijek istina. Ona "leži između obje mogućnosti", piše u romanu, "točno u sredini, tamo, gdje se istina najradije zadržava. Kad je istina jednoznačna, znači da se nalazi na jednom ili drugom kraju, dosadna je ne samo ljudima, već i sama sebi. No ako se nalazi među polovima, onda stvar izgleda potpuno drukčije." To mnogo govori, ne samo o istinama, nego i o kakvoći literature. *Dvije medvjedice* Meira Shaleva je napet, istinski i dijelom povijesni roman, jednostavno velika literatura prepuna pripovjedačkog umijeća.

(Ellen Presser, *Illustrierte Neue Welt, s njemačkog prevela Jasna Križaj*)

ŽIDOVU SU NEPREKIDNO ŽIVJELI U SVOJOJ ZEMLJI**Boris Havel, Pregled povijesti Izraela, Od Abrahama do moderne države, Antibarbarus, 2015.**

Knjigu *Pregled povijesti Izraela* s podnaslovom *Od Abrahama do moderne države* autora Borisa Havela objavila je nakladnička kuća *Antibarbarus* kao veliki i značajan izdavački poduhvat, jer to nije samo objavljivanje jedne povijesne knjige ili priručnika već je to jedinstveno znanstveno i stručno izdanje koje je u početku metodološki i metodički

strukturirano tako da bude primarno obrazovni priručnik, no ima i puno širu funkciju. Ispunjena je osnovna svrha koja je najavljena u naslovu - da se pregledno upozna povijest Izraela, ali ujedno se pruža uvid u religiozni i društveni te politički kontekst bitan za razumijevanje povijesti, prilika i situacije, te niz podataka ključnih za razumijevanje suvremenih događanja i procesa. Jasno i pregledno napisana te bogato ilustrirana, knjiga se može smatrati prvim priručnikom ove vrste na hrvatskom jeziku

Na početku, uz recenziju Naide Mihal Brandl tu je i kratki uvod samog autora Borisa Havela pod naslovom *Interakcija politike, povijesti i vjere* (prvi dio Čudesni Izrael i drugi *Povijest i povijesnost u židovskoj misli*). Slijedi autorova *Napomena za čitanje* gdje se tumači židovstvo, a tu su i neka dobrodošla upustva za daljnje korištenje i čitanje knjige. U tim napomenama je i opaska da su neki dijelovi teksta i zemljovidni već objavljeni u njegovoj knjizi *Arapsko-izraelski sukob: religija, politika o povijesti Svete zemlje*, a taj čitavi uvod završava zahvalama. Ovaj uvod i napomene čine prvih četrdesetak stranica, slijedi jezgroviti i jednostavno prezentirani pregled povijesnih događaja, kojima se pruža nezaobilazan uvid u višetisućljetni bogati religijski i društveni život te jedinstvene zajednice. Kronološki od Biblijske povijesti do danas, navedena su zbivanja i događaji ključni za razumijevanje kako povijesti, tako i aktualnih bliskoistočnih političkih prilika. Poslije ovog kronološkog prikaza povijesti židovskog naroda u Izraelu, dalje su na 60-tak stranica zanimljive ilustracije koje uključuju tablice, sheme, popise i zemljopisne karte koje imaju izuzetnu vrijednost. Na preostalih skoro 150 stranica su bilješke koje se mogu čitati same za sebe i koje su pravo bogatstvo podataka i članaka. Uz to su tu i kao vrlo značajni prilozi - pojmovnik hebrejskog nazivlja, zatim popis i objašnjenje kratica koje se odnose na Stari i Novi zavjet, apokrifne i razne enciklopedije što je nužno da bi se pratio tekst u cjelini i svi prilozi. Na kraju je popis literature s preko 280 bibliografskih jedinica.

Važno je da se svaki dio knjige može samostalno koristiti. Upravo zbog toga, što je knjiga napisana pregledno, njena vrijednost leži u činjenici da je istovremeno namijenjena i širokom čitateljstvu bez ikakvog ranijeg predznanja, svima koji žele proširiti znanja iz opće kulture i ozbiljnim istraživačima ove tematike. Ovu knjigu mogu koristiti istraživači znanstvenici kojima treba puno raznih podataka, te učitelji za razne razrede osnovne škole, ali je korisna i za srednjoškolce, studente, novinare, analitičare, politologe, teologe i proučavatelje raznih religija. Posebno će biti zanimljiva i za katolike koji žele upotpuniti svoja znanja o Svetoj zemlji, njenoj povijesti i povezanosti Izraela s kršćanstvom.

Politika je u drugom planu, ali za mnoge koji žele više znati o Izraelu - ovdje će se bolje informirati, kako njihove konverzacije ili pisane informacije ne bi bile netočne ili interpretirane politički pristrano, jer u mnogim slučajevima upravo neznanje i predrasude dovode do socijalnih, ekonomskih, političkih i kulturoloških nerazumijevanja, pa čak i sukoba. Najopasnije mogu biti polovične informacije. Zato je upravo ova druga razina knjige značajna: prvo, što se tiče Izraela i njegove povijesti, naći će informacije o antisemitizmu, nastanku cionističkog pokreta, Erec Izraelu, stvaranju države Izrael godine 1948. godine i još svašta drugo što uvelike objašnjava i današnju političku situaciju.

Kao što se i u knjizi navodi Erec Izrael - Zemlja Izrael - odnosno današnja Država Izrael je malena država na Bliskom istoku, površinom približno jednaka Sloveniji, ishodište je dvije svjetske monoteističke religije, židovstva i kršćanstva. Zahvaljujući tome, dio povijesti koji pokriva izraelsko osvajanje i naseljavanje zemlje, ustanke protiv rimske vlasti, te razdoblje nastanka kršćanstva, vrlo je dobro poznat, često s naglaskom na različite teološke perspektive. Dvadeseto pak stoljeće, od kraja Prvog svjetskog rata, a osobito od 1948. godine, uglavnom je predmet historiografskih i politoloških istraživanja. No ova knjiga daje i više od toga što naslov najavljuje, jer nije samo pregled povijesti Izraela i to nije samo suho nabranje povijesti. Pred čitatelje se podastire životni put jednog naroda i rađanje Izraela. Čitatelj je upoznat s povijesnim putem Izraelaca, od Biblije (s mnogim primjerima i citatima) do naseljavanja zemlje, sa stvaranjem grada Tel Aviva na pješčanim dinama, o cionističkim idealistima, pokretu Židova u Europi, a poslije Šoe želja prognanih Židova je da ostvare svoju državu, naročito poslije iskustva zla koje su proživjeli u ruskim pogromima i u Holokaustu

I kao što Naida Mihal Brandl (znanstvena novakinja na katedri za judaistiku Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu) u recenziji, čiji je dio tiskan i na poleđini knjige, kaže: «No, u koliko ste knjiga imali prilike pročitati o tome što se sa Židovima u njihovoj zemlji događalo nakon 70. ili

73. godine? Čak i prosječnom znalcu povijesti nameće se zaključak o njihovu potpunom progonu iz tadašnje Judeje, o opstanku Židova samo u dijaspori, iz koje će se početi vraćati tek koncem 19. stoljeća, u kontekstu razvoja cionizma kao modernoga nacionalnog pokreta. Takva je percepcija netočna. Židovi su u svojoj zemlji živjeli i u razdoblju Bizanta, islamskih osvajanja, Križarskih ratova, vladavine Mameluka, te višestoljetnog razdoblja osmanske vlasti. Židovi su nakon - premda su nakon pobune protiv Rimljana u Judeji, a nešto kasnije i u Galileji, svedeni na manjinu - neprekidno živjeli u svojoj zemlji. I prije osnutka cionističkih naselja koncem 19. stoljeća u Erec Izraelu su postojale židovske zajednice i to u Jeruzalemu, Javneu, Hebronu, Tiberijadi, Safedu i drugdje.»

Iščitavajući ovu knjigu, napose napomene i umetnute bilješke, oni koji poznaju Bibliju, kao i oni koji je ne poznaju, moći će na najpregledniji način upoznati povijest Izraela ispričanu od 2000. godine pr. n. e. do ožujka 2015, kada je knjiga izašla. Važno je to za našu hrvatsku povijest, kako mračne trenutke NDH, tako i časne, sjetimo se se svih koji su u opasnim vremenima pomagali svoje susjede druge vjere, pa je vrijeme da hrvatska opća, a posebno znanstvena, stručna i kulturna javnost, uključujući i obrazovne djelatnike bolje upoznaju izraelsku povijest.

Uz povijesni pregled prikazana je i povezanost kršćanstva s Izraelom, što je važno i ponovo treba reći. Urednica ove vrijedne i zanimljive knjige mr.sc. Simona Goldstein kaže da joj je bio cilj pomoći u razbijanju mnogih predrasuda, te naglašava "Moja je velika želja da ovo izdanje bude alat na tom putu, a možda i svjetiljka neke vrste".

O samom autoru nekoliko podataka: Boris Havel rođen je 1966. u Sarajevu. Diplomirao je međunarodne odnose i povijest u Švedskoj, magistrirao komparativnu religiju u Izraelu, a na Fakultetu političkih znanosti Sveučilišta u Zagrebu doktorirao na temi arapsko-izraelskih odnosa (*Religijski aspekt arapsko-izraelskog sukoba*). Objavio je brojne publicističke i stručne radove vezane za Bliski istok, te članke u znanstvenim i stručnim časopisima, među kojima je i *The Journal of the Middle East and Africa*. Autor je knjige *Arapsko-izraelski sukob: religija politika i povijest Svete zemlje* (Naklada Ljevak, 2013.) Bavi se i prevodjenjem, pa je sudski tumač za engleski, hebrejski i švedski jezik. Stalno je zaposlen u Ministarstvu vanjskih i europskih poslova.

Narcisa Potežica

(Mr. sci. Narcisa Potežica, voditeljica je čitateljskog kluba u Židovskoj općini Zagreb, a donedavno dugogodišnja voditeljica Knjižnica Novi Zagreb i organizatorica književnih tribina.)

BIOGRAFIJA SVETOGA GRADA**Simon Sebag Montefiore, Jeruzalem, Profil, 2014.**

„Govoriti o povijesti Jeruzalema znači govoriti o povijesti svijeta“, navedeno je u prvoj rečenici biografije Svetoga grada, čiji je autor Simon Sebag Montefiore pranećak u četvrtom koljenu sir Moisesa Montefiorea.

„Ne uspijevam se oteti dojmu da sam se, na ovaj ili onaj način cijelog svog života pripremao za pisanje ove knjige. Još kao dijete lutao sam Jeruzalomom i njegovom okolicom. Zahvaljujući obiteljskim vezama o kojima pišem u knjizi, Jeruzalem je postao geslo moje obitelji. Ma kakve bile moje osobne veze s ovim gradom, ovdje sam da bih ispričao povijest onoga što se događalo i onog u što su ljudi vjerovali. Ako mi je dopušteno vratiti se samom početku knjige, oduvijek su postojala dva Jeruzalema – zemaljski i nebeski; i jednim i drugim više su dominirali vjera i osjećaji, negoli razum i provjerljive činjenice. Usprkos tome, Jeruzalem je i danas središte svijeta“, napisao je autor. „Knjiga je namijenjena svim čitateljima bez razlike – bezvjernicima i vjernicima, kršćanima, muslimanima i Židovima“ – Autor je kronološkim pristupom nastojao „prikazati povijest ovoga grada kroz živote muškaraca i žena – vojnika i proroka, pjesnika i kraljeva, seljaka i glazbenika – te kroz živote obitelji koje su Jeruzalem učinile Jeruzalomom“.

Tijekom svoje burne povijesti stare više od tri tisuće godina, Sveti grad Jeruzalem, Grad Mira, Uru-Šalem, bio je dvadesetak puta do temelja razaran, pa obnavljan, još ljepši i sjajniji. Utemeljiteljem modernog Jeruzalema iz 19. stoljeća smatra se Sir Moises /Moše/Montefiore/1784-1885./.

Već poodavno, jednog vedrog jesenjeg jutra probudila sam se u hotelu „Montefiore“ u luksuznoj jeruzalemskoj četvrti u kojoj se nalazi vjetrenjača iz 1857. godine, danas memorijalni muzej, gdje su prvi židovski doseljenici mljeli ono malo žita što im je urodilo. Pogled na tu vjetrenjaču unio je pomutnju u moje misli, pa nisam bila sigurna da li se nalazim u Svetom gradu Jeruzalemu ili negdje u Nizozemskoj

ili je to vjetrenjača na koju juriša hrabri „vitez tužna lica“ Don Quijote?

O barunu Montefioreu znala sam vrlo malo, tek da je bio ugledna i važna osoba u židovskom svijetu ondašnje Europe. Smatra ga se utemeljiteljem *cionizma* i osnivačem Jeruzalema.

Bogati židovski trgovac i mešetar na londonskoj Burzi, Moises Montefiore rođen je u Livornu 1784. Ženidbom s Juditom Cohen ušao je u obitelj najmoćnijeg bankara Nathana Mayera Rothschilda i počeo se baviti bankarstvom, pa zatim politikom, kao predsjednik britanskog Parlamenta, te napose humanitarnim radom. Trgovinu i bankarstvo napustio je već u svojoj četrdesetoj godini i potpuno se posvetio ostvarenju svog projekta povratka europskih Židova u pradomovinu Palestinu. Toj ideji posvetio je čitav svoj život, svoje ogromno bogatstvo uložio je u stvaranje uvjeta za povratak Židova i njihov opstanak u Palestini, u kojoj su ih čekali nepodnošljiva klima, siromaštvo, nehigijena, bolesti, glad i nezaposlenost. Krajem 19. stoljeća Palestina je bila periferna pokrajina velikog Otomanskog carstva.

Njegov dolazak 18. srpnja 1855. godine, kako opisuje Simon Sebag Montefiore, autor ove biografije, „promijenio je sudbinu Jeruzalema...Nagovorio je sultana da mu dopusti obnovu sinagoge Hurva, razrušene 1720, te, što je još važnije, odobrena mu je kupnja zemlje u Jeruzalemu, kamo je naumio naseliti Židove“.

Još za života sir Moises Montefiore, kojemu je kraljica Viktorija dodijelila naziv *viteza* /1837./, bio je živa legenda, kojega je i jeruzalemski kadija nazivao „ponosom Mojsijeva naroda“. Kao britanskog veleposlanika primali su ga carevi

i sultani, među inima marokanski sultan, rumunjski kralj, vladari u Kairu i Carigradu, a u dva navrata i ruski carevi Nikolaj I. I Aleksandar II.

Melville je opisao sir Moisesa Montefiorea kao „kreza-se-damdesetpetogodišnju ljudekaru koju su mule nosile u nosiljci od Jaffe do Jeruzalema“. „Bio je visok metar i osamdeset osam i još nije imao 75 godina, ali već je bio prestar za takvo putovanje“, piše njegov biograf. „Dotad je već triput dovodio svoj život u opasnost posjetima Jeruzalemu i liječnici su mu savjetovali da ne kreće na put – imao je slabo srce i otrov u krvi – ali on i supruga Judith ipak su pošli; u njihovoj je pratnji bila sva sila slugu, među kojima čak i njegov osobni mesar koji mu je pripremao košer jela“.

Između 1827. i 1875. godine Montefiore sa suprugom sedam puta putuje u Palestinu, za koju kaže da „mora pripadati Židovima, a sudbina Jeruzalema je – postati prijestolnicom Židovske imperije“. Ahmed Duzhdar – aga prodao mu je za tisuću britanskih zlatnika komad zemlje izvan gradskih zidina, između Siona i Jafanskih vrata. Montefiore je odmah premjestio šatore na svoju novu zemlju, na kojoj je planirao podići bolnicu i mlin na vjetar, kako bi naseljenici sami mogli peći kruh. Gradnja mlina započela je 1859, a umjesto bolnice izgrađeno je više ubožnica za siromašne obitelji. Bolnicu su 1854. izgradili Rothschildovi, a dvije godine kasnije Motefiore gradi židovsku žensku školu. Do kraja života bogatim donacijama i osobnim zalaganjem pomagao je utemeljenje i izgradnju Jeruzalema i Palestine, u kojoj počinju nicali židovska naselja usred močvare i pustinje, u najsurovitijim uvjetima. U Jeruzalemu je gradio stanove, bolnice, tvornice, uključujući spome-



Sir Moises Montefiore

nuti mlin, tiskaru, poljoprivrednu školu... Izgradio je prvo stambeno naselje izvan jeruzalemskih zidina, no problem je bio što pobožni Židovi to područje nisu smatrali Svetim gradom i odbijali su tamo živjeti, nazivajući to novo predgrađe „Utočištem beskućnika.“ Ta nova naselja, izgrađena između 1860. i 1866., imala su vlastiti rezervoar vode, kuponicu za obredno pranje i peć za kruh. Pojava kolere u prenapućenom Jeruzalemu /1866./ pripomogla je preseljenju u nove stanove, iako su mnogi radije umirali od bolesti nego prihvatili život izvan Svetoga grada.

Svoj ovozemaljski život, posvećen ideji povatka Židova u Erec Israel, sir Moše Montefiore završio je 1885. u dobi od 101 godine.

Prvi val useljenja, prva *aliya* već je bila započela, a time se i njegov san počeo ostvarivati. Povratak u Erec Israel naišao je na veliki odjek među sunarodnjacima u Europi, a put koji je trasirao Montefiore prihvatila je, i nesmanjenim žarom nastavila, bogata bankarska obitelj Rothschild, čiji je osnivač bio Meir Amschel Rothschild, antikvar i trgovac-numizmatičar. Kapital Rothschildovih internacionaliziran je, pa su nazvani „vladarima kreditora i kreditorima vladara“. Članovi ove obitelji intenzivno grade škole i bolnice, a posebno se ističe barun Edmond Rothschild koji je uložio oko 5 milijuna funti za kupnju zemlje u Palestini i poklonio je židovskoj zajednici za razvoj „novoga jišuva“. Nakon njegove smrti formiran je fond iz kojeg se financirao Otvoreni univerzitet, Izraelski muzej, te središte glazbe u Jeruzalemu, a prauunci nastavljaju snažno podupirati ostvarenje židovskog sna o državi u zemlji njihovih pradjedova.

Ova je knjiga povijest Davidova grada od biblijskih vremena do Šestodnevnog rata 1967. godine. Obuhvaća sva važna razdoblja, događaje i ličnosti, stanje palestinsko-izraelskih odnosa, sudbinu Jeruzalema i Palestine u 19. i 20. stoljeću. Autor naglašava da je pokušao pokazati zašto je Jeruzalem i danas bitan za mir, a istodobno i prepreka njegovu ostvarenju.

Spomenka Podboj

(Spomenka Podboj je objavila je četiri knjige putopisne proze po Svetoj zemlji.)

SADRŽAJ

PISCI I NIJHOVE KNJIGE

Osamnaest autora i dvadeset jedan naslov 1

Od realizma do postmodernizma. Tko su i o čemu pišu izraelski pisci prisutni na izraelskoj književnoj sceni, tko predstavlja hebrejsku književnost u posljednja tri i po desetljeća, od 1980 do danas 6

Pisanje kao sučeljavanje s prijetnjom. Izraelski pisac David Grossman govori o sebi i o svom romanu *Jedna žena bježi od vijesti* 8

REDIVIVA

Od Mosesa Mendelssohna do Agnona. Prikaz književnog priručnika prof. Pnine Nave o povijesti hebrejske književnosti od sredine 18. do sredine 20. stoljeća 10

ODJECI

Potaknuta esejom o Rembrandtu i Židovima u prošlom broju *Novog Omanuta*, Vesna Domany Hardi piše o Rembrandtovoj slici *Židovska nevjesta* 11

ESEJ

U svijetu Prima Levija. U proljeće ove godine Zdravko Bazdan je posjetio u Torinu izložbu *I mondi di Primo Levi – una strenua chiarezza* u Palazzo Madama 12

FILM

U labirintu šutnje. Njemački redatelj Giulio Ricciarelli snimio je film o Fritzu Baueru, njemačkom državnom tužitelju zaslužnom za pokretanje sudskog procesa ratnim zločincima, krivcima za Auschwitz 13

NOVE KNJIGE

Vesna Domany Hardy predstavlja romanu Eshkola Nevo *Nostalgija*, Narcisa Potežica piše o *Pregledu povijesti Izraela*, Borisa Havela, a Spomenka Podboj o Sir Mosesu Montefiore i o knjizi *Jeruzalem*, Simona Sebaga Montefiore. Tu je i prikaz najnovijeg romana Meira Shaleva *Dvije medvjedice* 14

PRIOLOG ZA DOM ZAKLADE LAVOSLAVA SCHWARZA

Vesna Domany Hardi – 350 kuna u spomen na majku Evu Grlić
(umjesto honorara za tekst u Novom Omanutu br. 126)

NOVI OMANUT

Prilog židovskoj povijesti i kulturi

Broj 3 (128) Zagreb, rujan 2015 / 5775 – ISSN 1331-8438

Časopis izlazi tromjesečno

Izdaje Kulturno društvo „Miroslav Šalom Freiburger“

Zagreb, Palmotićeva 16, tel.: ++385 (01) 4817 655, fax: ++385 (01) 4922 694

Žiro račun kod ZAP: 2360000-1101558364

Savjet časopisa: Zlatko Glik, Teodor Grüner, August Kovačec, Viktor Žmegač

Glavna urednica: Vlasta Kovač (vlasta.kovac@zg.t-com.hr)

Uredništvo: Ljiljana Dobrovšak, Živko Gruden, Vlasta Kovač,

Ivan Mirnik, Spomenka Podboj, Mira Vlatković

Inozemni dopisnici: Alexandra Armstrong (Durham), Suzana Glavaš (Napulj), Josef Kodet (Jihlava), Mirjam Steiner-Aviezer (Tel Aviv)

Tehnički urednik: Branka Maretić

Grafička priprema: Vjesnik d.d., Tisak: Vjesnik d.d.

Cijena 10 kn – za inozemstvo 20 kn

pretplata za šest brojeva 60 kn, za inozemstvo 20 EUR

IBAN: HR4023600001500332212

SWIFT: ZABAHR2X

Mišljenjem Ministarstva kulture i prosvjete Republike Hrvatske od 8. srpnja 1994., ur. broj 532-03-1/7-95-01, periodična tiskovina „Novi omanut“ koju izdaje Kulturno društvo „Miroslav Šalom Freiburger“, ubilježena pod brojem 719, oslobođa se plaćanja poreza na promet.

NOVI OMANUT se izdaje zahvaljujući donacijama Savjeta za nacionalne manjine RH, Ministarstva kulture RH i Grada Zagreba, Ureda za kulturu.

Ovaj časopis u cjelini, kao i prethodnih devet počevši od broja 112 iz 2012. godine, te mjesečni program kao i više pojedinosti o radu našeg Društva možete vidjeti na stranici

www.kd-miroslavsalomfreiberger.com

